

Bashkimi i Krijuesve Shqiptarë në Mal të Zi

D I J A

DIJA

Revistë vjetore për shkencë, art, kulturë

Nr. 14/2015, viti XIII, Ulqin

Numri 1 doli më 2003

Kryeredaktor

Hajro Ulqinaku

Anëtarë të redaksisë:

Dr. Gani Karamanaga

Dr. Simë Gj. Dobreci

Dr. Shefkije Islamaj

Dr. Maksut Haxhibrahimi

Dr. Zhilbert Tafa

Jaho Kollari

Mustafa Canka

E boton

Bashkimi i Krijuesve Shqiptarë në Mal të Zi.

Është themeluar më 12 nëntor 2002, në Ulqin.

U reregjistrua: Ministria e Punëve të Brendshme,

Podgoricë, Vendimi nr. 6308, më 13.02.2013.

Ky numër u botua me subvencionimi e Fondit për Realizimin dhe
Mbrotjen e të Drejtave të Pakicave të Malit të Zi.

Vetëm dritë e diturisë përpara do të na shpjerë
(Naim Frashëri)

Çdo hap drejt kulturës është hap drejt lirisë
(Fjalë e urtë shqiptare)

Sa më shumë dije e kulturë, aq më shumë liri
(Sentencë)

PËRMBAJTJA

LETRARE

POEZI

Lirikë e traditës

Naim Frashëri	
Fjalët e qiririt	13
<i>Poezi shqipe</i>	
Basri ÇAPRIQI	
Dervishi i verbër	14
Revolucioni i bardhë	14
Qerim UJKANI	
Gjuhë martire	15
Flutur MUSTAFA	
Pa zemër	15
Robert SHKURTI	
Si zogjtë shtegtarë	16
Frrok KRISTAJ	
Te Guri i Kurbetçarit	16
Musa VYSHKA	
Busti	17
Balada e fundit e Lasgushit	17
Visar ZHITI	
Po vjen muzgu, jo ai i përditshmi	18
Sabit IDRIZI	
Ka diell për të gjithë	18
Rifat STANKAJ	
I lidhur me zinxhirët e dashurisë	19
Adem ZAPLLUZHA	
Dhe një njeri i vetmuar	22
Anton GOJÇAJ	
Gjuha shqipe është e bukur	22
Klara KODRA	
De Radës	23
Miradije RAMIQI	
Puthje në varg	23
Naim KELMENDI	
Mërgim i dhimbshëm	24
Frederik RESHPJA	
Ave, nëna ime!	25

Vorea UJKO	
Moment arbëresh	25
Hajredin KOVAÇI	
Maskat	26
Kot	26
Nexhat HALIMI	
Kasida për Ruminë	27
Milazim KRASNIQI	
Pse lëviz ky gjeth	28
Uran KOSTRECI	
Virusi i Karl Marksit	29
Ferik FERRA	
Këta pesë mijë vjetët e fundit	29
Rrustem BERISHA	
Guri i Gjeranave	30
Deti	30
Zyhdi DERVISHI	
Varka ime	31
Petraq RISTO	
Lotët e tua	32
Shaip BEQIRI	
Ilirishte	32
Xhevahir SPAHIU	
Vjedhësit e bukurisë antibiblike	33
Sali BASHOTA	
Ndezja e zjarrit	33
Milianov KALLUPI	
<i>Lyhnid</i>	34
Arif BOZAXHI	
Tërmeti i mërgimit	35
Dritëro AGOLLI	
Trishtimi	36
Ramiz LUSHAJ	
Eci me pesë mijë Tivarë	36
Jaho KOLLARI	
Masakra (e...) në Tivar	37
Ali GJEÇBRITAJ	
Dollia	37
Skender OSMANI	
Një fjalë më mungon	38
Argëzon SULEJMANI	
Varre e varr	38

Poezi e Ballkanit

Jevrem BËRKOVIC	
Vargje heretike	39
Mladen LLOMPAR	
Diokle / Zonjë	40
Mirash MARTINOVIC	
Sytë e Teutës	41
Qamil SIJARIQ	
Eca rrugës së braktisur	42
Luko PALJETAK	
Me një qëllim tjetër ke ardhur	43

Poezi botërore

SAPFO	
Në joshjen e dashurisë sate	44
Jogos SEFERIS	
Euripidi, Athinasi	45
J. W. GOETHE	
Prometheu	45
Jacques PREVERT	
Mëngjes	47
Odiseas ELITIS	
Vajza delfin	48
Octavio PAZ	
Era	49
Cesare PAVESE	
Do të vijë vdekja dhe do t'i ketë sytë e tu	49
Josif BRODSKI	
Përmendorja	50
Tomas TRANSTROMER	
Për miqtë matanë kufirit	51
Charles BUKOWSKI	
Po, po	52
Gynter GRAS	
E premte	52
Rabindranat TAGORE	
Trëndafili	53
Varkat prej letre	54

PROZË

Prozë shqipe

Don Gjon BUZUKU	
Djali plangprishës	55

Mehmet KRAJA, akademik	
LASHTËSI	57
Fran CAMAJ	
Gruaja e çeliktë	59
Jakup CERAJA	
Kujtimi për babain e vvarë në Tivar	69
Edita NIMANBEGU	
Kërkonte bukuri në secilën situatë që ia ofronte jeta	73
Gani MEHMETAJ	
Ilirianët	76
 <i>Prozë malazeze</i>	
Jovan NIKOLLAIDIS	
Sehara	81
Andrej NIKOLLAIDIS	
Tuneli i fshehtë i Sabatai Zevit	84
 <i>Prozë botërore</i>	
Charles BUKOWSKI	
Njeriu që i donte ashensorët	89
 <i>Impresion</i>	
Gjergji GUSHO	
Liqeni i Pogradecit	93
Jaho KOLLARI	
E vërteta ulqinake	97
 <i>EX-LIBRIS</i>	
Liridona SINISHTAJ	
Zhdukja e heshtur, etnos dhe eros	99
Jaho KOLLARI	
Dy figura markante të historisë dhe të kulturës së këtij nënqielli	104
 <u>STUDIMORE</u>	
<i>HISTORIKE</i>	
Fatbardha DEMI	
Perandoria me shqipen	109
Shirley DIOGUARDI	
Greci dhe shpëtimi shqiptar i gadishullit italian	118
Ali BARDHI	
Popullsia e Ulqinit para 150 viteve	121

Prof. dr. Xheladin SHALA	
Shqipëria në kohën e princ Vidit 1914	124
Dr. Nail DRAGA	
Likuidimi i udhëheqësve fetarë në ulqin (1944-1946)	138

DISKURS LETRAR

Prof. as. dr. Mark VUJI	
Vlerat e sistemit të punës të hafiz Ali Riza Ulqinakut në fushën e përkthimeve artistike dhe të studimeve shkencore	145
Gëzim ALIU	
Narracioni autobiografik i Nolit	152
Gjekë GJONAJ	
Dom Simon Filipaj - njeriu i cili realizoi ëndrrën 2000-vjeçare	158

TRADITË DETARIE

Maksut HAXHIBRAHIMI	
Kusarët dhe detarët ulqinakë kanë sjellë zezakë si robër	167
Maksut HAXHIBRAHIMI	
Mujo Cakuli - Ulqinaku	170
Ruzhi ALIBEGU	
Të nxjerrim nga harresa detarinë e lavdishme	172
Peshkimi me fllugë	176

MJEKËSI

Prof. Dr. Astrit BECI	
Barnat gjenerike në ‘luftë civile’ me etikën dhe interesat	179
Dr. Zylfije Gjoni DURAKU	
Materniteti në Ulqin	186

FOLKLOR

FJALË TË URTA	
Deti – fjalë e urtë	189

SHTOJCË

TAKIM LETRAR

PËRURIM I LIBRAVE SHQIP NGA MALI I ZI	196
Dr. Gëzim PUKA:	
Në çast reflektimi për “Poetin e mijëvjeçarit të tretë”	197
Fatmira LEKIQI:	
Refleksion mbi revistën “Dija”	200
Eliza PISTULLI:	
“Historiku i shërbimit shendetësor në Ulqin”	202

Dr. Ardijan DAJTI:	
Dy fjalë për librin e dr. Karamanagës, “ <i>Udhëtimi një mjeku</i> ”	204
Zija VUKAJ:	
Simbioza me detin (“ <i>Magjepsje nga deti</i> ” të Hajro Ulqinaku)	206
Diana LULI:	
“ <i>Metodologjitë bashkëkohore të mësimdhënies</i> ” e Arlinda Sukaliqi	209
Merita SMAJA:	
Një përsiatje rreth vëllimit poetik “Deti”	211

LETRARE

POEZI

TRADITË

Naim FRASHËRI

FJALËT E QIRIRIT

*Në mes tuaj kam qëndruar
E jam duke përvëluar,
Që t'u ap pakëzë dritë,
Natën t'ua bënj dritë
Do të tretim, të kullohem,
Të digjem, të përvëlohem,
Që t'u ndrinj mir' e të shihni,
Njëri-tjetrin të njihni.
Për ju do të rri të tretim,
Asnjë çikë të mos mbetem...
Unë zjarrit nuk i druham
Dhe kurrë s'dua të shuham,
Po të digjem me dëshirë
Sa të munt t'u ndrinjë më mirë.
Kur të shihni se jam tretur,
Mos pandehni se kam vdekur:
Jam i gjall' e jam ndë jetë,
Jam në dritë të vërtetë;
Unë jam në shpirtit tuaj
Mos më kini për të huaj...
Në shpirtit kam dashurinë,
Pa digjem për njerëzinë...
Me zjarr ta djek mushkërinë
E të tretim për njerinë...*

POEZI SHQIPE

Basri ÇAPRIQI

REVOLUCIONI I BARDHË

Sheshin ku dikur derdheshin vetëm gjera të kuqe flamujt valonin
të kuq gjuanin me ngjyrë të kuqe që përdorej për mbrojtjen e
hekurit nga korozioni e shumë ngjarje të tjera të kuqe që mund
t'i quanim edhe Revolucion Fabrikat e qumështit e bënë sa çel
e mbyll sytë. Atë shesh të bardhë derdhën kovat e mëdha në mes

të sheshit më në fund shumë: një shesh i butë si kadife me
shkumë të bardhë cep më cep dhe prej sot thanë: do bëjmë
historinë filloi Revolucioni i bardhë i qumështit me shumë shkumë
në mes të sheshit përreth shatërvanit mund të bëjmë *shkuma party*
haram u qoftë qumështi që kemi derdhë për ju Sheshi i madh u err

i kuq e u zbardh i zi ditë e bardhë për fëmijët që s'kanë parë kurrë
qengja të butë e të bardhë në sheshin e tyre të revolucionit Grafiti
i madh u shkrua me shkronja të bardha të shtypit Tha plaka: valla,
na keni nimu, nanën na e keni qi Stop importit të qumështit
prodhime vendore e pikë Ata dy që putheshin te pub Republika

preknin me buzë makiato me qumështin e bardhë me shkumë
shikonin qumështin të derdhej sheshit dridhnin trupat e bardë
me ritmin e këngës *Fuck you Fuck you Fuck you* imitonin ardhjen e
rrëshqanorëve grandiozë në një *shkuma party* Në sheshin e madh
do vin krokodilët e bardhë e ne do u hipim lakuriq Ashtu
shaluar do marshojmë në kahen tjetër kah rrëshqet vala që
mbledh fëmijët e vet humbur diku nën shkumë

DERVISHI I VERBËR

Kur ra terri mirë e mirë
Dervishi i verbër mori fenerin me dorën e djathtë
duel në rrugë e u nis
i pari që e pa tha: dervish ç'e do atë fener po ti i verbër
i dyti që e pa tha: dervish ç'e do atë marifet ti i verbër
i treti që e pa tha: i verbër dervish ç'luan me atë dritë
Dervishi kah ecte tundte kokën tha: e mbaj për ju
për ju e kam

Qerim UJKANI
(1937 – 2015)

GJUHË MARTIRE

Copë-copë ranë hartat e tua të vjetra
Plot me kulla syfrangji kah bota
Po ndër to ti ishe e forta.

Dhe nuk re kurrë.
Me fjalët e tua rrufe godite papushuar
Grushtin e ngrite lart klithe gjithë zë:

- Nuk bie,
Dhe kurrë nuk bie unë
Nuk bie asgjë!

E lumja ti, moj gjuhë martire!

Flutur MUSTAFA

PA ZEMËR

Hapësirë e paanë...
Boshllëk!
Era risjell kartolinat e pashkruara,
Të palexuara i bart me vete...
Aromë nostalgjie, malli e ankthi...
E shtrirë për dhe ndjen Zemrën e Tokës,
Tënden kurrë nuk e ndjeu
Sado që në gjoksin tënd
Pafundësisht herë kishte fjetur!

Robert SHKURTI

SI ZOGJTË SHTEGTARË

(Emigrantëve 1997)

Si zogjtë shtegtarë që largohen në vjeshtë
Latë foletë, në të ftohtën pranverë
Hipur kudo, në qiç, në bash
Në direkë të shtrembër ngarkuara
Varur nëpër cima, litarë, torturuar

Udhëtim i largët, i vështirë
Në pafundësinë e ujit të kripur
Nisur nga njeri breg i thepisur
Me shpresë të gjenit bregun e stolisur

Një pjesë nga malet arratinë mori
Pindit të lartë dëborën ia t'holli
Shumë prej tyre fatzinj qëlluan
Ujqërve me dy këmbë urinë ua shuan.

Frrok KRISTAJ

TE GURI I KURBETÇARIT

Edhe sot më përndjekin hijet
Dhe lotët e ringjallur të kujtimit
Bri Gurit të Kurbetçarit në Zym
Anatomia e kurbetit mbjell ikjen
Në bardhësinë e Gurëve të Shenjtë
Aty ku pikojnë pikat e shiut
Dhe pikat e përmallshme të lotit

Lotët e Qiellit
Sytë e Diellit
Thyhen në Zym
Mbi Gurin e Kurbetçarit
Lotët e humbur të hasjanëve
Në pritje trazojnë kujtimet
Shtigjeve të buzëqeshjes.

Musa VYSHKA

BUSTI

(Dita po ngryset, Pedro, e ç'fituam ne?)

Antonio Maçado

Ai ka kohë që rri aty i heshtur
Shikon përqark, psherëtin e nuk bën zë.
Gëzohet kur shikon dikë të qeshur,
Trishtohet kur nuk ia hedh sytë asnjë.

Përqark bari bleron e kalbet vetë,
Mermeri është plakur sa më s'ka.
- Pse më gënjeve, moj rini e shkretë
Me ëndrra e me shpresa të mëdha?

Dhe hesht e nuk di se ç'mund të thotë
Kur vijnë mjeranë e shtrihen pranë tij,
Kur vijnë e kërkojnë një qosh të ngrohtë
Dhe s'dinë ku të fshihen nëpër shi.

Por vitet shkojnë dhe shekujt sjell vërdallë
Ai nga dhimbja gjithë natën s'fle,
Dhe nuk e di, sikur të zbriste, vallë
A do të donte që të ngritej më?!

BALADA E FUNDIT E LASGUSHIT

- Ku po shkon? – i thanë nositët.
- Prit! Do vijmë me ty edhe ne!
- Rrini sa të marr pensionin
E t'u jap nga një kafe!

Edhe iku shpejt i gjori
Rruga rrugën çan me not,
Dhe pensionin kur e mori
Psherëtiu e u përlot.

Dhe ndërroi rrugën plaku
Nuk u kthye më atje,
Se s'i dilte varfanjakut
As t'u jepte një kafe.

Visar ZHITI

**PO VJEN MUZGU,
JO AI I PERDITESHMI**

*Po vjen muzgu, jo ai i përditshmi,
muzgu tjetër i të qenit vonë,
i lodhjes nga gjërat, kur shpirti,
për t'u prehur, kërkon një hon.
Nuk është aq larg drita e fundme,
nëse qëllimi mbetet pas në jetë.
Jo çdo humbje është vërtet humbje
si fitoret që s'janë ashtu vërtet.
Kush të bëri statujë dhe si të erdhi?
Kaq lumturi nuk ka as i marri.
Përjetësinë e ruan të gjithën mermeri
dhe qetësinë e ndritur të një varri.
Por s'është rreziku më i rrezikshmi,
ndodh që çasti të jep ç'kërkon
pa ardhur muzgu, jo ai i përditshmi,
muzgu tjetër i të qenit vonë.*

Tiranë, 30.01.2013

Sabit IDRIZI

KA DIELL PËR TË GJITHË

*Asgjë e jashtëzakonshme, biri im,
Dielli lindi*

*Në gjoksin tënd të njomë
Në ballin tënd të hapur
Po dritëson*

*Merre hisen tënde të Diellit
E qëndisi shekujt e dashurisë
Me rreze
E as mos ia lë
As mos ia merr
Kujt kurrë*

I LIDHUR ME ZINXHIRËT E DASHURISË

Sklav me prejardhje hyjnore
Nga Meraja varfanjake i dalë
Nga qyteti pa ndonjë identitet
Me shumë rrugë me kalldrëm
Me ndjenjën e rebelit të ikur
Si ardhacak me dënese grahma
I varrosur me dhunë për së gjalli
Në tabutin e ngushtë të mbërthyer
Askush zërin tim të ulët më s'e dëgjon
Vetëm ngërmimi im më jep fuqi
Në terr ndihet tringëllima e zinxhirëve
A jam ende gjallë, pyetem në vete
Në çaste pulson ndjenja
Kujt i duhet shërben kjo gjendje
Dikur Ulqini ishte mospërfillës
I qetë dhe indiferent shumë
Unë jam rob i fëmijërisë time
I vetmuar i një gjenerate pa epilog
Fajtor ndoshta është deti
Pritjet nga akshami deri në mëngjes
I zënë nga nema e grave të kalalive
Që botës sillen me shqetësimin e erërave
Apo na zë ankimi i robërve të shumë
Nga sheshet mesjetare
Pastaj mallkimi i *Dulçinesë*
Fryt i epopesë së madhe të *Don Kishotit*
Pa dashuri të përgjigjur
I vetmuar i hapsanes së Ulqinit
I privuar nga vlera tjera morale
I gjuajtur me gurë ironinë e të shumtëve
Por pronar i një shpirti të pasur
I shpirtit aventuristik viktimë
Kërkoj përgjigje në shumë pyetje
Ndoshta se më mjaftojnë bredhjet
Nuk janë të tepërta as magjepsjet bizare
Ishullit *Lancarot* shuguruar me zjarr djalli
Madje edhe këtu në tokën e *Servantes-it*

Mbi format çuditëse nga erupsionet vullkanike
 Ishujt e stuhive orkanike
Tenerife dhe Fuerteventura
 Marr atë që jeta ma ofron
 Por zemra ime duron e gjakon
 Meranë e para tridhjetë vjetëve
 Kur është bartur me kuaj e gomarë
 Nuk do të më zini besë as mua
 Ajo kohë
 Në kujtesë i ka mbetur
 Edhe një gruajë të moshuar
 Si një ëndërrimtar i përgjumur
 Në një *small-talk* spontan
 Në pyetjen *kommen sie aus Montenegro*¹
 U befasova këndshëm
 Nga pak edhe i habitur
Ich war in euner bezaubernden kleinen alten stadt
*Einer stad mit ungewhnlich vielen namen*²
 Kuptohet e pata të qartë menjëherë
 Kënaqësinë e shpreha me zë të lartë
 Kur edhe ajo ishte në fuqi të plotë
 Pastaj vazhdoi flakadanin e tregimit
 Kur një vere ishte në Ulqin
 E zhgënjyer dhe e pikëlluar qe
 Me shumë mirësjellje e fshehte këtë
 Eh, sa idilike ishte atje
 Me sa shumë ngjyra ishin veshjet
 Në ditë të pazarit të gjithë dilnin
 Me kafshë mbartëse në karvan vinin
 Katundaret faqekuqe të shëndosha
 Me kënaqësi dhe mirësjellje
*Friche feigen, bitteschon!*³
*Zwei dinar, dankeschopn!*⁴
 Thuaj se i sheh dhe tash
 Ofronin fryte të punës me mund
 E tash ai *fler-i5* ka humbur nga pazari rrugët
 S'ka më fytyra të gëzueshme të qeshura
 Në vend të tyre betoni i ftohtë i ka zënë
 Pyllin e gështenjave e shegave të arta
 U zhdukën ullinjtë shekullorë
 Që ishin nishan mbrojtës i qytetit tonë
 Nga Limani, Bashbylyku dhe Valdanosi
 Burimeve të shumtë, kënaqësisë e krenarisë

Kujtohet Adriatikut grandioz
Bukurinë e lashtë të anës jugore
Grykën e ngushtë Plazhin e *Ludvig*-ut
Bedenat e Kalasë dhe Plazhin e Vogël
Një e dashuruar nga shumë
E ngujuar nga ato kohë të shkuara
Kujtohet me nostalgji
Duke vuajtur për reliktet rinore
Si nga llava guri i paftohur
Me shumë emocione hutuar
Takimi i dy të ngujuarve të ngjashëm
Nga anët e kundërta të fanarit
Njëri i lindur nën kurorat e gështenjave
E tjetri nën shkëmbinjtë e *Lorelajës së Rajnës*
Ndërrojnë terma të ngjashme emotive
Fotografi të zverdhura dhe kujtime
Zinxhirët e dashurisë së vendlindjes
Nuk më çlirohen as tash
Erdha në përfundim
Dashuria e vërtetë nuk vdes kurrë
O Ulqin, këtë nuk mund ta fsheh
Robi yt i përjetshëm jam
Dhe derisa të marrë frymë ky do të jem
Pse qeshë i detyruar të të lë ty
Të lashë para tridhjetë vjetëve
Secili iku udhës së fatit të vet
Me një mendim mundohem tash
Se nuk do të kthehem kurrë
Fati në mansandrën e *Gete*-es më shtrëngon
Me të familja e dashur më lidh
Adriatikut çdo ditë do të lundrojnë anijet
Me apo pa dashuri të zjarra
Dhe derisa të mos shuhet drita e syrit
Nuk do të më pengojë asnjë marre
Atëherë nga pirgu do të shikoj në largësi
Kah kopshtet me gështenja të Merasë
Dhe do të kërkoj afërsinë
Bunacën dhe qetësinë e përjetshme

Adem ZAPLLUZHA

DHE NJË NJERI I VETMUAR

Si një lis i dehidruar
Bredhi rrugëve të vetmisë
Askush pranë meje
Përpos bastunit të gjyshit tim

Ecim si dy shkopinj të lënë pas dore
Secili me problemin e vet
Ty të mundon vetmia
Kurse mua diabeti
Është duke m'i gërryer rropullitë

Vetëm na mungonte ky shi imcak
I cili çmendurisht troket
Nëpër xhamat e kujtesës
Troket e nuk ndalet qe disa ditë
Gërryen nëpër mendjen e erës gërryen

Një lis Një bastun i gjyshit
Dhe një njeri i vetmuar
Ecim nëpër ëndrrën e shiut imcak
Ecim deri në fund të një tregimi

Anton GOJÇAJ

GJUHA SHQIPE ËSHTË E BUKUR

Gjuha shqipe është e bukur
Se ajo e flet
Kur hap sytë si kroje të thella
Kësaj toke i përngjan
Brekë me yje ajo vesh
Pa turpin gënjeshtar
Rock and roll këndon vallëzon
Vajza ujëvarë
Bora shkrihet prej
Buzëqeshjes së saj
Do të vdisja krejt pa lidhje
Të më qajë ajo pastaj

Klara KODRA

DE RADËS

Ndrijnë e gjithnjë në kujtesë
Trëndafilat si copëza flamuri
Në atë fshat mbuluar me vel të blertë
Që themelet në zemër m'i nguli

Trëndafilat si copëza flamuri
Të flamurit që ne na lidh, vëllezër.
Ato fshatra nën velin e gjelbër
Më ngjajnë si gurët e një muri.

Ka një shekull që një zë thërret:
“Gjaku ynë... gjaku ynë i shpërndarë!
Ka një shekull që ngrite, Poet,
Përmbi valë një urë këngësh të bardhë”.

Gjaku ynë... më se kurrë i shpërndarë!
Në burimin mëmë kush e kthen?
Veç poezia... në ktheftë Motin e Parë,
Veç poezia që me dritë gtë rrëmben!

Trëndafilat si copëza flamuri
Zemrat që të një delli janë rreze
Dhe fytyrat e gdhendura si guri
Këngët që kumbojnë ndër mëngjese.

(Nacional, 25 janar 2015)

Miradije RAMIQI

PUTHJE NË VARG

Një puthje ta fal nga larg
Në mungesë të asaj që dua
Harro natën e kaluar në evergrin
Nëse dëshiron thjeshtësinë time
Vazhdo udhëtimin nëpër varg

Aty ku ndizet e fiket qiriu
Në zemrën e pikturës
Kallen ngjyrat në pritje
Mbërthyer në nostalgji
Kujtimi nuk të braktis
Me gjethet e verdha të mbulon
Hirësi përrallore që s'ka të mbaruar

Naim KELMENDI

MËRGIM I DHIMBSHËM

Farëjona e shpërndarë botës
Këndeje dhembjet tona mërzhisin
Heshtjen dhe barin në lotin e kohës

Tash merrni pak mërgim
Dhe bëhuni t'mërguar
Ju që s'e morët as trishtimin
Rrugëve të akullta
Dhe ëndrrën nën vetull

Dheun e atdheut
E leni mbrapa në vegim
Dhe derën e mbyllur

Merrni pak mërgim
E shkoni duke lënë shikimin mbrapa
Për të ardhur prapë te koha e shkuar

Sepse s'keni tjetër atdhe
Është i vetmi që po e lini
I vetmi është që ua di
Gazin e lotin e dhembjen
Dashurinë dhe gjëmën
Fillimin dhe fundin

Farëjona shpërndarë botës
Këndeje dhembjet tona trishtim
I heshtjeve dhe barit në gjurmën e kohës
(*Janar-shkurt 2015, Prishtinë*)

Frederik RESHPJA

AVE, NËNA IME!

Rri në shi. Kjo është e vetmja gjë që dua.
Ç'është ky? Pyesin pikat e shiut mbi ballin tim.
Kështu kam dëgjuar zërin e shiut
Një ditë vere rrëzë lisit plak.
Te porta lënë hapur për zogjtë

Ah, kur isha i ri dhe i bukur kujtoja
Se tërë shirat e botës binin për mua.
Por tani që kanë kaluar kaq vite
E di se s'ka asnjë kuptim që bie shi

Iku dhe nëna ime nën një shi prej mermeri
Nga arkeologjia e perëndive që rrëzoheshin,
Ave, nëna ime!
Vetëm tek ti kam besuar.
Zot tjetër nuk kam pasur kurrë. Amen!

Vorea UJKO

MOMENT ARBËRESH

E dua kumbonaren bizantine
Në mes të qiellit të kaltërt
Që pingultaz zbret në shpirtin tonë
Ndërsa mbrëmja merr ngjyra manushaqeje
Dhe vajza e ëndrravet
Bisedon kokulur
Në pragun e derës

Kështu përgjumshëm e vetmitar
Më vijnë para sysh
Lëvizjet e fëmijnisë
Dhe fytyra fatkeqe e Garantinës

Dhe arrin nga lagësia e hijevet
Troku i kallit të Konstantinit
Që qaset me shpatulla vdekje

Dhe një jehonë arbëreshe
Depërton ajrin e zemrën
Dhe ngjitet përpjetë[si mister
Me flatrat e vete të lehta
E rrok kacavarset e murit
Rrok heshtjen
Rrok gjakun tim

Hajredin KOVAÇI

MASKAT

Kush është kush
Ditën flet me shiun
Natën me breshrin
S'e zë vendi – vend

Ata i hanë fjalët
S'ngihen kurrë
S'njohin besë e burrë
Janë të përdalë

Maskat të bien
T'i shohim fytyrat
O Zot, sa shumë maska
Maska të nxira

KOT E KE

Kot të lash maskat
Se ke bërë shumë faje
Kot të ndërrosh fytyrë
Me gjithë ato maska
Kot të lahesh e të shpëlahesh
S'të lanë as Buna as deti
Kot të tregoresh tjetër
Të njohim mirë
Kot i prin valles
Me flamurin kuqezi
Kot të pastrosh ndërgjegjen
Ajo s'të lë të qetë

KASIDA PËR RUMINË

E zgjas dorën të prek gjakun të mpiksur hirit
Për rrënjë përplasur trungut jehonës së bririt

Brenda zemrës vërtitem për çarje të iLirisë
Me gjarpër për qafë e bart gurin majë rumisë

E bart gurin e shpuar dhe shpirtin tim në majë
E zgjohem nga fyelli prapë dhe qesh e qaj

Ja pse digjem të arrij pse digjem të mos arrij
Tre mijë vjet i njëjti rit pëlçet atje për gji'

De vdes e zgjohem e vdes gjithnjë dhe përsëri
E bie në gjunjë gjithë në gjak me veten përbri

Ja pse nuk ka tjetër zot veç ky që është fedorë
Ja pse nuk tingëllon në mua tjetër orë

Kot më therin më salikojnë m'i mbyllin sytë
Kot më këpusin nga ëndrrat nga fluturat e yjt'

Kaq mijë vjet e prapë me të njëjtën flakë në sy
Në majë gjilpëre sillem e vetë them për ty

Unë edhe e kisha të njohur zaten aktin e vdekjes
Nga i njëjti zjarr nga e njëjta gjithësi e etjes

Vetëm pak para vetëtimës së fjalës së flijimit
Zjarri yt të mos shuhet kroi yt i përgjërimit

Ja zoti i rikthen në kodër delet me këmborë
E bie flakë për kurm të çarë bie vetmi dhe borë

Shpërthen vigmë e fajkoit në mua e në qiell
Agut të rumisë ashti prapë kthehet në fyell

E unë ec e ec me mollë në kokë hijes së gjatë
Dhembjes së vjetër ende dritës për shpatë

Zemra më del kraharorit e pikë zjarr pikë gjak
Oh e vjen aty ku digjet prapë shpirti në unak'

E kalë i harlisur zot ngrihet kas nga zoti
E fatit të akullt të iLirisë derdhet Im Yt Loti

E ik e kthehem perit fillim dhe fund në flakë
E ëndrra e plagosur jep frymën në shuplakë

E dhemb dhemb e dhemb për kryq pëlçet toka
Mes qiellit e klithmës së fajkoit sillet koka

Ej e unë ja prapë për tragë të gjergj elez alisë
Për kokë të gjarprit kur besimit të rumisë

Milazim KRASNIQI

PSE LËVIZ KY GJETH

Pse lëviz ky gjeth nga puhia
Të cilën mezi e heton fija e flokut
A lebetitet a lutet kështu
Ky gjeth ëndërrues
Si një re që lëviz padukshëm
Me flatra në qiell

Sytë e mi të njomë
Më thonë se ky gjeth
Kurrqysh nuk lebetitet
Meqë nuk ka ekzistuar para një stine
Ndërsa tash kuptimplotë
Njom sytë e njerëzve
Tek i fton ashtu solemn
Që ta shohin mrekullinë brenda tij
Atë mrekulli të cilën e kemi të përbashkët
Pasi i njëjti Vullnet na ka krijuar
Dhe gjethi është i lumtur
Që e di

Uran KOSTRECI

VIRUSI I KARL MARKSIT

Mos ngaqë bota të zboi e të ndoq
E, ty, Karl Marks, aq mllef t'u grumbullua
Aq ballgam brenda teje u mpiks, u poq,
Sa vrer, ti, volle e bota u helmua!

Atë "Manifest" luftë klase shoq me shoq
Me helm e ngjize e helmi u hap, u shtua,
U moleps ajri e bota e di çfarë hoq,
Kush thithi ajër, roiti u shkallua.

Me komunizmë – shpikje stanaj –
Ti more duf ndaj botës, u hakmore,
Lumenj me gjak shkaktove, tmerr e vaj,

Virusi yt burgosi me tabore
Dhe vrau njëqind milion njerëz pa faj,
Ndaj veç mallkim, o Marks, nga bota more.

Ferik FERRA

KËTA PESË MIJË VJETËT E FUNDIT

Këta pesë mijë vjetët e fundit
Kaluan pa u ndje

Troja vazhdon të digjet në horizont
Duke përzhitur bukurinë e Helenës

Rrufetë e Zeusit
Shkruajnë mbi lavdinë e qiellit Iliadën

Dikush e ngeci kohën në Thembrën e Akilit
Të ketë përshkue vallë shigjeta
Pluhurin kozmik

GURI I GJERANAVE

Për krejt kohët të shikojmë me adhurim
Ti gojëkyçur valët i pret
Freskun shpirtëror u sjell njerëzve në kalim
Dhe gjëmave të detit s'u flet

Kurorë midis kaltërsive diellore
Shpinën nuk ua kthen
Ulqinin e ke prehër gur
Detit valët ua thyen

Merr një urim nga buzët tona
Vendi ynë i vjetër
Buzëqeshje mëngjesi e orëve të vona
Prej vere në verën tjetër

Sa shumë të përmendim
E kalaja shkrep vegim
Si gjyshit ta nderojmë vendin
Se kohët na i sjell kujtim

Luajtën kufij, luajti rendi
E ti, si ti, nuk luajte vendi

DETI

Në verë erdha të përkëdhel shkëlqimin
Të rri këtu bashkë me ty
U turrën dhe vargjet këtu ta bëjnë pushimin
Dhe valët t'i përpijnë me sy

Vargjet bredhin nëpër Bunë e Shtoj
Ngjiten lumit kah Shkodra
Edhe dielli fort i përqafoi
Si fëmijë që luajnë me lodra

Shëtis e shëtis mbi shtatin e ujit
E këndoj një këngë qetë
Valët lazdrohen s'e kanë pikën e hujit
Në gjoksin tim flenë me verën e nxehtë

A më sheh si të shoh, Adriatik
Me sytë që vapa t'i përshkon
Ushtri e piratë në qoftë se të sulmojnë
Vargjet e mia të mbrojnë

Në heshtje e lexoj atë histori
Sa larg ishim dikur unë e ti
Vargu im të ngroh kur nuk është verë
A më dëgjon, më beso këtë herë

Dallgë e egër a mirë më miklon
Në vargjet e këngës buçet e shkumëzon

Zyhdi DERVISHI

VARKA IME

Tash dhjetë mijë vjet
Shaluar mbi kuajt jelebardhë
Të dallgëve kaptoj dete
Oqeane dhe kërkoj
Një mol qetimi

Kur shpresat gremisen
Në hone të pafund
Më afrohen motive poezie
I varka shpëtimi

Petraq RISTO

LOTËT E TUA

Lotët e ta
Sumbulla në këmishën e dashurisë
Zjarri im: kravatë në kostum të dhëndërisë.
Prit të t'i zbërthej lotët
Këmishën ta hap
Hiqma shpejt kravatën
Zjarrin të ta jap

Shaip BEQIRI

ILIRISHTË

Ja e njëjta rrënjë
Pas kaq mija vjetësh
Dheun ta ruan nën këmbë

Në trung shenja e njohur
Dhe myshku që s'përtëritet

E njëjta fytyrë
Para pasqyrës tjetër
Mes hijeve të dikurshme

Thellë në një pyll kalbet
Nën degën që i rri pezull
Në johapësirën e trilluar
Ndërmjet rrufeve e fjalës

Po ajo rrënjë e verbuar
Që ruan drejtpeshimin
E valës dhe bregut

Të vetmin dru në pyll
Rreth vetes kërkon kuturu

Ja e njëjta kurorë
Që hije bën mbi dhe
Dhe dritë nën diell

Xhevahir SPAHIU

VJEDHËSIT E BUKURISË ANTIBIBLIKE

Përmytja e përbotshme
Siç mblidhet nata po mblidhej.

Drurë asgjekundi,
Gjékundi brigje.

Njeriu hapi dritaren e barkës
Nisu, i tha pëllumbit.

Asgjékund drurë
Brigje gjékundi.

Pëllumbi u kthye
Me një bisk ulliri në sqep.

Atje ka tokë,
Atje ka jetë.

Po njeriut ia morën
Pëllumbin, degën.

Linden maskat
Bukurinë e vodhën profetët.

Sali BASHOTA

NDEZJA E ZJARRIT

Zjarri u ndez
Në shtëpinë e ngjallur
Fjala kafshoi dhembjen e shpirtit

Zoti e bekoi shiun e verës

Të gjitha lutjet e mëngjesit
E zgjuan engjëllin e bardhë
Derisa u dogjën klithjet e natës

Zoti e bekoi shiun e verës
Prapë shtegtimi i ëndrrës
I treti sytë e vetmisë
Kur u shua zemërimi i gjetheve

Zoti e bekoi shiun e verës

Milianov KALLUPI

LYHNID

1
Dritare liqeni
Mbi xhamin blu të ujërave
Shkruaj një haiku

2
Ejani të shihni Konstantin Shpatarakun
Ende flet ikona
E kishës së Vërdovës

3
Zogjtë hanë kokërrizat
E vershullave të rrushit
Mozaik i Linit

4
Nën Gurin e Kamjes
Flenë e zgjohen ujërat e kaltra
Të lumit tim

5
C'madhështi varresh në Seltë!
Buzë gjolit, nën flatër qielli:
Varri im

6
Aq të bardha, aq të hajthme
Mjellmat e Drilonit!
Mos ua dëgjofsha këngën e fundit

7
Plima-plima nositët
Ku më ikni kështu,
Bonjak pse ma lini liqenin?

Arif BOZAXHI
1944, Prishtinë, Kosovë

TËRMETI I MËRGIMIT

Tërmeti i mërgimit
M'i shkuli
Zogjtë
Dhe hijen nga trupi

Ma trazoi
Diellin
Në damarë

M'u çmend
Zemra
M'u çmendën
Edhe duart
Nga malli

I hipi biçikletës
Dhe rend e rend
Pas lumit Majna

Shikoi anijet
Dhe pulëbardhat
Si bartin kufomën
E vetmisë sime

Frankfurt/M, 1997

Dritëro AGOLLI

TRISHTIMI

Po iki me trishtim i zhgënjyer nga miqtë
E mbylla derën që rrinte e hapur
Për lajkatarët, për rrenacakët e smirëzinjtë.
Që shtireshin engjëj të dashur,

Ku vete s'e di, s'dua të kthehem
Sërishmi në rrenat e jetës,
Diku në një skaj të largët do prehem
Në qafë e futur në jakën gri të xhaketës.

Ramiz LUSHAJ

ECI ME PESË MIJË TIVARË

(Kushtim në 70-vjetorin e (pa)harruar të Masakrës të Tivarit)

E kam trupin krejt me varrë
Pesë mijë i mora në Tivar
Si vendbanimet si i ka harta
Trupi im i ka pesë mijë masakra
Pesë mijë vjet në histori
Varrët ma banë trupi kuq e zi
Nga antikiteti deri në Reçak
Trupi ende më kullon gjak...
Pesë mijë masakra si ajo në Previ
Eca në kohëna si Gjergj Elez Ali...

Pesë mijë masakra m'i banë barbarët
Martirëve të mi ua di vendet, historitë, jo varret
M'i lanë idealet, andrrat, plagët... gjenin shqiptar
Eci në pesë mijë vite me pesë mijë Tivarë...

(Tiranë, 31 mars 2015)

Jaho KOLLARI

MASAKRA (E...) NË TIVAR*

Ty Tivar deri më tani
Pasha një varg s'ta kushtova
Seç ma ndrydhte emocionin
E paqena që me emrin tënd lidhej
- e paqena e eksodit
Dhe të hemorragjisë së paparë

Ç'faj ke që në sokaqet tuaja
Nuk flitet më shqip
Që të dhanë identitetin
E një masakre
Që të thirrën; *Tivar(r)*...

Shpirti im qëmoti të amnistoi
Miku im (ajo s'qe masakra jote) se
Duke mos na kërkuar kurrë falje publike
(për këtë të pabërë)
Gjakpirësit më të mëdhenj ballkanikë
Vetvetes i dhanë epitelin e dorasit
(*Dhjetor 2014*)

Ali GJEÇBRITI

DOLLIA

Dollibashi ngre dollinë
Pritësh mirë
Ku më pe të patë e mira
Gëzuar
Gëzuar qofsh për jetë e mot
Ndesha mirë
Mirë se erdhe ardhësh i bardhë
Tungjatët jeta
Tu ngjatët jeta dhe e mira
Dolli në dasma
Dolli në gëzime
S'ka më të bukur se dollia ime

Skender OSMANI

NJË FJALË MË MUNGON

Si ta kapërcej
Një pjesë të vërtetës
Stina s' më ndihmon
nëpër rrugë
shpërndahen lekat
sonte fshijnë kujtimet
ajo pjesë vjeshte
rrëfeu një tregim
stina e uritur
djersiti atë verë
e pakapërcyeshmja muroset
në murin e rrëzuar
e unë pres në heshtje
një fjale që më mundon

Argëzon SULEJMANI

VARRE E VARR

(Tivarit)

Një objekt i ngulur me dhunë e zor
Më vrau syrin e zemrën, rumi
E shkronjat e çalta shënuar për port
Mveshën rrugë e diell në (mër)zi

Nga majë e bjeshkës sheh, tek shpirt i pamposhtur
Shikon me dhimbje shpirtërat, marrë tinëzisht
Rrethuar ndër bedena, tokë-qiell i gjakosur
Të Ligët do të nxjerrë, një ditë ilirishte

POEZI E BALLKANIT

Jevrem BËRKOVIC
(Mal i Zi)

VARGJE HERETIKE

(Fragment)

13

Dije,
Edhe
Në
Këtë shekull
Nder është të jesh poet!

Ti je një burë i ndershëm
Dhe ji ai që je!

Vështro
Në tërë shekullin 21
Do të ketë të tillë
Që me sukses do të dëshmojnë
Se ti nuk je i tyri pararendës!

Nëse e dëshmojnë,
Ji i lumtur:
Vjen koha e poetëve pa trashëgimtarë,
Ata do të jenë vetë paraardhës dhe pasardhës
Ndërsa ti që kur je ai!

Pranverë, 2008

Milladen LLOMPAR
(Mal i Zi)

DIOKLE / ZONJË

shikon çdo mysafir
si zogu që për herë të fundit bën
përpëlitjen e pashpresë me krahun e plagosur
dhe klithmën pas qiellit
kah kalojnë tufat

nuk të shkatërrouan
të paditurit me fjalët dhe gramatikat e huaja
që nuk e ditën lutjen *Ati ynë*
(ata të krijuan)
as ata të cilëve me pëqi
u luanin princeshat e haremit

as tërmetet

të shkatërrouan të djersiturit
dhe të ndyrët
me bythçe cigaresh
të ngjitura në buzë
që bukurinë e stolive të trashëguara
e mbytën me llaçin e betonit të shtëpive të tyre
që mos t'i shohë askush më

historia rrallë ruan kujtime
që matin mirësinë
(ishim asht
dhe ide në formën e saj të tmerrshme)

*Përktheu nga gjuha malazeze: Qazim Muja
Nga libri “Diptiku i çmendjes”, botoi “Onufri”, Tiranë, 2015.*

SYTË E TEUTËS

Kur ra Riziniumi, kryeqyteti i saj i luftës, sipas legjendës,
Kishte përfunduar jetën në ishullin Zakintos, në Detin Egje,
E sipas legjendës tjetër, ajo kishte shkuar në majat e Riziniumit,
me nënën Birsena,
lulembledhësen e njohur, të veshur me petkun e një lypseje,
që të mbledhnin bimë dhe të shëronin njerëzit.

Ngado e kërkonin legjionarët romakë,
derisa populli i saj fliste për bukurinë e saj.
ky rrëfim ka ngelur deri sot: sesa ka qenë aty dhe
është zhdukur ca kohë më parë
dhe se do ta gjejmë lehtësisht.
gjithandej nga ka kaluar ajo rritet Lulja E Kaltër.
Duke stërzgatur rrëfimin në të gjitha anët
Shkelur me mbathjet e rënda ushtarake.
Duke ndrydhur pamëshirshëm lulen, meqë nuk i shpinte tek ajo.

- Ajo jeton në lule, ajo na shikon nga lulja –
flisnin bujqit në luginat dhe barinjtë nëpër male
të cilët ekzekutonin në fyej dhe këndonin për bukurinë e saj.
Ngado e kërkonin, por kurrësi t'i binin në gjurmë.
Lulen e shkelnin, por nuk arrinin ta shtypnin.
Rritej në çdo pranverë dhe nga ato shikonin sytë e saj
Populli i cili shtohet në këtë vend.
Edhe tash lulëzon në shpate,
E ku është legjioni i shtatë Gjemina?
Ku janë luftëtarët e patrembur romakë?

Nuk ka ndonjë shembull në histori që një popull
të jetë mbrojtur me bukurinë të mbretëreshës së vet dhe
të ketë arritur të mbrohet me lulen.
Kjo është një mënyrë unike e mbrojtjes para pushtuesit.
Lulja e Kaltër është aty.
Në këtë truall të fortë dhe të ashpër.

E ku është Perandoria e Madhe?
Edhe ajo ka rënë!
Të gjitha kanë kaluar.
Vetëm Lulja jeton.

Castel Nuovo, 11 korrik, 2015. (Nga gjuha malazeze e përktheu: Smajl Smaka)

Qamil SIJARIQ
(Bosnjë)

ECA RRUGËS SË BRAKTISUR

1

Ishte ajo mështekna nën të cilën jam fshehur
Kur vetëtimat godasin,
Kur shinat binin

Më mbronte nga shiu me degë
Dhe me gjethe
Derisa vetëtimat godisnin drutë tjerë.
Mështekna është druri i vetëm
Në mal në të cilin
Ja, ja, vetëtima nuk do të qëllojë asnjëherë.

Ka qëndruar dhe ka qëndruar ashtu,
Ka gjethuar e gjethuar,
Dhe më në fund, nga plakja,
U kërrus drejt tokës
Dhe ra.

Edhe vetë jam moshuar
Edhe pse dua edhe pak për të jetuar
Duhet ta gjejë mështeknenë të cilën vetëtima
Nuk ka për ta qëlluar.

Por unë tashmë drunjtë nuk i njoh
Nuk i dalloj kurrsesi
Dhe cila është mështekna nuk e di.

(E përktheu nga origjinali: Smajl Smaka)

Luko PALJETAK
(Kroaci)

ME NJË QËLLIM TJETËR KE ARDHUR

Me një qëllim tjetër ke ardhur këtu, të shkurtër,
Të prekshëm dhe të saktë, nga aty fillo, së pari
Bëje planin, fort rrethojën shtrëngo, lule
Mos blej, mblidh udhës, mos u shërbe me arsye
Të ëmbël, se hëna do të dalë, askush më parë
Nuk ka humbur në atë mënyrë, s'do të humbë

As më pas, kjo është përparësi pa së cilës gjakon
Që nga fillimi, atë që mendon të thuash
Përktheje më parë se ta qesësh fjalën, le të t'kërkojë
Ai që dëshiron të t'gjejë se atë dëshiron,
Atë humbje tënden, vetminë që me të madhe

Se për vete t dhuron jo për të t'qetësuar,
Por për të dëgjuar ty m në fund, si veten.

(Përktheu nga kroatishtja; Qazim Muja)

Luko Paljetak, i lindur në Raguzë (Dubrovnik) më 1943. Ka doktoruar në Fakultetin Filozofik në Zarrë (Zadar). Është anëtar i AKASH Kroate. Është autor i shumë veprave në të gjitha gjinitë letrare.

Ishte mysafir, kishte mbrëmje autoriale, në “Kalimerja poetike” – Ulqini 2015.

POEZI BOTËRORE

SAPFO

(Greqi e lashtë, shek. VII para e.r.)

NË JOSHJEN E DASHURISË SATE

Fronzbukuruara, Afërditë e pavdekshme,
Bijë e Zeusit, intrigane, të përsheptem,
Me pikëllim, Zonjushë dhe me vuajtje
Mos ma mundo zemrën.

Por pranë meje eja, edhe pse asnjëherë tjetër
Duke dëgjuar së largu lutjen time
Nuk më dëgjove me dashamirësi tashmë duke lënë
Pallatin e babait erdhe këtu
Pasi mprehe karrocën e florinjte.

Dhe harabelë të bukur, të shpejtë të sollën
Duke rrahur krahët e tyre të dendur
Në tokën e zezë prej qiellit duke çarë lartësitë
Dhe erdhën shpejt, kurse ti, e lumtur
Me buzëqeshje në formën e pavdekshme
Çfarë pësova sërish më pyete
Cili është shkaku i rithirrjes sate,
Dhe para së gjithash zemra jote e marrë
Çfarë dëshiron me afsh të bind sërish
Në joshjen e dashurisë sate (të ngatërrohet)?
Cila, Sapfo të torturon?

Madje edhe nëse largohet, së shpejti do të vijë pranë teje
Dhe nëse nuk i pranon dhuratat, do të të japë ajo
Dhe nëse ajo nuk të dashuron, së shpejti do të të dojë
Madje edhe nëse nuk e dashuron.

Eja pranë meje tani dhe shpëtomë
Prej shqetësimeve torturuese dhe sa dëshiron zemra
Bëj të realizohen dhe ti vetë
(eja dhe) bëju aletja ime.

(Përktheu ma origjinali: Iliaz Bobaj)

Jogos SEFERIS
(Nobel, 1963)

EURIPIDI, ATHINASI

U mplak midis zjarrit e Trojës
Dhe në guroret e Sicilisë

I pëlqenin shpellat në ranishte dhe vizatimet e detit
I shihte damarët e njerëzve
Ri një rrjetë të zotave, ku na zënë si egërsirat
U përpoq ta çante
Ishte i vrazhdë, miqtë e tij ishin të pakët
Erdhi koha dhe e shqyen qentë

(E përktheu nga origjinali: Iliaz Bobaj)

J. W. GOETHE

PROMETEU

Mbulojë qellin tënd, Zeus
Me re të dendura!
Dhe, si çunaku
Që i këput gjembaçëve kokën
Shfryj mbi lisa e maja malesh!
Por, tokën time,
Që nuk e ndërrove ti,
Dhe vatrën time,
Për prushin e së cilës
Ma ke q zili.

Nuk njoh asgjë më të mjerë
Nën dritë të dellit se ju, Zotra!
E ushqeni mjerueshëm
Me fljime
E frymë lutjesh
Madhështinë tuaj
Dhe, do të vdisnit urie,
Po të mos ishin
Fëmijët e lypsarët
Të marrë plot shpresë.

Mbasi isha vetëm fëmijë,
Nuk dija nga t'ia mbaja
Ktheva sytë e përhumbur
Drejt diellit, sikur andej të ishte
Një vesh ankimin të ma dëgjojë
Një zemër s e imja
Të shtypurin ta mëshirojë.

Kush më ndihmoi mua
Ta zmbraps zemërimin e tiranëve?
Kush më shpëtoi nga vdekja,
Nga skllavëria?
A nuk i përmbushe ë gjitha vet,
Zemër zjarrshenjtë?
Dhe digjeshe, e re, e mirë,
E mashtruar e sërish mirënjohëse
Ndaj të fjeturve atje lart?
Unë ty të nderoj? Për çfarë?
A mos u zbutë dhimbjet
Ndonjëherë të burgosurve?
Mos ua thave lotët
Ndonjëherë të frikësuarve?
A nuk më kalitën
Koha fuqiplote
Dhe fati i amshueshëm
Zotërit e mi e të tutë?

A mos mendove
Se do ta ureja jetën,
Në shkretëtira do t'ikja,
Se nuk u poqën
Gjithë ëndrrat e rinisë?

Këtu rri e bëj njerëz
Sipas shëmbëlltyrës sime
Një soj që më ngjan mua,
Të vuaj, të qaj,
Të kënaqet e të gëzohet,
Dhe ty mos t'përfillë,
Si unë!

(Nga gjermanishtja: Albulena Blakaj)

Jacques PREVERT

MËNGJES

Ai hodhi kafe
N'filxhan
I hodhi tambël
Kafes
I hodhi sheqer
Kafes me tambël
E përzjeu
Me lugë
E piu kafen me tambël
Mandej e la filxhanin
Pa m'thanë asnjë fjalë
Ndezi ni cigare
Formoi nja dy rrathë
Me tym
Shkundi cigaren
N'shpuzore
Pa m'thanë asni fjalë
Pa m'hedh asni shikim
U çu'
Vnoi kapelën n'kry'
Veshi kapotën
Se binte shi
Dhe dli jashtë
Nëpër shi
Pa m'than[asni fjalë
Pa m'hedh asni shikim
E unë s'u përmbajta
Kapa kryet me duer
Dhe qajta.

(Nga frëngjishtja: Ag Apolloni)

Odiseas ELITIS
(Nobel 1979)

VAJZA DELFIN

*Nga paraardhësit arvanitas të nënës sime
kam trashëguar një sedër që më ka dalë për mbarë.*
Odiseas Elitis

Me Idhrës dhe Speciesku deti hap gjinë
Mu përpara syve ja një vajzë delfin

- Moj vashëz - i them – fustanin ku e ke?
Kështu pa rrobë mbi trup djalin tënd do gjesh?

- Unë djalë nuk kam – m'u gjegj shpejt e shpejt
- për një shëtitje dola të shoh ç'bëhet përreth.

Në çast zhytet në det dhe humbet nëpër dallgë,
Del sërish mbi to dhe hedh dorën në varkë.

O Zot, më fal të lutem, që ulem për të parë
Një puthje në buzë më jep kjo palo vajzë.

Gjithnjë e sajërëmojnë si limonët në degë
Të gjitha ngjyrat blu në sytë e saj shkëlqejnë

- Hajde, vogëlushe, ngjitu – dhe u nisëm
Plot pesë herë në qiej u vërtitëm.

(Përktheu nga origjinali – greqishtja: Iliaz BOBAJ)

Octavio PAZ
(1914-1998, Nobel 1990)

ERA

Këndojnë gjethet
Vallëzojnë frutat në dardhë
Valëvitet trëndafili
Trëndafili i erës
Jo i trëndafilishtës.

Re që shtyhen, re
Lundrojnë të përgjumura
Këto alga të ajrit
E gjithë hapësira
Hiron me to,
Forcë e askujt.

E gjithë hapësira
Dridhet kërcelli i lulëkuqes
Dhe një petal të kuq
Në shpinë e merr era.

Asgjë nuk jam unë,
Një trup që pluskon
Një dritë, një valëzim,
Gjithçka është prej ere,
Ajër përherë në udhëtim.

(Përktheu nga origjinali: B. Karabolli)

Cesare PAVESE

DO TË VIJË VDEKJA dhe do t'i ketë sytë e tu

Do të vijë vdekja dhe do t'i ketë sytë e tu,
Kjo vdekje që nuk na ndahet nga
Mëngjesi deri në mbrëmje, e pagjumë,
E shurdhër, si një pendim i vjetër,
A një ves i pakuptimtë. Sytë e tu

Do të jenë një fjalë e kotë,
Një britmë e mbytur, një heshtje.
Të tillë e sheh çdo mëngjes kur përkulesh
Para pasqyre. O shpresë e dashur,
Atë dtë do a kuptojmë edhe ne
Që je jeta dhe asgjë.

Për të gjithë vdekja ka një shikim.
Do të vijë vdekja dhe do t'i ketë sytë e tu.
Do të jetë si të heqësh dorë nga një ves,
Si të shohësh një fytyrë të vdekur
Tek rishfaqet në pasqyrë,
Si të dëgjosh një buzë të mbyllur.
Të heshtur do të biem në humnerë.

(Nga italishtja: Orjela Stafasani)

Josif BRODSKI
(1940-1996, Nobel 1987)

PËRMENDORJA

Të ndërtojmë një përmendore
Në fund të një rruge të gjatë të metropolit
Ose në qendër të një sheshi të gjerë të metropolit
Një përmendore
Që përshtatet në çdo mjedis ndërtimor
Sepse do të jetë pak konstruktive
Dhe shumë realiste.
Të ndërtojmë një përmendore
Që nuk e pengon askënd.

Pranë pedestalit
Le të jetë një lehe me lule
Dhe, nëse lejojnë udhëheqësit e qytetit,
Një park i vogël
Dhe fëmijët tanë
Do t'i picërrojnë sytë
Nga dielli i fortë ngjyrëportokalli
Dhe për figurën në pedestal
Do të mendojnë se është

Një mendimtar i njohur
Kompozitor apo gjeneral

Pranë pedestalit,
Për fjalën e nderit,
Ço mëngjes
Do të gjejmë lule.
Të ndërtojmë një përmendore
E cila nuk e pengon askënd.
Madje edhe shoferët
Do t'i gëzohen siluetës së saj madhështore.
Në park do të caktohen takime.
Të ndërtojmë një përmendore
Pranë së cilës do të vrapojmë për të shkuar në punë
Para së cilës të huajt do të fotografohen.
Gjatë natës me reflektorë do të ndriçojmë.

Të ndërtojmë një përmendore
Për gënjeshtren.

Përktheu: Enver Robeli

Tomas TRANSTROMER
(1931-2015, Poet suedez, Nobel 2011)

PËR MIQTË MATANË KUFIRIT

Nuk ju shkrova aq sa duhet. Të gjitha ato që nuk ju thashë
U frynë e u frynë si një balon i vjetruar
E u zhdukën ngadalë larg në qiellin e natës

Kjo letër tani është te censuruesi
Ai ndez llambën e tij
Nën dritën e saj fjalët e mia hidhen si majmunët në kafaz
Që tunden e shkunden, ndalen dhe tregojnë dhëmbët

Lexoni mes rreshtave. Do të takohemi pas dyqind vjetësh
Kur mikrofonat nëpër muret e hoteleve do të jenë harruar
E më në fund të fjetur do të jenë shndërruar në fosile

(Përktheu nga anglishtja: Doruntina Vinca)

Charles BUKOWSKI

(1920-1994, Poet amerikan me prejardhje gjermane)

PO, PO

Kur Zotin e krijoi dashurinë nuk na ndihmoi ne shumë
Kur Zoti i krijoi qentë nuk na i ndihmoi shumë qentë
Kur Zoti i krijoi bimët ishte një gjë e natyrshme
Kur Zoti e krijoi urrejtjen na dha një gjë të dobishme normale
Kur Zoti më krijoi Mua më krijoi Mua
Kur Zoti e krijoi majmunin ishte në pikë të gjumit
Kur Ai e krijoi Gjirafën Ai ishte i dehur
Kur aji i krijoi narkotikët Ai ishte lart në qiell
E kur e krijoi vetëvrasjen Ai ishte poshtë në tokë

Kur Ai të krijoi Ty të shtrirë në shtrat
Ai e dinte se çfarë Ai po bënte
Ai ishte i dehur dhe Ai ishte në qiell
Dhe Ai i krijoi malet dhe detin dhe zjarrin në të njëjtën kohë

Ka bërë ndonjë gabim
Por kur Ai të krijoi Ty të shtrirë në shtrat
Ai bëri gjithë Universin e Tij të Shenjtë

Gynter GRAS

(1929-2015, Poet dhe prozatore gjerman, Nobel 1999)

E PREMTE

Në shtëpi solla
Harengat e gjelbra
Të mbështjella me gazetë.

Moti ishte
Me dell dhe i acartë.
Mbikëqyrësit e banesave hidhnin zall.

Tek në shkallë
Harengat filluan
Të lagnin gazetën.
Kështu isha i detyruar

Që letrën e gazetës ta shkruaj nga gazetë
Para se harengat t'ua nxirja të brendshmet.

Luspat kërcenin
Dhe më shpërqendronin
Sepse drita e diellit binte në kuzhinë.

Derisa harengave ua nxirja të brendshmet
Lexoja atë gazetë të përditshme
E cila ishte e lagur dhe s'ishte aktuale.

Shtatë harenga mbanin vezë
Katër të tjera ishin të mbushura plot me qumësht
Gazeta, ndërkaq, kishte dalë një të marte.

Bota dukej e tmerrshme:
Kreditë refuzoheshin
E unë rrokullisja në miell harengat e gjelbra

Por kur harengat nisën të tremben në tigan
Edhe unë, i ngrysur dhe gëzimhumbur –
U përpoqa të flisja diçka sa për të heshtur
Atë që ngjante në tigan,

Por kush do të dëshironte t'u fliste
Harengave të gjelbra për fundosjen?

(Nga gjermanishtja: Enver Robelli)

Rabindranat TAGORE
(1861 – 1941) Indi

TRËNDAFIL

Një trëndafilin tënd këputa, o jetë;
Në gji e shtrëngova, veç gjembi më shpoi!
Ra nata, e lulja u fik e mbaroi:
Veç dhimbja më mbeti.

VARKAT PREJ LETRE

Ditë për ditë i lëshoj varkat e mia prej letre në rrjedhën e lumit.
Me shkronja të mëdha shkruaj emrin tim dhe të fshatit ku jetoj.
Shpresoj që dikush në vend të panjohur për mua do t'i gjejë dhe do mësojë kush jam.

I ngarkoi kaiket e mia me jaseminë nga kopshti im dhe shpresoj që këto lule agu do t'i prekë të sigurta përsëri tokë nëpër natë.

I lëshoj varkat prej letre dhe i ngul sytë qiellit:

Shikoj copa resh të gufohen si vela të bardha.

Unë nuk e di cilët vërsnikë të mitë në qiell i dërgojnë ato poshtë të garojnë me varkat e mia!

Kur vjen nata e mbështes fytyrën mbi krahët e mi dhe ëndërroj që varkat të lundrojnë e lundrojnë nën yjet e mesnatës.

Engjëjt lundrojnë brenda kaikëve dhe ngarkesa: shportat e tyre mbushur plot me ëndrra.

(Përkthyer: Sinan Kërpaçi)

PROZË

LETËRSI E VJETËR SHQIPE

Don Gjon BUZUKU

DJALI PLANGPRISHËS¹

Një njeri pat dy bii e tha maa i riu përindit vet: Amë pjesëne qish më përket engjajet. E i ati dau pasënë atyne e enbas jo shumë ditë, enbëjedhunë qit pat gjithë kafshëtë biri maa i riu vote tue shtehtuom endë dheë të targë e përfaroi të pasunitë e tij tue ecun për udhë të paaglanë. E tue passunë sosun gjithë gjaanë u ba uu e madhe end' atë dheë, e ai zuu me ardhunë edndë të madhe nevojë e uafërue njëj bujari së qytetsë s'atij dheue ai e dërgoi endë katund të tii me kullotunë thiitë. E dëshir kish barkëtë e tii me e enginjënë lendijet qi thitë kullosnjin; e askush gjaa nuk i epë. Ashtu u kujtuo endë vetëhenë e tha: sa trima të tim ett kanë bukë tepërë, e u vdes unii! Qish të banj u tash? U nçonem e veta tek em atë, e i them: Atë, u raaë endë kuat enbë qiellit e përpara faqes sate, e maa e nukë jam i denjë me ugrfishunë biri yjt: përzemë porsi një entrimashit së tuush. E si uengriti vote tek i ati. E ai tue klenë edhe për së largu, e paa i ati i tii, ashtu e muor malli e i duoll përpara tyy; e këha paret u ma nukë jam i denjë me ungrishun biri yjt. E i tha: Yt vëlla erth e yt atë entheri atë mëzatënë e maa enbë dorë të tii e të enbathuna kambëvet e entherni mëzatnë e maa majmë, e na tue engranë të gëzohemi; përse ky em bir kle vdekunë e udengjall, kle bdjerë e ngjet. E zunë me ugëzuom. E i biri i tii maa plaku ish end' arë, e tue ardhunë uafroo shtëpiisë, gjegji lodërtiitë e valletë e grishnjë entrimashit së tish e pyeti qish ish ata. E i tha: Yt vëlla erth e yt atë entheri atë mëzatnë e majmë përse i ktheu tumirë e shëndoshë.

E ai umëni e nuk duoj me hiin mbrenda; duol i jati jashtë e e lutën të

¹ Tregim nga "Meshari", 1554 – 1555.

SHPJEGIME. - *Plangprishës* – njeri që prish shumë, shpenzon tepër, *shkapërdar*. - *amë* - më jep, - *qish më përket* – që më përket, -*engjajet* – prej gjasë, prej mallit, pasurisë - *enbëjedhunë qi pat gjithë kafshëtë* – pasi pat mbledhur të gjithë gjënë e vet, që i përkiste, *përfaroi* – harxhoi, shpenzoi, -*të pasunit* – pasurinë, -*të paglanë* – të pangjashme - *së qytetsë* – të qytetit, -*enginjën lendijet* – të nginte barkun e tij me lenda, - *nuk i epë* – nuk i jep, - *nçonem* – ngrihem, çohem, - *raaë* – rashë, -*kuat* – mëkat, -*me u grishunë* – të thirret, të quhet (bir i tij), -*përzënë* – më prano, -*entrimashit të tuush* - si djalin tënd, - *u fëjeva* – unë bëra faj, gabova, - *këha paret* – këtu e tutje, sot e tehu, - *kie bdjerë* – që i vdjerrë, i humbur, - *gjegji* – dëgjoi, - *lodërtiitë* – ahengu me lodra, - *qish isha ata* – çka është ajo, - *umëni* – mori mëri, inat, hidhërim, -*nuk duaj* – nuk donte, - *n'ordhënit sii* – nga urdhri yt, - *tu gjellë* – duke jetuar, - *kafshëtë e mi* – gjërat e mia, - *me e marrë ka plot* – të merret puna me plotësi, me zemërgjerës, si vëllai me vëlla.

hiin. E ai upërgjgjun t'et i tha: Inje, se u ty kaaqë vjet të shërbenj, e kurrajtë n'ordhënit sit nukë dola e kurrajtë nuk më dhae një eth, përse u të gëzoeshe me miq të mii; kur yjt biir, qi përpiu gjithë pasënë e tii, tue gjellë me graatë të këqia, erth, ti i enthere atë mëzatnë e majmë. E i tha përindi: Bir, ti je për herë me muo, e gjithë kafshë e mii janë tuu. E u desh me ugëzuom e me marrë kaa plot, përse ky yjt vëlla kle vdekunë e u engjall, kle bdjerë e ugjet.

LASHTËSI

Zot' i lumnuom pruni n'menen teme nji dritë d'beft' dishiri me ba udh² n'vene t'largta e katune rranx' malesh me shkaminj e kreshta t'zhvishuna e t'rrepishme sipër e me ahishta e me tjera dru t'rrituna rretherrotull, thuo se vet' i Madhi, n'or't e gazit e t'knaqsis', i sëndisi me dor' t'padukshme si me magji.

N'an' t'an's nji diell ftyrqeshun, si i bam' pej arit t'kulluom, derdh me mjaft' prronje drite t'vokt', e sa pej sish bien n'gjeth kshtenjash t'buta e n'fije bari t'holl', e sa rreze tjera shpërdahen anej te Kron'i Poshtër shkamt qj rrjedh prajshëm e pëshprit me vete nji lutje t'gjat' e t'sojme për t'Naltin qj e krijoi kët mrekulli.

Sa i hjek syt' pej anej, nga t'tana an't bajn' vrap drejt teje t'tjera pamje, secilla ma e madhnuome se tjetra, secilla ma e naltuome se tjetra, secilla ma e galduome se tjetra. Atje matan', ku çdo natje feks drita e par' e agut, harkohet nji qaf' mali dhe pej anej fryn' era ka len' dijelli, qj bje me vete kang't e zogjve e t'shpenve tjer' dhe t'bërtituna gjash' t'gjalla gjithsojsh, qj bajn' ma t'bukrën kang' e ma t'bukrin knim, a thuo, shtojzovallet aty i kan' shpijat e tyne dhe ket knim e bajn' mos m'e harruo njeri sa pagan isht kur i thot' men'ja se ka mrrit' naltimin e shpirtit.

Krejt afër dhe atje ma larg, n'fun t'arnave e mi donji kodrin', rrin' e bajn' seri shpi t'rralla me mure d'bardha e me dritsore d'vogla, qj shohin ka len' dijelli, si do sy t'përgjumun dhe hala përkunen n'anrrat e nat's kaluome.

Qe, ku doli n'oborr e n'rrug' nji gruo e vishun me t'bardha, athuo pej dimnit tashma t'harruom ka marr' dlirsin' e bor's t'kreshtave t'maleve atje nalt. Ka hjedh' mee krahit nji buljer' dhe shpejton me shkuo te ublat, merr ujën atje dhe duket sikur i knon shpirti, aq t'let' e ka hapin dhe aq t'çilun e ka ftyrën dhe aq t'kthjelluom e ka shikimin. Rug's toe shkuo has nji vajz' e nji tjetër gruo dhe ashtu t'trija i bijen rrug's me t'shpejt', kalojn' nji shteg e nji kapërcyell dhe ikin përmjedis livadit me kam' t'laguna pej voeset qj ban drit' nëpër fije d'barit si me kjen' gur safiri.

Pak ma von' pej asaj ane vjen nji kang' qj me shpejt t'mrrin te zemra e ta mush shpirtin me nji mall qj nuk di m'e than'. Nuk vonoj e katuni u zgjuo dhe mjeglla e holl' e voes's qj kotet hala mi lugin', fillon e dvaret bashk' me anrrat e nat's qj ka shkuo, anrra t'leta e t'padukshme, si me kjen' ba pej frymet, qj ikin e shehen atje ku as men'ja e njerit nuk mrrin'.

N'oborre shpijash fillojn' e duken nji ka nji burra hijeran', ulun mi nji cung a mi nji gur dhe menohen gjat' e gjat' për pun't e dit's qj kan' me ba.

² Shestanasit, krajanët në vend të **dh** e thonë **ll**. **Gjokë Dabaj** e lekturoi këtë lokalizëm të Kranjës.

Tashma çobanat i kan' lshuo baktit' dhe blegërimet e tyne nigohen aty-ktu dhe i bashkohen gjallnis' e t'lumes dit' qi tash ma ka ardh'.

Prit, e ven'ja veshin! Pej s'afrit vjen zani i pastër i kumons' kishs', e cilla n'mjedis t'katunit, e rrethuome me pyll kshtenjash t'nalta, rri e amshuome si një ronj' e i thrret shpirtat e t'gjallve qi ta kujtojn' Perenin'.

Kumona bje e gjint thon' me vete: Ç'dit' e t'Madhit Zot isht sot, a është fest' qi duhet me kujtuo shenjtat a ditën e emnit t'nji t'afërmi, a t'nji miku, a isht dit' qi duhet me ba ner' atyne qi nuk janë ma, a është një kumt se n'tre katune aty rrotull, n'Brisk, n'Ljare e n'Shestan, e ban vaki edhe ma larg, n'Thtjan e n'Kranj' t'Poshtme nata e kaluome ka ik toe marr' me vete një shpirt e toe lan' mrapa dhim' e pikllim.

E, deri sa kumona e kishs' bje, e deri sa dit'e lume vjen mi ket bot', nuk ka se si t'mos bjer' n'men, toe t'lan' n'shpirt një mulla e një t'zez' hije, e toe than' me vete: **Zot, o Zot, pse n'kët ven t'bekuom ka kaq pak gjin e kaq shum vorre...?**

Mars 13, 2015

GRUAJA E ÇELIKTË

Kishin kaluar tri-katër orë natë kur Stana iu afrua shtëpisë. Nata ishte e kthjellët dhe në qiell dukeshin me qindra e mijëra yje, por hëna ende nuk kishte lëshuar dritën e vet. Frynte erë e lehtë e veriut dhe bënte pak ftohtë, sidomos në orët e mbrëmjes dhe në zonat e larta malore, siç është Trieshi. Familjarët kishin filluar të bëheshin merak dhe frikoheshin se ka mundur t'i ndodhë ndonjë e keqe Stanës. Andaj dilyn tash e parë në shkallë dhe vëzhgonin e përgjonin në mos po ndihej gjëkund. Cokja desh të nisej ta takonte rrugës, por nuk e lejoi Marku. Ishte natë e terr, ndërsa Cokja nuse e re. Frikohej më së shumti nga njerëzit që shëtisnin maleve natë e ditë. Kishte shumë keqbërës, që nuk ngiheshin kurrë duke bërë vepra të këqija. Edhe nuk ishte hera e parë që vononte aq shumë Stana. Ndodhte edhe të gjente ndonjë punë disaorëshe në qytet. Mihte ndonjë kopsht të vogël, pastronte ndonjë shtëpi dhe kryente ndonjë punë tjetër me pagesë. Ato pak para që i fitonte, i ndihmonin sadopak për t'i përballuar shpenzimet familjare, meqë kishin mbetur pa kurrfarë burimi të ardhurash.

Vetëm kur iu afrua shtëpisë, Stanës filloi t'i kthehet frika. Frikohej në mos po e shihte ose dëgjonte ndokush. Ndaj i ngadalësoi hapat dhe vazhdoi rrugën sa më në heshtje që mundte. Edhe kalin e kapi për frerit dhe kishte kujdes që të dëgjohej sa më pak. Kur hyri në oborr, e lidhi kalin për foletës dhe u fut brenda pa bërë zë.

- Mirëmbërëma! - uroi Stana posa e kaloi pragun e derës.

- Mirë se vjen! - ia kthyen i shoqi dhe e reja të dy përnjëherë.

- Ulu e rri nënë, se unë po dal ta lidh dhe ushqej kalin, - tha Cokja dhe i rregulloi stolin Stanës.

- Mos u ngut nuse! E kam lidhur kalin unë.

- Vonove pak shumë ti dhe patëm filluar të bëhemi merak për ty. Po dukesh tepër e lodhur, - tha Marku, i cili vërejti në fytyrën e të shoqes ndryshime jo të vogla.

Edhe pse bënte ftohtë, ishte e djersitur dhe e skuqur si coha. Flokët i ishte shprishur, kurse shikimin e kishte jo të zakonshëm.

- E lodhur dhe e stërlodhur ti, por e mbajta besën që ia kam dhënë Kolës, - tha Stana dhe e shikoi Markun në sy.

- Ta solla Kolën, ti. Deri këtu e solla unë, kurse tani vazhdo ti se nuk mundem më asnjë hap.

Marku e Cokja në fillim nuk e kuptuan se çka tha Stana. Të dy menduan se po fliste ashtu pa lidhje. Marku ia lëshoi një shikim për t'u bindur nëse vërtetë ishte në rregull, kurse Cokja ia fërkoj krahët dhe qafën për t'u çlodhur sadopak. Njëkohësisht priste edhe ndonjë sqarim nga Stana. Parandiente se

diçka ka ndodhur, por nuk i shkonte ndërmend se çka. Andaj i hapi veshët për të dëgjuar se çka po thoshte e vjehrra.

- Nuk po më dukesh mirë, grua, andaj po flet ashtu si po flet, - tha Marku qetë dhe nuk ia ndante shikimin të shoqes.

Kishte kujdes që mos të lëshonte ndonjë fjalë nga e cila do të mund të prekej Stana. Kohëve të fundit ishte bërë shumë nevrike dhe e padurueshme.

- Vërtetë se nuk jam mirë, - ia ktheu Stana. - Jo qysh sot, por tash sa kohë e mot. Por unë Kolën e solla. E solla djalin, e pastë nëna! Besomëni ose jo, si të doni, por po flas të vërtetën. E kreva premtimin që ia kam dhënë. Përsëri më foli rrugës dhe më porositi që mos të qaj. Dhe qysh atëherë nuk derdha pikë loti, as nuk do të qaj më. Tash e tutje do ta kem shumë më lehtë.

- E solle Kolën, e Kola ka vdekur tash pesë muaj!? - tha Marku, i bindur edhe më shumë se e shoqja nuk ishte në rregull.

- Në oborr është Kola, ti, - ia ktheu Stana. - Në thasë është Kola, i ngarkuar në kalë. Unë e solla e ju shkarkojeni dhe varroseni sonte ose nesër. Unë nuk mundem më. Vetëm Zoti e di se si dola gjallë në shtëpi. Por ai edhe më ndihmoi.

Marku e kuptoi se Stana kishte ndërmarrë diçka dhe fluturim doli jashtë. Pas tij doli edhe Cokja.

Kur e panë kalin e ngarkuar, nuk mund t'u besonin syve. Kur iu afruan edhe më afër, një erë e rëndë ua zuri frymën, por i bënë ballë. Edhe Stana ndërkohë doli në oborr dhe iu afrua kalit.

- Ja në ata thasë e keni Kolën, - tha Stana dhe shtrëngoi dhëmbët aq sa u dëgjuan nga larg krisma e tyre. - Shkarkojeni tani, por pa zhurmë që mos të ju dëgjojë ndokush.

- E moj grua! - tha Marku, kurse Cokja vetëm fshani dy-tri herë dhe i ndihmoi vjehrrit ta shkarkojë barrën e jashtëzakonshme.

Pasi i shkarkuan, thasët i vendosën shpejt e shpejt nën shkallë dhe hynë brenda. Gati sa nuk iu kthye lukthi mbrapsht, por asnjëri nuk u ankuan me asnjë fjalë.

Cokja nuk fliste me askënd ose fliste shumë rrallë, por nuk i zinte vendi vend. Tërë kohën lëvizte nëpër shtëpi. Herë ulej në një stol, herë në një tjetër. Në asnjërin prej tyre nuk rrinte më gjatë se dy-tre minuta. Dy herë shkoi edhe në dhomën e gjumit dhe shfryhej në vaj. As aty nuk mund të rrinte kohë të gjatë, meqë do ta kërkonin familjarët. Edhe pse sytë i fryheshin nga vaji, askush prej tyre nuk e dinte se ajo derdhej në lot. Disa herë u nis për të dalë jashtë, por kthehej posa arrinte te dera. Nuk i largoheshin nga koka thasët me eshtrat e Kolës. E kishte tronditur ajo pamje rrëqethëse kur e shkarkuan kalin. As ndërmend nuk i kishte shkuar se do të përjetonte një gjë të tillë. Vdekjen e të shoqit e kishte përballuar disi dhe kishte filluar të pajtohej me fatin që kishte pasur, por kjo ngjarje i përkujtoi ditën kur e kishin pushkatuar Kolën. Ndaj sillej vërdallë nëpër shtëpi pa ndonjë qellim të caktuar. Sikur as ajo vetë nuk dinte çka donte as si të vepronte.

Marku u ul pranë zjarrit dhe shikimin e përqendroi në vatër para vetes. Ballin e kishte mbështetur në shuplakën e dorës së djathtë dhe ishte thelluar në mendime. Nuk dinte si të vepronte as çka të bënte me eshtrat e të birit.

- Ke rënë në mendime, ti, - tha Stana, e cila deri atëherë i dukej se puna më e vështirë ishte kryer dhe se rivarrimi i të birit nuk do të paraqiste ndonjë problem të madh.

- Të pata porositë që mos të shkosh në Krye të Draçit, por ti paske bërë si ta ka marrë mendja ty. Nuk di çka të them, por hair daltë kjo punë! - tha Marku.

- Nuk munda të duroj më, ti! - ia ktheu Stana. - Sa e sa herë më është paraqitë zëri i Kolës, duke m'u lutur që mos ta lë në ato gropa. As gjumi nuk më merrte. Tash që e solla në oborr, më duket si të ishte ngjallë, biri i nënës! Do ta kem afër dhe do të bisedoj me të çdo ditë.

- Mirë, moj grua! Ti i solle eshtrat e Kolës në shtëpi, por çka të bëjmë me ta tani? - u ankua Marku.

- Ta varrosim. I vdekuri nuk mbahet në shtëpi, kurse i gjalli me të gjallët. Qëllimi im ishte vetëm mos ta lë në ato gropa. Këtë e dëshiroja dhe tani e plotësova dëshirën time dhe të djalit të vdekur.

- Mirë se ta varrosim, por ku ta varrosim, moj grua? Në varreza është e pamundur. Njerëzit, që nuk kanë tjetër punë, menjëherë do ta shohin varrin e ri dhe do të interesohen se e kujt është. Dhe do ta zbulojnë pa kaluar shumë kohë. Ata dinë edhe se ku u bëjnë pulat vezë çdo familjeje. Nuk kanë tjetër punë ata! Nëse e varrosim diku në arë ose edhe në pyll edhe aty do të na diktonin dhe do ta paguanim shtrenjtë. As këtu në oborr nuk mund ta varrosim. Këtu do t'i binte në sy çdokujt, e mos pyet për ne, atëherë!

- Për këtë as nuk kam menduar fare, - tha Stana dhe rrudhi krahët. - Vërtetë është vështirë, por duhet të gjendet zgjidhja. Natë është dhe mund ta varrosim e mos të na shohë askush.

- Sonte nuk na shohin, por nesër ose një ditë tjetër do ta shohin varrin. Të thashë edhe më parë se të gjithë katundësit dinë për çdo varr se ku gjendet dhe e kujt është. Kur ta shihnin atë, qoftë në varreza, qoftë kudo gjetiu, menjëherë do të përhapej lajmi në të katër anët. Posa t'u shkonte në vesh organeve të pushtetit, do ta hapnin varrin dhe do të konstatonin shumë lehtë se eshtrat e kujt prehen aty.

Stana e la bisedën, kurse Marku sërish u thellua në mendime. I lindnin ide njëra pas tjetrës, por asnjë nuk i dukej e sigurt. Në fillim ndonjëra prej tyre i dukej zgjidhje e mirë, por kur e analizonte pak më hollësisht, i dukej edhe më e rrezikshme se tjetra.

"Si të bëj tani? Nuk lihen aty eshtrat e djalit! Kush e kishte menduar se rivarrimi i tij do të na sjellë kaq probleme!? Pse i frikohen tani Kolës së vdekur? Kë rrezikon nga varri ai? Vetëm këta katilë frikohen edhe nga i gjalli edhe nga i vdekuri. Nuk u frikohen atyre, por krimeve të veta. Nga ato frikohen dhe do të frikohen sa të jenë gjallë. Bile çdo ditë e më shumë. Do të vijë koha

kur nuk do t'i marrë as gjumi i natës. Nuk do të kalojnë ditë as orë të qetë. Do të vuajnë edhe më shumë se po vuajmë ne tani. Do të futen në vrimën e miut, për të kërkuar shpëtimin, por nuk do ta gjejnë! Jo, nuk do të mund të fshihen përgjithmonë! Aty do të ngordhin si këlyshë, sepse këlyshë kanë qenë dhe këlyshë do të mbeten përgjithmonë. Ah, sa u dashka të durojë dhe të sprovtojë njeriu në këtë jetë!? Të durojë shkopin e dajakun, por edhe fyerjet dhe poshtërimet më të mëdha që mund të paramendohen. Ato durohen më vështirë se të gjitha mundimet fizike. Po të mos ishin fëmija tjerë, kush do t'i duronte të gjitha këto? Unë jo se jo! Do ta varrosja Kolën ditën për diell në varrezat e fshatit dhe nuk do ta çaja kokën për askënd! Aq më pak për këta spiunë e qelbanikë, që spiunojnë e vet nuk i lënë dy gurë bashkë. Do të dilja në maje të asaj kodre dhe do të bërtitja me tërë forcën që kam. Do të bërtitja deri në kupë të qiellit dhe do të më dëgjonin të gjithë. Mos luani me jetët tona se nuk na i keni falur ju! - do të thosha, jo një herë, por një mijë e njëqind herë. Dhe çka do të mund të më bënin më shumë se më kanë bërë? Mua personalisht asgjë! Do të mund të më vrisnin, por unë do të shpëtoja. Më mirë i vdekur se kështu, tërë jetën me frikë e nën dajak. I përulur, i fyer e i poshtëruar. Do t'i bëja të gjitha këto mos të ishin fëmija tjerë. Edhe ata do të përfundonin si Kola. Mos e dhëntë Zoti! Ndaj më duhet të hesht dhe t'i duroj të gjitha këto. T'i duroj, por deri kur, se? A mund të durojë njeriu tërë jetën? Kur mbushet thesi - derdhet.”, - tha në vete Marku, kurse familjarët tjerë e shikonin dhe pritnin fjalën e tij se çka të bënin me eshtrat e Kolës.

Derisa Marku rrinte ashtu kokulur dhe mendonte, Stana herë pas here dilte jashtë për të shikuar thasët me eshtrat e të birit. Nganjëherë ndalej më gjatë dhe nuk ua ndante sytë thasëve, por pas pak kthehej brenda nga frika se mund ta vërente ndokush.

- Më lindi ideja se ku ta varrosim Kolën dhe të mos na diktojë kush, - tha më në fund Marku me zë pak më të lartë se zakonisht. Sikur frikohej se po i ikën ajo ide nga koka.

- Po ku? - pyeti Stana ngutshëm.

- Brenda në shtëpi, - tha Marku dhe bëri me gisht drejt shtratit në të cilin flinin ata të dy.

- Ku aty? - pyeti Stana, kurse Cokja vetëm shikonte dhe asgjë nuk kishte të qartë.

Madje edhe dyshoi në mos nga tronditja e madhe nuk dinte çka po fliste i vjehëri. As ajo, as Stana, nuk e kishin të qartë se si mendonte ai ta rivaroste Kolën brenda në shtëpi.

- Ja këtu, - përsëriti Marku dhe e shtyri shtratin nga vendi.

- Si këtu?! - pyeti sërish Stana.

- Do të shohësh, - u përgjigj Marku. - Aty nën shtratin ku flemë ne është një gropë e punuar për të fshehur armë dhe për nevoja tjera. E kemi punuar kur e kemi ndërtuar shtëpinë. Është e mbuluar me dërrasa e pastaj me rreth një pëllëmbë dhe e mbi të dërrasat e dyshemesë. E kemi punuar ashtu që të mos i

zbulojë askush armët.

- Po çka do të bësh me armët që ndodhen në të? - pyeti Stana, që dinte për atë gropë, por mendonte se në të kishte armë.

- Është e zbrazët. Armët i kemi hequr para dhjetë vjetësh kur filloi lufta, - tha Marku dhe doli jashtë.

Pas pak u kthye me një sqepar, një kazmë dhe një lopatë në dorë. E shoqja dhe e reja e shikonin dhe nuk e kishin të qartë se si donte t'i rivarroste eshtrat e Kolës aty. Vetëm kur i hoqi disa dërrasa dhe filloi të mihte aty ku deri atëherë ndodhej shtrati, u bindën se vërtetë Marku mendonte t'i rivarroste brenda në shtëpi.

Cokes filluan t'i dridhen këmbët dhe iku në dhomën e saj, prej ku u kthye pas pak, kurse Stana kishte mbuluar gojën me shuplakën e dorës së djathtë dhe shikonte si e ngujuar. Mirëpo kjo gjendje nuk vazhdoi gjatë. Edhe Cokja edhe Stana e kuptuan se duhej t'i ndihmonin Markut që ta hapte sa më shpejt atë gropë, që më vonë të bëhet varr i Kolës. Njëra mori lopatën dhe mbushte kovën me dheun që e nxirrte Marku nga gropa, kurse tjetra e mbante dhe e derdhte diku në kopsht. Hidhnin jashtë pjesën e dheut që mendonin se do të tepronte pas mbulimit të varrit. Kështu punonin në heshtje, nëpër terrin e natës. Pasi e pastruan, eshtrat e Kolës i hodhën në atë gropë. Marku e mbuloi atë sërish me dërrasa dhe mbi të ktheu shpejt e shpejt dheun e mbetur. Pasi e rrafshoi mirë, mbërtheu me gozhda një nga një edhe dërrasat e dyshemesë, të cilin Cokja e fshiu dhe e lau mirë e mirë, para se ta kthenin shtratin në vendin e mëparshëm. E tërë puna u krye në heshtje të madhe dhe aq me kujdes saqë nuk mund të vërehej kurrfarë shenje se është punuar diçka atë natë në shtëpinë e Mark Smajlit.

- Ta vëmë një kryq te koka e Kolës? - pyeti Stana.

- Po çfarë kryqi, ti!? - tha Marku. - Edhe kështu kam frikë se mund të na zbulojnë, e jo edhe të vësh kryqe aty. Fol uratë sa të duash për shpirtin e tij, por edhe ato vetëm pa zë, se të zë sherri pastaj.

- Jo, por... - tha Stana dhe bëri kryq.

- Nuse, shko e fli edhe ti se je lodhur, kurse për varrimin e Kolës askujt asnjë fjalë. E di se ti je grua besnike, por as rastësisht mos e përmend Kolën, para askujt. Të zë sherri ty dhe të gjithë neve. Edhe kështu jemi në sy, e jo edhe të na zbulojnë se këtu e kemi varrosur Kolën, - e porositi Marku dhe e ledhatoi krahëve Coken.

- Mos ki dert, baba, se askujt asnjë fjalë nuk do t'ia them. Do ta qep gojën sa të jem gjallë. Po ju jeni lodhur, sidomos, ti nënë, që e solle këtu të birin tënd. Mos qofsha në lëkurën tënde! Po ku do të flini ju?,- pyeti Cokja.

- Ku gjithmonë. Në këtë shtrat,- tha Marku dhe e preku me dorë shtratin.

- Me Kolën e nënës, - tha Stana. - Nuk do ta lë vetëm asnjë natë. Mjaft ishte vetëm, tash sa muaj, në ato gropa në Krye te Draçit. Mirë që u kujtove ti, që ta varrosim këtu Kolën. Do ta kem afër ditë e natë. Tërë kohen do te jetë me

ne. Nuk do të laget, as nuk do te ketë ftohtë, djali i nënës!

- Jo, nuk mund të flini këtu! Si mund të flini mbi varrin e Kolës!? Ky është varri i tij tani. Nuk mund të ju marrë gjumi! Nuk mund të rehatoheni as të flini të qetë. Po e largojmë shtratin në anën tjetër të shtëpisë e aty flini. Bile, nëse më dëgjoni mua, po e qesim shtratin në dhomën ku fle unë dhe familjarët e tjerë, kurse këtu të mos flegj askush. Do të jemi të gjithë së bashku në një dhomë, - tha Cokja.

- Jo, të paça nuse! - ia ktheu Marku. - Shtratin nuk do ta largojmë nga ai vend. Aty do të flemë ne të dy, kurse ti fle atje në dhomë ku çdo natë.

- Do të jemi bashkë me Kolën ditë e natë, - ndërhyri Stana.

- Jo se do te jemi bashkë - vazhdoi Marku - por askujt nuk do t'i shkojë ndërmend se nën shtrat është varri i Kolës. Kush do të mendojë a do të besojë se ne flemë mbi varrin e djalit tonë? Dhe po e lëmë me kaq këtë bisedë, kurse ti, nuse, shko në dhomën tënde tani! Shtriju e fli se je lodhur!

Dy-tri netët e para as njërin as tjetrin nuk i mori gjumi fare. Sa provonin t'i mbyllnin sytë, nuk i linin rahat ëndrrat. Ëndërronin gjëra të llahtarshme, që i tmerronin të dy. Sidomos Stanën, e cila tash e parë bërtiste, çohet ndenjsh, hapte sytë, i shkonin djersët... Thuaj se nuk ishte në vete. Çohet edhe Marku, fliste me të, e këshillonte që mos të bërtiste se po i zgjonte familjarët tjerë dhe mendohej ta trimëronte që të vazhdonte të flinte. Kur ajo ankohej se mendimet dhe ëndrrat e këqija nuk e linin të flinte, Marku e këshillonte: "Fol ndonjë uratë e çoje mendjen te Zoti. Largoji nga koka mendimet e këqija dhe mendo diçka mirë. Ndoshta atëherë do të marrë gjumi". E këshillonte i shoqi, kurse ajo mendohej të flinte, por kot. Fillonte të fliste uratë, por i ndërpriste pa e mbaruar asnjërën prej tyre. Kur i dukej se po e thërriste Kola, atëherë harronte uratën dhe çdo gjë tjetër. Në raste të tilla, të cilat përsëriteshin herë pas here, gjumi ishte larg. As Markun nuk e merrte gjumi, por këtë problem ai e manifestonte ndryshe. Gjatë tërë natës sillej në shtrat, herë në njërin e herë në anën tjetër, por sa më ngadalë që mundej. Kishte kujdes që mos e zgjonte Stanën, kur mendonte se e ka marrë gjumi atë. Edhe Stana, kur shtrihej në shtrat, pas anktheve që përjetonte, nuk lëvizte fare ose mendohej të lëvizte sa më pak për të mos e zgjuar Markun. Të dy mendohejshin të mos e zgjonin njëri-tjetrin, por as njëri as tjetri nuk mbyllnin sy. Dremtnin nga pak, por nuk bënin gjumë. Gëzoheshin kur dëgjonin këngën e ndonjë gjeli, i cili paralajmëronte zbardhjen e dritës. Në dritë çdo gjë u dukej ndryshe. Dita kalohet disi, kurse nata pa gjumë asses. Kur zgjoheshin në mëngjes, dukeshin të përgjurmë, të lodhur e të rraskapitur. Nga pagjumësia sytë i kishin të fryrë e të skërloqur, por i lanin me ujë e me sapun posa lëshonin shtratin. Pastaj pinin kafetë dhe menjëherë ia fillonin punës.

Marku në arë, kurse Stana tagjiste bagëtinë, milte lopët dhe kryente punë tjera shtëpiake. Askurrë nuk rrinte kohë të gjatë në një vend. Fliste shumë rrallë. Vetëm përgjigjej shkurt në pyetjet e familjarëve dhe të njerëzve tjerë. As

Marku nuk fliste shumë, por kur fliste, çdo fjalë e tij ishte e mençur dhe me vend. Ishte i moshës rreth 60-vjeç, por hallet e jetës e kishin mplakur para kohe. Dukej së paku shtatë-tetë vjet më i vjetër dhe tepër serioz. Të tillë ishin edhe shumica e moshatarëve të tij. Si njëri ashtu edhe tjetri i përballuan shumë vështirë ditët e para me varrin e të birit nën shtrat. Kalonin momente të vështira, por nuk ankoheshin. Ato vuajtje shpirtërore i mbanin në vete dhe për veten. Nuk donin t'i lodhnin të tjerët me hallet e veta. Mirëpo sa më shumë kalonin ditët, aq më shumë edhe ata mësoheshin me atë mënyrë të jetës. Bile, pasi kaloi një kohë e gjatë, varri në shtëpi u bë pjesë e jetës së tyre. Sidomos e Stanës, e cila me dhjetëra herë në ditë ulej në gjunjë para atij shtrati dhe fliste uratë për shpirtin e të birit. Pastaj filloi edhe të fliste dhe të sillej, sikur e dëgjonte ai.

Ishte e diela e Pashkëve. Ishte muaji prill, kurse mëngjesi i kthjellët, pa asnjë re në qiell. Kishte filluar një ditë e bukur e pranverës së vonuar. Posa kishin filluar të bulojnë bimët dhe të dëgjohej cicërimat e ndonjë zogu shtegtar, që kishin filluar të kthehen në këto anë. Kërkonin çerdhet që i kishin lënë në vjeshtë, por rrallë ndonjëra kishte mbijetuar dimrin e ashpër dhe stuhitë e mëdha.

Marku e Stana ishin çuar të parët dhe kishin prirë kafetë e mëngjesit. I uruan njëri-tjetrit Pashkët, por me zë shumë të ulët, që mos i zgjonin familjarët që flinin derisa binte dielli. Pasi i pinë kafetë, Marku doli jashtë, kurse Stana iu afrua shtratit, u ul në gjunjë, fshi u sytë dhe filloi:

“Me shëndet Pashkët, more Kolë! Është festë e madhe sot. Në këtë ditë Krishti u ngrit në qiell, pasi u ngjall dhe u la bekimin njerëzve. Çoju edhe ti, biri i nënës e t’i lusim Pashkët bashkë! Qysh se të burgosën nuk ke qenë për Pashkë as për festa tjera me ne, djali i nënës! Sot je këtu dhe do t’i lusim bashkë këto dhe të gjitha të tjerat. T’i sjell nëna ty rrobat më të bukura që i ke, do t’i veshësh sot, edhe vezët që të takojnë. Po, nëse e ka gjykuar Zoti!? Aty në arkë i ke e nuk i ka prekur askush qysh ditën që të arrestuan. Edhe në kishë do të shkojmë bashkë e nuk do të ketë djalë si ti. As më të pashëm, as më sokol! Ti gjithmonë ke qenë i pari, si me pashi, si me urti. Ah, ata katilë! Hajde se ta morën jetën, por deshën edhe të të lënë në atë gropë! Që ata sy të bukur të t’i nxjerrin korbat, kurse trupin ta shqyejnë qenët dhe bishat e egra. Edhe donin që të të harrohet emri. Donin ata, por nuk doja unë, jo! Tani je me ne dhe askurrë nuk do të largohesh nga kjo shtëpi. Tash edhe pranvera po del e nuk do të lësh vend pa e shëtitur. E di se të ka marrë malli edhe për shkëmbinjtë e këtij vendi. Eh sa fort i ke dashtë! Dilje mbi ta dhe ia filloje këngës. Më kënaqej shpirti kur të dëgjoja. Jo vetëm mua, por të gjithëve, andaj dilnin në oborre të veta të rinj e të vjetër dhe të dëgjonin. Edhe më shumë i ke dashur ato livadhe, në të cilat kur ishe fëmijë zhgërryheshe nëpër to me moshatarët tu. Eh sa herë më ke sjellë lule të bukura, që i mbledhje në ato bregore! Nuk i harron nëna askurrë, jo! Por prapë do të këndosh mbi ata shkëmbinj, do të lodrosh në ato

bregore dhe do të më sjellësh lule të bukura nga ato. Po ose jo, fol! Fol se po më del mendja nga kjo kokë! Ah, e mjera unë! Ah biri i nënës! Po shkoj e po i marr vezët e po t'i sjell menjëherë. Edhe një gotë raki do të ta sjell, që të na i urosh Pashkët. Po, të na i urosh dhe të t'i urojmë”, - tha Stana dhe, shkoi te oxhaku ku i kishin lënë vezët e ngjyrosura me ngjyrë të kaltër të mbyllur, meqë ende mbanin zi për Kolën. Mori edhe shishen me raki dhe dy gota dhe përsëri u ul pranë shtratit.

“Ja këto pesë vezë të takojnë ty, të pastë nëna! T'i ka zgjedhur nëna më të fortat, që mos të mund t'i thejë askush. Aty do t'i kesh dhe merri një nga një. Si të duash dhe kur të duash. Askush nuk do t'i prek përveç teje. Tash edhe një gotë raki po e mbush për ty e një për mua. Do t'i cakërojmë gotat për këtë festë të madhe. Edhe unë do ta pi një gotë me ty edhe pse nuk e pi gati askurrë, por sot është ditë e veçantë. Sot në këtë ditë të madhe do të festojmë të gjithë së bashku!”, - tha Stana, pastaj pushoi pak sa i mbushi gotat me raki. Njërën e vuri nën shtrat pranë vezëve, kurse tjetrën e mori ajo dhe ia nisi:

“Gëzuar Pashkët, Kolo! Gëzuar e me shëndet!” - uroi Stana e pastaj heshti, meqë iu duk se dëgjoji zërin e të birin. “Gëzuar edhe ti nënë! Për shumë mot Pashkët!” Stana shikoi djathtas e majtas, por Kolën nuk e pa askund. “Ku je, biro? Afrohu të të puth nëna, se më ka marrë malli për ty. Afrohu djali i nënës, afrohu e t'i cakërojmë gotat!”, - tha Stana dhe u çua nga stoli për të dëgjuar se nga vinte ai zë. “Ulu aty ku ishe, nënë, se ti mua nuk mund të më shohësh. Unë më nuk mund të jetoj me ju, por desha të ju uroj Pashkët. Edhe të të falënderoj që më ke sjell në shtëpi. Sa vështirë e ke pasur!? Ke vuajtur shumë, o nëna ime! Por të lutem...” Stana menjëherë u kthye pranë shtratit, nën të cilin sërish e përqendroi shikimin. U ul galiç dhe vazhdoi bisedën me të birin. “Pse ankon, mor Kolë? Po çdo nënë është e detyruar të heq keq për fëmijët e vet. Për atë e ka falë Zoti nënën. Vetëm një nënë mund të ketë njeriu. Mund të ketë shumë motra e vëllezër, por babë e nënë askush nuk mund të ketë më shumë se një. Një baba e një nënë. Andaj mos më falëndero të, lutem!”

Ndërkohë ishin çuar edhe familjarët tjerë dhe i ishin afruar Stanës. Të gjithë i rrinin mbi kokë, por asnjëri nuk fliste. Nuk donin ta trazonin në atë situatë kur asaj i dukej se po fliste me të birin e vdekur. Nuk donin ta trazonin në ato fantazi që përjetonte në ato çaste. E kishin dëgjuar edhe shumë herë më parë, ndaj ishin mësuar me këtë lloj komunikimi të saj me të birin. As Stana nuk e vërejti asnjërin prej tyre derisa nga jashtë hyri Marku.

- Pse e keni rrethuar nënën tuaj? Të gjithë i paçi me shëndet Pashkët! - pyeti dhe uroi njëkohësisht Marku.

- Me shëndet edhe ti, baba! - ia kthyen të gjithë përnjëherë, kurse Stana çoi kokën, e shikoi të shoqin e pastaj edhe të tjerët që ndodheshin rreth saj.

- Me shëndet i paçi Pashkët! Po më paskeni rrethuar e nuk e kam vërejtur asnjërin nga ju. Ma jep dorën të çohem, - tha Stana dhe i dha vetes të çohet.

Kishte qëndruar kohë të gjatë kokulur dhe ndoshta për këtë iu rrokullis

shtëpia dhe iu desh të ulej sërish për të pushuar pak.

Edhe Marku, kur u afrua, e përqendroi shikimin nën shtrat. Shikoi vezët dhe gotën me raki e pastaj ia lëshoi një shikim të shoqes. Nuk u befusua, meqë ajo nuk ishte hera e parë që vepronte kështu, por kishte frikë se do t'u binte në sy njerëzve që vinin për të uruar festën. Frikohet se do të mund të lindte dyshimi edhe pse vështirë se mund t'i shkonte ndërmend ndokujt se aty ndodhen eshtrat e Kolës. Andaj e kishte porositur disa herë që mos të fliste me zë të lartë kur i duket se flet me Kolën dhe në asnjë mënyrë mos të çojë ushqim, pije dhe gjëra tjera nën shtrat. E kishte këshilluar meqë pothuajse nuk kalonte ndonjë ditë që nuk fantazonte mbi të birin vdekur. Nuk i paraqitej asnjëherë si fantazmë, por tash e parë i dukej se po dëgjonte zërin e tij. Ndaj edhe ajo fliste me të, thuajse ishte aty diku pari. Besonte se çohet nga varri dhe shëtit nëpër shtëpi. Filloi të besojë edhe se kishte nevojë për ushqim, andaj gati në çdo mbrëmje ia linte nën shtrat darkën. U bind edhe më shumë, meqë disa herë në mëngjes e gjeti pjatën të zbrazët. *“Të bëftë mirë se e paske ngrënë të tërë”*, - tha herën e parë kur ndodhi kjo. (Besonte se Kola është çuar natën dhe ka darkuar. Nuk i shkonte ndërmend se tërë atë ushqim e kishte ngrënë macja e shtëpisë).

- Po deri kur duam kështu, moj grua? - iu drejtua Marku ngadalë e qetë që të mos e nevrikoste. - Pse i ke lënë vezët dhe gotën e rakisë nën shtrat? A nuk u binde ende se i vdekuri nuk ha as nuk çohet nga varri? As nuk flet se i vdekur është.

- E di, more ti, e di! - tha Stana. - Por kur ai flet me mua, i harroj të gjitha të tjerat. Më duket se e dëgjoj pastër zërin e tij dhe kënaqem duke biseduar me të. Më duket se këtu është diku. Asgjë tjetër nuk mendoj në ato çaste. Andaj ia solla edhe vezët dhe një gotë raki. Desha t'i cakërojmë gotat, por vërtetë nuk e pashë. Nuk e pashë, por zërin ia dëgjova. Edhe ai mua më uroi Pashkët dhe u kënaqa. U çova në këmbë për të parë se ku ndodhet, por më erdhi keq kur më tha: *“Ulu aty ku ishe nënë, se ti mua nuk mund të më shohësh. Unë më nuk mund të jetoj me ju, por desha të ju uroj Pashkët”*. Dhe unë u ula sërish në stol, kurse shikimin e përqendrova nën shtrat. Pritja në mos po e merr gotën e rakisë, por jo! Nuk e mori as gotën dhe asnjë vezë, që ia kam lënë aty. Dhe tani, si po shihni edhe ju, e kuptoj se i vdekuri nuk çohet më. Nuk jam krejt e marrë, që mos ta di kaq, por unë ndryshoj plotësisht kur e dëgjoj zërin e tij. Jam krejt njeri tjetër në ato çaste. Harroj çdo gjë tjetër dhe flas e flas derisa ai e lë bisedën. Atëherë më duhet pak kohë të vij në vete. E di se ka edhe të atillë, që kur më dëgjojnë duke folur kështu, mendojnë se më ka ikur mendja. Ndoshta edhe më ka ikur, por nuk është çudi. Kam parë shumë të këqija në këtë shekull e mos u çuditni as ju.

- Jo nënë, nuk po çuditemi, as nuk kemi përse të çuditemi! - ia ktheu i biri dhe e ledhatoi krahëve. - Ti je nëna më e fortë në botë. Ti ke bërë atë që nuk mund ta bëjë askush tjetër. Ti je e çeliktë, nënë! Por ta lëmë tani këtë bisedë dhe të shkojmë të pimë kafetë, kush nuk e ka pirë ende. Është festë e

vjen dikush për të uruar. Andaj t'i largojmë nga aty ato vezë dhe atë gotë raki.

- Po si mos t'i largoni!? - tha Stana. – Menjëherë, bile, që mos i shohë ndokush aty! Jo vetëm se do të mund të dyshonin se aty është varri i Kolës të nënës, por edhe do të qeshnin me mua. Hiqni nga aty sa më parë, ju lutem! Hiqni! Hiqni!

(Fragment nga romani “*Dosja e tmerrit*”)

SHËNIM

Fran Camaj ka lindur më 22 janar 1949 në fshatin Spi-Malësi. Shkollën fillore tetëvjeçare e ka kryer në Arzë, kurse normalen në Prizren, ku e ka kryer edhe Shkollën e Lartë Pedagogjike për Gjuhë dhe letërsi shqipe. Fakultetin filozofik, Gjuhë e letërsi shqipe e ka kryer në Prishtinë. Prej vitit 1969 deri në vitin 1976, me një ndërprerje në vitin 1973 për shkak të shkuarjes në shërbimin ushtarak, ka punuar në Shkollën fillore³ të Arzës, kurse prej vitit 1976 deri në vitin 1980 ka punuar në Gjimnazin e Tuzit, ku ka dhënë Gjuhë e letërsi shqipe. Në shtator të vitit 1980 e lë arsimin dhe kalon në Radio Titogradin e atëhershëm, sot Radioja e Malit të Zi, në vendin e punës redaktor i Redaksisë së Programit në gjuhën shqipe. Këtë detyrë e kryen plot 18 vjet, konkretisht deri në prill të vitit 1998, kur kalon në detyrën e redaktorit të Programit në gjuhën shqipe të Televizionit të Malit të Zi, detyrë të cilën e kryen deri fund të dhjetorit të vitit 2010, kur pensionohet. Për punën shumëvjeçare në redaksitë shqipe të Radios dhe Televizionit të Malit të Zi në vitin 2010 është shpërblyer me Shpërblimin jetësor, shpërblim ky më i lartë i këtij institucioni informativ.

Përveç punës në institucionet e përmendura arsimore dhe informative, është marrë edhe me veprimtari tjera. Është bashkautor i Abetares së parë në gjuhën shqipe në Mal të Zi (me të ndjerin Gjekë Gjokaj) dhe i librit të leximit për klasën e tetë të shkollës fillore “Reze” (me të ndjerin Gjergj Gjokaj), tekste këto shkollore që kanë qenë në përdorim deri me hyrjen në fuqi të sistemit të ri shkollor para disa vitesh. Deri tani ka botuar pesë romane (të gjitha të botuara në Shtëpinë Botuese “Toena”, njërin prej të cilëve e ka ribotuar edhe Art Club-i (Rruga e pamëshirshme) dhe një përmbledhje punimesh publicistike e shkencore, botuar në ShB “Gergj Fishta” në Lezhë:

“Rruga e pamëshirshme”, botuar më 2004

“Dashuri e dhunuar”, botuar më 2006

Mëshira e pamëshirshme, botuar më 2008

“Dosja e tmerrit”, botuar më 2011

“Njeriu me mjekër të thinjur”, botuar më 2014

“Kohët flasin”, përmbledhje punimesh publicistike e shkencore, botuar më 2007

Është një ndër themeluesit e Shoqatës “Illyricum”, me seli në Tuz dhe kryetar i saj në dy mandatet e para. Ka qenë edhe kryetar i Këshillit organizativ për shënimin e 100-vjetorit të Kryengritjes së Malësisë dhe ka marrë pjesë me kumtesa në disa simpoziume shkencore, të mbajtura në vend dhe jashtë, ndër të cilat po përmendim: Më 1994 në Koplik me kumtesën “Disa karakteristika morfologjike në të folmen e Malësisë”; më 2001 në Tuz, me kumtesën “Dedë Gjon Luli në këngët popullore”: më 2004 në Hamburg, me kumtesën “Prekë Cali armik i përbotuar i armiqve të kombit”; më 2004 në Prizren, me kumtesën “Gjelosh Luli figurë e shquar e Lëvizjes antikomuniste”; më 2005 në Shkodër me kumtesën “Viktimat e komunizmit në Malësi në periudhën 1945-1950; më 2005 në Tuz, me kumtesën “Dedë Gjon Luli në poemën “Lufta e maleve” e Palokë Traboinit”; në Ulqin, më 2009 me kumtesën “Sfidat e gjuhës standarde shqipe në Mal të Zi”; më 2012 në Detroit “Kryengritja e Malësisë prelude i pavarësisë së Shqipërisë” etj.

KUJTIMI PËR BABAIN E VRARË NË TIVAR

(Fragment)

Dhoma ku flinte Ademi me të ëmën kishte dy shtretër. Shtrati i Ademit ishte i hekurt, ndërsa ai i së ëmës ishte i drurit. Ky i drurit ishte aty që nga koha kur nëna Zojë kishte ardhur nuse dhe natën e parë të nusërisë e kishte bërë në të. Tash për nënën ky shtrat ishte bërë si i shenjtë. S'kalonte ditë që nuk e lagte në ndonjë skaj me lot. Ademi e kishte vërejtur këtë mallëngjim të së ëmës, por bëhej se nuk e vërente, sepse ajo vërtet u ruhej syve të tij për të mos e brengosur me mallëngjimin e vet. E ku mos të qante ajo e gjora, kur edhe Ademi edhe Dijsa kishin lindur në atë shtrat si fryt i saj dhe i burrit, që treti e shkoi si kripa në ujë. Të qante e të plaste së qari! Qan zemra. Qan zemra që dashuron përjetë. Qan zemra që nuk harron përjetë. Qan grua, që s'di e s'do të tradhtojë kujtimin e burrit, edhe pse vdekur e kalbur në dhe, ku as dielli s'e sheh. Sa u pendua atë ditë Ademi kur i tha së ëmës se do t'ia blente një krevat me feder për t'i pushuar më mirë trupi i lodhur e i munduar. Ajo u habit me këto fjalë të tij, e shikoi preras, qortueshëm. Ademi uli shikimin dhe u prek nga pamja e së ëmës. Ajo i tha:

- Kam shtratin tim, biro! – dhe i tundi kokën qortueshëm, por me një gjest që i jepte të kuptonte se ato fjalë edhe i shkaktonin dhembje edhe i vinin mirë si kujdes i tij, për të cilin e dogji rininë pas humbjes së Hasanit. Gabimin e tillë s'e përsëriti më kurrë.

... Sonte nënën, lodhur së tepërmi nga punët e shumëta të shtëpisë, e zuri gjumi më herët se zakonisht. Ademi ende s'flinte por nuk lëvizte në krevat. Shtirej sikur flinte që mos ta trazonte të ëmën, të cilën e zgjonte çdo lëvizje e tij me merak se mos kishte gjë. Ky kujdes i tepërt e bezdiste Ademin, por nëna ishte nënë, ajo ishte dy herë nënë. Sonte djalit mendimet i rreshtnin nga i ati i vrarë në atë vend të largët që i thënkuan Tivar. Largësia e ndarjes ishte e madhe, por kujtimi ishte i afërt dhe i afërt do të mbetet përjetë. Mbamendja e fëmijës është një vullkan i pashtershëm, mbetet një oazë në shkretëtirën e jetës. Dhe ja tash prapë babai para tij me atë shtat të madh, me mustaqet e zeza, vetullat të holla, me ballin e gjerë e mjekrën të preftë, me qafën e gjatë e kraharorin të gjerë. A kishte kund burrë i pashëm e i ëmbël si babai i tij, o Zot! Ç'gaz e ç'dashuri i afronte ai çdo ditë. E mbante në prehër me orë të tëra dhe e guduliste, por edhe e shtinte të rrokej me shokë dhe të vraponte në gara me djem edhe më të mëdhenj se ky. Por vërtet gazi më të ëmbël ia sillte kur kthehej nga qyteti. Atëherë, përpos çokoladave, bomboneve, simitave, i sillte edhe ndonjë lodër. Rrinte orë të tëra para dymës duke prituri kur e dinte se ishte koha për të ardhur, por vonohej ndonjëherë, se rruga thoshin ishte shumë e largët dhe atëherë duhej të kalohej më këmbë.

- Babiii! – i thirrte ky duke e zgjatur zërin po sa e shihte se po vinte rrugës te lëndina e madhe. Sa nuk fluturonte derisa e arrinte.

- O pëllumb, pëllumb i zemrës! – e rrokte ai në parzmë dhe deri në shtëpi nuk e lëshonte nga duart.

- Lëshoje, o Hasan, se të këputi! Boll të ka lodhur udha e sendet në shpinë, tash edhe ky. Zbrit poshtë! – më urdhëronte ajo rrept po baba vetëm buzëqeshte e nuk më lëshonte se nuk më lëshonte.

- Le, oj kunatë, ç’ke me të, le të këputet, budalla! Thua se tjetërkush nuk ka djalë veç ai! – dhe shfrynte ndonjë fjalë të rëndë e këputte një të sharë, por në adresë të pacaktuar.

Një mbrëmje babai nuk u kthye. Kot priti Ademi te dyert deri u err. Mendoj se kishte shkuar të bunte kund dhe do të vinte të nesërmen. U kthye mbrenda. Pa të ëmën me dadën Sofi duke qajtur, por as që kuptonte se ç’kishte ndodhur atë natë.

- Pse nuk erdh baba, nënë? – pyeti i nevrikosur.

Ajo nuk iu gjegj, por qante. Ky e kuptoi se s’duhej ta trazonte më dhe vari buzët në vaj e u hodh në shtojë. Dada Sofi e mori në duar, e qiti në prehër dhe, duke ia prekur hundën si zakonisht, i tha me zë të butë:

- Do të vij baba, por ka shkuar mbrëmë larg me do njerëz të katundit e do të vonohet... Shko tash duaje e qafoje nënën, Demë! – dhe më lëshoi nga prehri. Nënës iu hodha në qafë me frikë e mallëngjim. Ajo fshiu lotët me cep të shamisë dhe më puthi në ato vende ku më puthte edhe babai.

- Lum nëna që të ka! – më tha dhe më shtrëngoi fort. Dija luante me Shahinin në një kënd të shtëpisë dhe grindeshin rreth një loje, për të cilën ajo qajti me zë, sa e nxiti dadën Sofi t’i japë një shuplakë djalit të vet, që po bëhej me mend të kukullës, siç i thoshte ajo Dijes, që ishte tri vjet prapa nesh me moshë.

... Kishin kaluar vite e i ati nuk u kthye kurrë më. Ç’mall e digjte për të, por koha e bënte të veten. Tash ishte rritur dhe kishte ardhur koha të mësonte të vërtetën për të, por nëna Zojë me mjeshtri e fshehte këtë të vërtetë dhe u ikte pyetjeve të tij. Rama e pa të udhës t’i rrëfente atë që dinte për babain e tij. Kjo ndodhi në një vjeshtë duke zhveshur misrin në lëmë...

.....

Ishte në të dalë të dimrit. Pak pas vitit të ri 1944. Njerëz të armatosur me yje në kapela erdhën në fshat dhe thirrën e mblodhën parinë. U thanë se lypin vullnetarë për luftë kundër gjermanit. E kërkuan nga një mashkull për shtëpi. Tanë djemë të rinj. Kush nuk kishte mashkull duhej të jepte bukë e mish e djathë dhe ushqime të tjera. Na morën me të mirë dhe tubuan shumë të rinj. Vepruan kështu nëpër të gjitha katundet e Shalës, të Llapit dhe anë më anë Kosovës. I paskan bërë mbi 4000 veta. Dhe i paskan nisur për t’i veshur diku. Një natë nuk e paskan bërë në një vend. Vendet ku ndaleshin për paksa nuk i

dinin si quheshin, por e kuptonin se ishin ende ndër shqiptarë nga njerëzit që i shihnin aty-këtu anash kolonës, sidomos gra, pleq e fëmijë, se të rinjtë e burrat i merrnin me vete nëse i gjenin udhës. Por e keqja ishte se edhe populli gjatë kësaj udhe të mundimshme fshehej dhe ikte sa mundte.

Thua se ua lexonte fatkeqësinë në ballë. Kështu e ka lufta: s'duhet t'i besosh askujt që nuk e njeh, se i besove, e pagove. Madje në një qytet të madh, që i thoshin Shkodër, ku qëndruan paksa më gjatë, edhe ujin ua kanë shitur me para kur kishin mësuar se ishin anas të atij farë Bislimit të tmerrshëm, i cili veç sa paska kaluar nëpër Shkodër me gjermanë e me shokë të vet e ku paska vjedhur e plaçkitur çdo gjë, gjer edhe vëthët e grave në vesh, të cilët ua paska hequr me mish të gjorave dhe paska treguar ligështi që s'e bën kurrë shqiptari. Kjo i kishte tmerruar shkodranët, të cilët deshën t'u hakmerren këtyre të gjorëve, pasi ushtarët serbë u kishin thënë se i kishin zënë robër ballistët e Bislimit duke ditur sjelljen e tij qyqare në Shkodër. Kaq iu duhej atyre që ta pësojnë me etje këta të pafajshëm, që s'mundnin t'ua shpjegonin se kush ishin. Por edhe nga këtu u nisën duke lënë pas vetes shumë të vrarë udhës. Mirani më ka kallëzuar se Hasani disa herë u paska thënë shokëve se duhet të ndërmerren diçka edhe me duar thatë e t'i sulmonin rojet për të shpëtuar jetën, se po shihej qartë ku po i çonin dhe çka po donin të bënin me ta, sidomos kur filluan t'i vrasin ata që këputeshin nga lodhja ose dilnin nga rreshti të pinin ujë. Por ata shpresa i kishte verbuar e lodhja i kishte shurdhuar e s'dëgjonin se s'dëgjonin. Madje, nuk e dëgjuan as kur Hasani ia shpëtoi jetën një djaloshi, që doli nga rreshti i kolonës së vdekjes të pinte ujë, kur roja përcjellëse ktheu pushkën ta vriste e Hasani si ujk ia rrëmbeu tytën e ia ngriti lart. Plumbi humbi në ajër e rilindi jetën e djalit të habitur. Hasani ia rrëmbeu armën edhe oficerit, që deshi me gjakftohtësi t'i vrasë të dytë. Aty kanë mundur të shpëtojnë të gjithë dhe t'u rreshten maleve e të kthehen, por mendja e pandritur s'bën gjë. I thirrte vdekja në Tivar, o bir, dhe s'shihnin ku shkonin as me kë ishin. Sapo arritën në Tivar u pa qartë se çdo gjë ishte vonë. Kasapi i kishte bërë me kohë gati thikat e barinjte kujdeseshin që asnjë cjaq të mos i shpëtonte dhuratës së fituar me mundim udhëtimi të gjatë. Filluan t'i fusin n'oborrin e madh të një shtëpie që i paskan thënë "Monopol".

Ua paskan mbyllur dyert duke i ndarë në dysh pikërisht në mes Miranit e Hasanit, që s'ishin ndarë asnjë hap deri aty. Hasani ishte shtyrë me rojën e egër dhe me forcë kishte hyrë pas Miranit brenda. Dyert u mbyllën shpejt prapa. Përnjëherë krisi mitralozi jashtë. Thirrjet e ofkëllimat e çonin peshë qiellin.

"Na tradhtuan!... Oj medet!... Oj nënë!" – thirrje si këto e shponin kupën e qiellit të errët si nata. Mbi mure të oborrit të "Monopolit" grykat e mitralozëve filluan të derdhin zhavorr në oborr në ata që kishin mbetur pa u futur në ndërtesë. Binin të këputur mbi njëri-tjetrin. Duar e këmbë e koka këputeshin e gjaku ecte lumë. U dukej pak plumbi, po i thernin edhe me thika. Nga ky tmerr, një i ri u çmend dhe doli në shesh duke thirrur:

"O kuku dhentë e mia!... O kuku dhentë e mia!" – derisa e pren në fyt dy

xhelatë të tërbuar, që qeshnin me zë. Mirani thotë:

“I humbur nga ajo që shihnim nga bodrumi, nuk kam ditur gjë, veç kur e pashë Hasanin në oborr fytafyt me dy bisha. Shtinë drejt në të prej shumë anëve, por ai e kapi njërin për fyti dhe vdiqën të dy së bashku. O Zot, të ishim tanë si Hasani! Së pakut e pagoi veten...”

Ç’ndodhi pastaj, sikur e pyetnin sytë e tij, të mbushur lot nga tragjedia. Mirani rrëfeu se pasi vdiq Hasani pak para agimit u ndal krisma. Menduam se u vranë të gjithë dhe na erdhi rendi neve që ishim brenda. Na kapi shqetësimi e frika sa na humbi gjaku. Një za thërriste prej së jashtmi të dilnim në besë, por nuk besonim më në asgjë dhe askujt. Ai thërriste dhe betohej shqip se nuk do të na gjente gjë, por ne heshtnim dhe rrinim. Ndërkohë doli njëfarë Rexhepi, trim dai, që mësyu të shkonte ku e thërriste ai oficer i mallkuar. Ne e përbemë të mos shkonte, por ai tha se po bëhet kurban yni dhe doli. Për habinë tonë, nuk e vranë. Ai na thërriste të dalim jashtë në besë. Thoshte se oficeri ishte kroat i brigadave dalmatine dhe se çetnikët ishin dorëzuar. Shtoi se ka ardhur edhe Fadil Hoxha dhe se ai po na merrte në besë. I besuam, sado me dro të madhe, dhe dolëm. Për 1 udi, asnjë nga kufomat nuk shihej më në oborr. Të vdekurit dhe të plagosurit i kishte gëlltitur nata, ose i kishte marrë deti që nga larg zbardhonte si një shkumë e madhe nga plisat e bardhë të të vranëve e të plagosurve, që i kishin hedhur në grumbuj të gjallë me kamionë e qerre natën derisa ne përjetonim agoninë e vdekjes në bodrumin e “Monopolit”. Në atë det të madh e ka varrin edhe Hasani. Në Tivar sot mund të shkosh kur të duash, por mos u laj në atë det se lalesh me gjakun e babait tënd dhe të shokëve të tij kurrë të qarë e të ankuar. Thonë se e keqja s’harrohet kurrë. Ju të rinjtë duhet t’i mbani mend dhe t’i ndreqni këto tradgti herëdokur. Sot lufta bëhet me shkollë e shkollës mos iu ndaj. Babës do t’ia zbardhësh fytyrën me dije, urtësi, nder, burrëri dhe me shtimin e plangut me djemë e vajza, që do ta lulëzojnë Kosovën...

... Nga kjo ditë rrëfimi, Ademi e ndiente veten më burrë dhe më të fortë. Tash dyfish u lidh me librin dhe kalonte orë të tëra duke lexuar. Mallin për babain e hiqte me çifteli sa herë e shtrëngonte në kraharor, sidomos me këngën “O ju korba që më hani”. Çiftelinë me këtë këngë e luante për mrekulli sa tingujt e saj i bënin të qanin me lot të vakët të gjithë të shtëpisë, sidomos Lidën e ndieshme, e cila ikte si e ndërkryer dhe mbyllej në dhomën e vet e zhgrehej në vaj të zëshëm...

(E përzgjedhi: Sabit Idrizi)

Jakup Ceraja, (1934-2001), Cerajë – Mitrovicë. Disa përmbledhje poetike: *Përkushtim, Ngjyrat e Kosovës, Balada e pritjes* etj.

Burimi: fragment nga romani “*Lida*”, “*Rilindja*”, Prishtinë, 1996.

KËRKONTE BUKURI NË SECILËN SITUATË QË IA OFRONTE JETA

Pasi që ankesat u bënë të shpeshta, i shoqi Sijen e shpion në spital. E vendosin në repartin e grave.

Në dhomë ishte një grua që priste fëmijën. Ishte në dhimbjet e lindjes tri ditë dhe tri net. Nuk ia venin veshin fare. Ishte e re, priste fëmijën e parë. Herë pas here vajtonte. Ishte ajo Hana. Gratë zakonisht i kryenin lindjet nëpër shtëpi, se me gra shqiptare nuk silleshin shumë ëmbël në Spitalin e Tivarit, por pasi që ishte lindja e parë, Hana frikohej dhe i kërkoi të shoqit ta shpinte në spital.

Edhe Sija kishte ato dhimbjet e veta, por kësaj here nuk ishte ajo me barrë, por po e përjetonte lindjen e dikujt tjetër. Pasi që ajo ishte eksperte në lindje, nisi të inkurajojë Hanën, duke i shpjeguar që lindja është proces natyror dhe, kur të vijë momenti, fëmija do të kërkojë të dalë. Hanën e njihte, se jetonte në kala dhe ishte moshë dhe shoqe me vajzën e saj të dytë. E shikonte atë dhe mendonte vajzën e vet që po ashtu priste të lindte. Prandaj, edhe pse ishte shumë e lodhur nga sëmundja, ajo mendohej maksimalisht ta ndihmonte dhe ta këshillonte Hanën. Arriti ta qetësonte pakëz Hanën me këshilla. Hanës i dukej, si ta këshillonte nëna. Ishte ajo grua si engjëlli, shpëtimtare që ia kishte çuar vetë Zoti në dhomën e Hanës. I dukej e artë, sepse ajo i ndihmoi gjatë lindjes dhe pas lindjes. Meqë pati lindje të vështirë, iu desh të rrinte dhjetë ditë në spital.

Sija e mësonte si të ushqej foshnjën, ajo ishte personi më me eksperiencë për fëmijë. Hana filloi të fliste me të si me nënë cilën nuk e kishte, e tani i duhej më tepër se kurrë. Kurse Sija, në të shihte vajzën e vet. Ngaqë për ata dhjetë ditë ndanin të njëjtën dhomë, të njëjtin ushqim, në mes tyre u krijua një miqësi e rrallë. Hana kishte nevojë të bisedonte sepse, e re ballafaqohej me mënyrë fare tjetër jete, kurse Sija kishte kaluar periudha të ndryshme dhe kishte shpjegim për secilin situatë, kështu që biseda me të e qetësoi shumë Hanën, duke i dhënë forcë të vazhdonte, të kërkonte bukuri në secilën situatë që ia ofronte jeta.

Sija vazhdimisht kishte dhimbje dhe hemorragjia assesi nuk i ndalej. Ishte zbehur dukshëm dhe nuk kishte shenja përmirësimi.

Hana u forcua dhe nisi t'i ndihmonte asaj, duke ia dhënë ilaçet e ushqimin. Ishin motrat medicinale aty, por nuk i vinin vesh shumë.

U afrua dita që do të delte Hana prej spitalit, djalin e vogël ia kishte ndërruar dhe fashlluar mirë Sija. Edhe pse ishte ligështuar bajagi, ajo qëndronte me dëshirë që t'i ndihmonte së paku dikujt që ka nevojë për ndihmë. Donte diçka t'i dhuronte Hanës, por nuk kishte asgjë që do ta mbante kujtim. E

kishte prekur shumë kur i kishte treguar Hana si gjithë jetën e kishte imagjinuar nënën dhe sikur Perëndia ia kishte sjellë aty përmes saj. E kishte imagjinuar të njëjtë sikur Sija, të dashur të matur, të urtë të shkathtë.

Kur Hana me lot në sy lëshoi dhomën, Sija në grusht ia lëshoi një unazë që kishte menduar që t'ia falte nuses së Samiut, kur ai të martohet. Por, ar dhe unaza kishte boll, ajo pat kënaqësinë t'ia dhuronte një personit që iu bë nënë në ditët më të vështira të lindjes, ku ndanë dhjetë ditë së bashku dhe ndihmuan njëra-tjetrës. Pasi që unaza kishte mjaft në gishta, në momentin e fundit ajo e heq një dhe ia fal shoqes. U ndanë duke i premtuar njëra-tjetrës se do të takohen e do të vizitoheshin.

Pasi që Hana ishte stabilizuar me foshnjën, ajo i kishte biseduar kunatës për gruan bujare që kishte njoftuar në spital. Kunata e njihte mirë atë se e kishte diçka në fis, mirëpo Hana vazhdoi duke i thënë do ta vizitonte patjetër, si të dalë me djalë, se ajo grua, “M’u bë si nënë”...

- Ajo ishte fare ashtu siç e kishte imagjinuar nënën, - i thoshte Hana kunatës, - prandaj kam dëshirë të vazhdojmë shoqërimin, e pasi që ti e ke në fis, do të shkojmë së bashku ta vizitojmë.

Mirëpo, me lindjen e djalit, u shtuan dhe punët. Fëmija donte kohën e vet, kurse koha mungonte. E pastronte, ushqente dhe ia lente vjehrrës në djep, e cila gjatë tërë ditës lëkundte djepin.

Pasi që kishin ullahta, kurse burrat punonin, gratë duheshin të shkonin në mbledhje të ullinjve. Shkonin që në agim herët pasi që i rehatonin fëmijët. Mblidhnin tërë ditën pa pushuar, por njëherit dhe kënaqeshin, dy kunatat bisedonin dhe u kalonte koha. Kur kishin ndihmë *mbledhëtare*, ishte dhe më mirë, se kryhej *sofa* më shpejt, si dhe kalonte dita më shpejt. Në kthim ato merrnin të gjitha enët me vete që t'i përgatitnin për ditën e nesërme. Shkonin në shtëpi të rraskapitura nga rruga e gjatë dhe nga dita e lodhshme. Me vete merrnin dhe *shiqaret* me kokrra ulliri të zgjedhura për t'i *regjur me kripë*.

Në shtëpi i prisnin punët tjera. Vjehrra kishte shikuar fëmijët dhe gatuar ushqim e ushqyer ata. Kur mbërrinin rejat, ajo ua lëshonte të gjitha atyre, se ishte e lodhur gjithë ditën me fëmijë. Ishte kjo dhe një ngarkesë më tepër në tërë atë lodhje. Pa pushuar fare, nisin të përgatiten për ditën e nesërme. Nganjëherë prej të lodhurit lutnin të binte shi të nesërmen, që së paku të pushojnë.

Zgjaste kjo me muaj, mbushnin gishtat plot ferra dhe, me prekjen e çdo sendi, ato nxitnin dhimbje. Fillohej ullahta me *butësira*, mblidhej gjatë gjithë dimrit e deri në pranverë, nëse ishte vit i frytshëm. Ndodhte që gjatë dimrit të ngrihet akull, e që të mblidhet kokrra, duhej thyer akulli. Sa herë fillonte shiu, ata strukeshin nën ulli, duke pritur që të pushonte, sepse as të ktheheshin nuk kishin mundësi, se njësoj do lageshin. Zgjaste rruga përmbi një orë. Kur kishte ullahta fryte, ishte vit i bereqetshëm për familje, por gratë më së tepërmi e kishin barrën.

Burri i Hanës punonte në punë shtetit dhe ai siguronte gomarin që t'i

transportojnë thasët me kokrra te mulliri i vajit. Pasi që kishin ullahtat e veta, shpesh merrnin mbledhëtare, si ndihmëse, se kishin nevojë të përfundonin më herët, se mos ua zinte kokrra-kokrrën. Sa kryenin gjitha sofat, ato të parat mbusheshin përsëri. Ata që kishin ullahta e nuk kishin fuqi punëtore, zakonisht e jepnin dikujt përgjysmë mbledhjen e frytit. Në atë mënyrë siguronin për vete vajin e duhur dhe njëherit mundësonin dikujt tjetër përfitim.

Mirëpo gruaja kishte dhe punë tjera, siç ishte pastrimi i rrobave që po ashtu kishte një ceremoni të gjatë, sepse nuk kishin ujë nëpër shtëpi.

Ato rrobat i pastronin në *Tophane*, sepse aty ishte *saraxha* (mbushej me ujëra shiu), pusi, ku nxirrnin ujë sipas nevoje. Zakonisht e gjithë kalaja lanin teshat aty. Teshat i lanin me *smojë* (kur hirin e përvëlojnë me ujë të nxehtë dhe atë ujë e kullojnë). Atë ujë e derdhnin përmbi rrobat e përlyera dhe i lenin të rrinte tërë natën. Të nesërmen ato rroba i merrnin dhe i çonin te Tophania për t'i larë.

Lanin teshat gratë me ndërrime dhe takoheshin e bisedonin njëra me tjetrën. Me një lopatë prej druri të fortë e të rëndë, që quhej – *pirajke*, ato u binin rrobave nga të gjitha anët. Në atë mënyrë është pastruar secila gjë e tekstilit. Pastaj pas gjithë asaj shkundjeje, ato i shpërllanin dhe i kthenin në shtëpitë e veta që t'i qisin për t'u terur.

Disa nga petkat që kishin nevojë për *me i rrafë ujti*, i kanë hekurosur me *ujti* që mbushej me gaca prej qymyrit të drurit. Duke e luhatur disa herë, merrte ajrin dhe merrte hov djegia, duke e nxehë hekurin për të drejtuar rrudhat prej materialit.

(Fragment nga romani “*Shtigjet e fatit*”, Diti&Oli-Libraria ARTI, Ulqin, 2015)

ILIRIANËT

Ulur në karrigen e parë pas shoferit, në autobusin e linjës Zarë-Split, sodisja me kureshtje peizazhin përrallor të detit të kaltër në të mbyllët. Tej detit ishte Italia e ëndrrave tona. Nga dritarja e hapur para meje depërtonte me vrushkuj fresku i erës së njelmët që me rrihte flokët e shpupuritura e fytyrën dhe më freskonte gjoksin. Dielli i madh mëngjesor përskuqte horizontin, ndërsa dilte nga pas maleve me përpëlitje të vagullta. Topit të zjarrtë i shihej vetëm një cep flakë i përgjakur. Kodrinat e rrëpirëta dhe të zhveshura na dilnin befas para dhe më mbanin pezull në kureshti, ndërsa prapa meje udhëtarët lëkundeshin të përgjumur. Rruga gjarpëronte me kthesa të vrullshme mesdhetare, ku sa të dilte para deti i paanë me kaltërinë e vet disa qindra metra për fundi autobusit, sa të mbyllej pamja me shkëmbinjtë gëlqerorë. Nata në agoni ia lëshonte vendin ditës me diellin e madh që e mbyti në dritë dalëngadalë gjithë horizontin.

Ende pa u ngopur me pamjen madhështore të mëngjesit bregdetar që të linte pa frymë, shoferi, një burrë i bëshëm me kokë të madhe e flokë të zbërdhulur, i moshës mesatare, më pyeti me kureshtje nga isha. Nuk e di pse më pyeti, mbase të tjerët i njihte, mbase i dukeshin fytyra të njëllojta, ndërsa pamja ime ishte ndryshe apo e huaj, por më zuri ngushtë. Ishte e pazakonshme për natyrën e një vendësi të kësaj krahine kureshtja ndaj turistëve. U shkëputa nga ngurrimi i parë dhe iu përgjigja me një lloj indiference, por kumbueshëm në gjuhën e tij. Përgjigjja ime i zgjoi nga përgjumja e mëngjesit në të lindur të diellit edhe të tjerët. Nuk mund të thuhet se u bënë sy e veshë, por një kureshtje dashamirëse pashë që rrezatoi nga sytë e tyre gjysmë të mbyllur.

- Nga pamja të njoha që je Ilirian, - më befasoi shoferi, ndërsa ndiqte me vëmendje rrugën, duke manovruar me shkathhtësi kthesave të forta të dhiareve të asfaltuara bregdetare. Qesha i befasuar e me mosbesim me këtë ndërhyrje, m'u duk diçka e pazakonshme.

- Pse si duken ilirianët?!, -ia ktheva i befasuar dhe i lajkatur njëkohësisht.

- Ashtu si ti! Prandaj të pyeta, - vazhdoi ai pa e prishur terezinë, duke ndjekur rrugën dhe duke iu shmangur reflektimit të diellit nga sipërfaqja e detit që bartej edhe në retrovizorin e autobusit.

Qesha nën buzë, sepse unë i tregova nga isha dhe nuk i thashë përkatësinë time kombëtare, mirëpo ai më dha cilësimin e paraardhësve të mi pa dyshuar se mund të isha i një kombi tjetër. E dija se vet emri i qytetit tim e bëri të ndjehej i sigurt për prejardhjen time iliriane, sikurse thoshet ai.

Pati kureshtje edhe për emrin tim. Ia thashë pa entuziazëm jo pse nuk doja të pranoja bisedën krejt të pazakonshme, por sepse emri im nuk do t'i shkonte për shtati euforisë së tij për ilirët. Nuk e kisha emrin Dardan, as Ilir dhe

as Genc, aq të përhapur te bashkëkombësit e brezit tim.

Sikur të mos e vërente mungesën e entuziazmit, ma priti me pyetjen tjetër:

- Të pëlqen Dalmacia jonë?

- Është e mrekullueshme, hyjnore! -ia ktheva aty për aty, jo për t'ia bërë qefin. Ky rrip i gjatë bregdetar disa qindra kilometra gjithnjë më kishte mahnitur. Deti fantastik, vera e bardhë e shkëlqyeshme, proshuta që të shkrihej në gojë, njerëzit e sjellshëm e të butë me shpërthime emocionale mesdhetare, muzika plot mall, më kujtoheshin edhe në acarin kontinental në qytetin tim. Sidomos buzëmbërmbjet të linin pa mend në të perënduar, me netët e freskëta buzë detit kur gdhieheshim në pritje të përflakjes së qiellit, ndërsa i gëzoheshim ditës së re sikur fëmija ëmbëlsirave.

- E di, ti Ilirian, - më pagëzoi ai, duke ma harruar emrin, - Dalmaci vjen nga fisi dalmat, e më duket se ju ngjashëm i thoni edhe sot, apo jo, - më pyeste dhe përgjigjej fare i sigurt në ato që thoshte.

Ia pohova. I cytur nga pohimi im filloi të fliste për epokën e artë të Dalmacisë, për Ilirinë dhe mbretërit e tyre. Shën Jeronimin e Biblës e kishte në majë të gjuhës. -është nga qyteti im - Zara, - mburrej ai.

Dikur si për ta frenuar entuziazmin e tij, ndryshoi ngjyrim të zërit. - Të gjithë ne dalmatët ishim ilirë, por u përziem. Zoti e di a jemi edhe sot dalmatë apo diçka tjetër. Dalmatë i themi vetes. Unë ende e ndiej veten dalmat - ilir, por fatkeqësisht nuk e di asnjë fjalë ilire, ndërsa ju e keni ruajtur gjuhën, - vazhdonte të fliste shoferi me një ligjërim të kthjellët e të sigurt. E shihja me simpati dhe buzëqeshje të lehtë duke ia pohuar me kokë. Të tjerët që e dëgjonin herë e tumirnin, herë e ndiqnin me interesim. Ai fliste për hordhitë që erdhën e u tërhoqën, për shkatërrimet e vrasjet, thuajse i kishte ndier mbi kurrizin e vet.

Për përkatësinë e tyre ilire i kisha dëgjuar të flisnin edhe sllovenët sa herë u tregoja nga jam. Sikur e konsideronin kategori më të lartë të qenit ilir. Nuk e di pse i kërkonin këto rrënjë dhe pse donin ta zbusnin të qenit sllav. Një lloj kompleksi i mundonte. Asnjëherë nuk u thellova në këtë temë. Edhe kroatët, ilirët i kishin në majë të gjuhës. Ishin edhe më të zëshëm në deklaratimet e tyre se të gjithë ata janë ilirë. Lëvizjen për zgjim nacional në shekullin e nëntëmbëdhjetë e kishim emërtuar "Lëvizje ilire". Mirëpo, dalmati temperament e vuante humbjen e identitetit dhe mallëngjehej me të qenit ilirian. Të gjithë ata kërkonin rrënjët para sllave dhe donin të dëshmonin se janë vendës. Ardhasakët përbuzeshin gjithandej, qoftë ata që vinin nga katundet në qytet, qoftë ata që vinin nga krahinat e tjera.

Sikur të ma kishte lexuar mendjen, m'u drejtua:

- Të vjen habi me ato që them?

Nuk ia fsheha habinë. Ndërkaq ai vazhdoi:

- Rrënjët tona i kam dëgjuar edhe nga gjyshi im, i pushoftë shpirti në paqe.

Ai veten e konsideronte ilir. Më tregonte se kemi të gjakut tonë tutje në

jug, duke menduar për ju dhe për ata përtej kufirit, - ndërsa ngurronte të përmendte Shqipërinë. Ato ditë ky shtet i vogël i mbyllur pas shtatë drynash ishte nën breshërinë e kryqëzuar të artilerisë së propagandës jugosllave. Heshta.

Sa më shumë iknim drejt jugut dhiareve të asfaltuara bregdetare, dita bëhej më e nxehtë, zëri i pulëbardhave dëgjohej më i thekshëm, ndërsa çadrat e hipive e të studentëve turistë shtriheshin gjithandej buzës së detit apo shkurreve mesdhetare. Ua pata lakmi jetën e tyre pa andralla - e adhuroja lëvizjen hipi. Kthehesha nga një pelegrinazh dhjetëditësh turistik që e kalova në Istër. Pastaj si për ta harruar peizazhin joshës e shtrimë bisedën në temat historike, për Ilirinë, për mesjetën, dyndjet sllave, apo “shçavi”, siç u thoshte ai sllavëve ashtu sikurse i quanin fqinjët italianë, deri vonë zotërues të Dalmacisë, pas ilirëve. Franjo quhej bashkëbiseduesi im. Zotëronte njohuri të habitshme për gjithë këto tema, shquhej për mprehtësi dhe për guxim që rrallë e takojë në këto mjedise, pas fushatës së federatës jugosllave kundër lëvizjes populiste “Mas Pok”, sikurse cilësohej lëvizja kombëtare kroate në vitet e shtatëdhjetë kundër qendërimit të pushtetit.

Edhe të tjerët më shihnin me simpati për përkatësinë time ilire, apo iliriane sikurse më thoshte dalmati. Këmbyem adresa e numra telefoni.

- Nuk i dihet jetës, shtëpia ime është shtëpia jote në çfarëdo kohe, - fliste i mallëngjyer pasardhësi i dalmatëve.

Po i afrohem Splitit. U përshëndeta me të dhe me udhëtarët që më dëshiruan rrugë të mbarë.

- Rrofsh, Ilirian!, - më tha ai në fund, kur zbrita në Split. Më duhej të ndërroja autobusin për të vazhduar në Prishtinë.

Më la mbresa shpërthimi nostalgjik i dalmatit, i cili i mburrte bashkëkombësit e mi që nuk e borin gjuhën e të parëve dhe që janë të qëndrueshëm e kryeneçë.

- Gjuha e dalmatëve iku e vajti, pikëllohej ai. - Ka mbetur vetëm ndonjë fjalë dhe malli për atë që ishim, - fliste me mallëngjim ai sikur këngëtari i tyre Oliver Dragojeviq në këngën e përmallshme “Adio, Pape”.

Gjithë rrugën e mendova dramën e dalmatëve dhe dramën tonë: me shpërngulje e gjenocid, me luftëra të pafundme dhe me heshtjen qindravjeçare, e cila sikur mëkonte e harronte në qetësi plagët e popullatës bregdetare.

*

Përkatësia ilire edhe një herë më doli si mburrje një mbrëmje me vapë korriku në Dalmaci, në kohën kur në gjithë ish-Jugosllavinë, apo në pjesën më të madhe të këtij shteti mujshar, shtypi dhe televizioni sa nuk tërboheshim, sepse e kishim shkruar në librat shkollorë që jemi ilirë. Nuk e konsideroja as fatbardhësi as fatkeqësi të qenit me prejardhje ilire, ishte fat që nuk e zgjodhëm, as na pyeti kush. Por ata që na sulmonin për këtë prejardhje skandalizoheshin: Pse nuk e kemi lënë dyshimin - mbase mund të ishim trakas, dakë apo diçka tjetër të papërcaktuar nga shekujt e mistershëm të antikës apo

nga errësira e mesjetës - pyesnin deh përgjigjeshin të indinjuar propagandistët jugosllavë, kryesisht serbë. Disa intelektualë të kombit tim përpiqeshin të mbroheshin sikur e ndienin veten të fajshëm përkatësinë ilire, por atëherë i tërbonin edhe më shumë prokurorët e medieeve. Ftesa për festival filmi në Pulë qe një freski shpëtimtare pas atmosferës së sikletshme në kryeqytetin tim, ku edhe asfalti e rrokaqiejt e betonit lëshonin zabullimë.

Ishte mbrëmje e mrekullueshme në qytetin e Pulës. Deri vonë pas mesnatës pamë filma në Arenën e lashtë të Vespazianit. Pastaj në një anije vazhduam debatin në detin e hapur me verën e bardhë dalmate, proshutën e mrekullueshme të Istrës dhe peshkun e skuqur që “e dehnim” në verë. Gotat mbusheshin e zbrazeshin njëra pas tjetrës, ndërsa biseda kalonte nga filmi në letërsi, pastaj në muzikë, dikur hynim në hullitë e historisë. Prapë e njëjta dashamirësi e një grupi kineastësh për ilirianët: Marko nga Podgorica, me prejardhje nga Limi, fliste gjithë kohën, hercegovasi Stipe me pamje babaxhani nga shkrepat e pas Dalmacisë ia pohonte, kurse dalmati Josip ia plotësonte bisedën me informacione të tjera pikante. Nga efektet e verës dhe të natës së mrekullueshme, ndërsa era e njelmët na i përkëdheltë fytyrat e skuqura, u bëmë më të afërt, më të singertë. Nuk e di pse, por të gjithë më drejtoheshin mua, “ilirianit të moçëm”. Gati sa nuk filluan të më rrëfeshin, pse nuk mbetën edhe ata ilirë.

- Ishim ilirë, pastaj erdhi Bizanti, ndërruam edhe një herë fe. Prapë kur u tërhoqën ata thonë se të parët e mi iu kthyem fesë së parë katolike. Dikur në muzgun e mesjetës apo mbase shumë më vonë, prapë ndërruam fe e gjuhë dhe u ngatërruam as vetë nuk e dimë se si, -fliste podgoriçani i Limit me zërin pak të zvargur dhe sytë në të perënduar nga efekti i verës së bardhë. Pastaj me po atë pamje të përhumbur, kur mendoja se do ta ndërpriste rrëfimin, ai vazhdonte: - E di ti stërnip i ilirëve se gjyshja ime, Zoja, ndjesë pastë, nuk e fliste asnjë fjalë në këtë gjuhë të cilën e flas unë. Gjyshi im, Leka, po ashtu fliste edhe në gjuhën e gjyshes, gjuhën iliriane si tuajën. Ai thoshte se dikur kishte qenë edhe gjuha e tij. Ndërkaq, unë mbaj mend vetëm ndonjë fjalë. Gjyshen e kuptoja kur fliste, por ia ktheja në gjuhën malazeze, të cilën ajo po ashtu e kuptonte, por vazhdonte të mos e fliste.

Ai rrëfente si për diçka të vdekur, sikur edhe ai të kishte marrë pjesë në mort. Dhe sa më shumë fliste aq më shumë gota rrëkëllente derisa dikur gjuha iu trash, dëgjohej vetëm fërshëllima e tij. Dalmati ia pohonte me refrenin “Gjaku ujë nuk bëhet” thujse ai rrëfente edhe për tragjedinë e tij, a të familjes së tij. Na kishte zënë gjumi në një cep të anijes.

- Rrofsh, Ilirian!, - më përshëndeti për herë të fundit miku i mbrëmjes, të cilin e pashë edhe të nesërmen, por pa euforinë e mbrëmshme. Dy të tjerët: dalmati dhe hercegovasi më ofruan edhe dy-tri herë verë mbrëmjeve në tavernë, por nuk i ftilluam bisedat për ilirët, megjithëse nuk e fshihnin simpatinë ndaj ilirëve. Ndonjëherë dalmati më jepte zemër: “*Mos u dorëzoni, s’kanë ç’u bëjnë*”, ndërsa mendonte për fushatën e egër që zhvillohej kundër

nesh në gjithë hapësirën e shtetit të përbashkët. Ishte mesi i viteve të tetëdhjeta. Përpiqesha të dukesha i shkujdesur.

Në të kthyer nga Pula kujtoja rrëfimin e Markos. Ndërsa fliste nën ndikimin e verës së bardhë dhe euforisë për ilirët, kishte pamjen e njeriut të humbur. E kujtoja me habi: një anas nga shkrepat e Malit të Zi, kundër të cilëve të parët e mi nga Dukagjini e Rugova kishin bërë luftëra të përgjakshme në njëqind vjetët e fundit. Na vranë dhe i vramë mizorisht. Dhe sipas rrëfimit të tij binte se kishim luftuar kundër gjakut tonë. Nuk e flisnim të njëjtën gjuhë, prandaj duket nuk u morëm vesh më.

Derisa sistemoja përshtypjet e bisedave në detin e hapur me kolegët e mi, më kujtohej në prapakthim këmbëngulja e regjisores së krishterë boshnjake për gjakun e njëjtë, por gjuhën e bjerrë. Rrëfimi i saj ishte më pak patetik, por malli për identitetin e mbetur nëpër cepat e shekujve nuk ishte më pak tronditës. Ajo tregonte se si ata nga vinte nuk e flisnin gjuhën e shtetit derisa nuk arsimoheshin në Sarajevë apo Zagreb. Dhe kur ktheheshin në vendlindje nuk merreshin vesh më katundarët. *“Ishim të huaj për ta, e kishim tradhtuar katundin. Një krahinë e deltës së lumit Neretva fliste këtë gjuhë, të afërt me gjuhën tuaj”*, ishte e sigurt ajo.

Se si më ndrydhej zemra kur kujtoja se me të mbërritur në Prishtinë do të ballafaqohesha me fushatën e egër kundër përkatësisë ilire. Kthehesha në një botë tjetër më reale dhe më të ashpër. *“E keni më lehtë ju, nuk pranuat gjuhë tjetër”*, me kumbonin në veshë fjalët e regjisores nga lugina e Neretves, e cila asnjëherë nuk më tha cilës etni i takonte. Ajo bëri një film të shkëlqyeshëm për vendlindjen. Unë qeshja thartë me këtë formulë ngushëlluese të saj.

Autobusi vazhdonte të gjarpëronte nëpër rrugët e përthyeshme bregdetare. Fresku i natës dhe aroma e ajrit të njelmët depërtonte brenda. Shumica e udhëtarëve flinin, ndërkaq unë vazhdoja të përpunoja përshtypjet e së kaluarës dhe së tashmes. Dalmacinë e lashë prapa.

Por ende me tingëllonte në vesh urimi i tyre euforik: - Rrofsh, Ilirian!

Jovan NIKOLLAIDIS

SEHARA*

(Kush të di çka ka, çka don)

Në kohën kurisha djelmosh në shtet të huaj, në qytet të huaj, larg, larg, sa mundet larg, kisha vetëm një dëshirë, dashuri për udhë të gjatë, larg me shku, at'herë, një natë, kur filloi dita e rem'u zbarllu, në dhomë të huaj ku jetova, hyri zana.

Veshun në lak bardh' dhe të gjat. Në flokët e zanës plot yje, ku shkëlqejnë shigjeta – pa shënjë lulekuq. Sytë si dy copë pambuk, lëng me erë të mirë pei goje, të cilat rrinin hap si dera e Parajsës. Dhe më tha:

- Çohu, vakti asht' me shku për rrugë?

- Çfarë rruge?! Kush je ti?

- Jam ndërgjegjja jote, meleqi që mbron shpirtin tënd. Nisu, mos vono!

- Po, pse?

- Për atë se në një kohë, në një vend... do e gjesh arkën e vogël. Në ark' asht thesar prej njeriu, thesari që don shpirti dhe zemra jote. Në ark' ashtë zbulumun fshehtësia, në fshehtësi knaqsia jote pret. Vetum e kërko – do e gjesh arkën e vogël, seharën pa çelës.

Që prej asaj ngjarje pakënaqsia asht' rritun, shqetësimi dhe të qenët paqefshëm. Në atë moment fitova shqisë, asht' lind shkrimtari. Dhe shkova në shtigje të shtrembër, mbushun me bar të butë, në rrugat e drejta, po me therra, në autostrada me asfalt e ngrohtë, nëpër urat e hekurit – rreth e rrotull qyteteve të botës.

E harrova zanën, kangën për një ark' të vogël, po pei shqetësimit nuk u lirova. As pei dëshirës së zjarrtë – nanës së hidhërimit, motrës së dhembjes. Çdo kohë nëpër rrugat e botës, pei fatkeqësi së deri në pafundësi. Kodra dhe fusha ndjej në tabanat mija, po apostuj nuk pava, as në zabela nuk gjeta burratë cilat jan' në ndore të zanave. As në ajër zog shtektar pei paradizos nuk kam pa. Pava ata puntorët e lodhur, të cilët kajn duru jetën si galijota zenxhirat. Në qytetet ku lotera as nuk nihet as nuk pahet kush qan. Vetum ulërim dhe ata të cilat bërtasin.

Në Tiranë ala nuk hyna.

Ekzistojn' qytete të mëdhenj, me 33 çudi, dhe me 999 enigma, qytete

mbushun me brinja dhe me sëmundjetë pa njoftuna. Ku qeshja pagohet me gjak, ku vetum rrenat fitojnë medalje. E ndjeva se ekzistojn'edhe qytetet ku jetojnë njerzit pa gjum. Dhe shkova mei pa.

Vetum, guxhb, dhe ndaji her', kur vdek komedianti i komunës - qetësi, qetësi për at' cili mendovi se jeta zgjat 1000 vjet. Mas vorez, mas gjysë ore, prap tonalitetat pei fundit të Tokes; ka ditë diçka ai që ruajti mendjen në kokë, se afrohet tërmeti. Që se vdiq komedianti.

Hyra dhe në qytetin-lavirint, ku njerz sjellen mbi kuaj druri që vijnë rrotull. Qeshun para rrezikut, dehun dhe lakuriq. Rrugët pei ari i pava, po kundrat pei plumbit i fitova për kambët e mia. Lypësat, hidhen në pluhur faqe sy vetë misionarëve, po ata përkulen, murmuritsin: të fala, të fala.

Në Tiranë ala nuk kisha hy.

Pava dhe qytete, në të cilat trupi hyn si në shtëpi kërmillat, duket se jeton në siguri, po shpirti jot ash' si unaza, që nuk mundet me u vu në gisht të nuses.

Qytetet - fjetesa, qytetet – stadiume, ku në vend të topit luajnë me krye, qytete – mekanikë, mbushun me djepa, të cilat kundër fëmijëve ulërojnë, shejtanat, pa kapelë, pa biberona. Në ato qytete nuk i pava femrat pa mahrama dhe facoleta të zeza, as flamurët, vetum mustak merimanga, të cilat zajn balona dhe helikoptera, dhe, rrallë, midis pranverës, kur asht' kohe fantastike, do plluma të kuq, pa za, pa krahë.

Do her' jetova midis qyteteve ku hana asht' e fikun, dielli coptum në million grumbulla: si fishekzar i kosmosit, a kundër hylleve - fenerat e Diogenit. Ai kërkon fuqinë që shpalosi Shopenhaueri.

O Zot, sa herë ndjej si më kalon koha, shoh si më çan optimizmi. Kush ma vodhi mendjen? Pse i besova harresës? Edhe detin e treta, detin ku ashtë myt kanoni i Odisejit, s'mujti detari me duru: Penelopa asht' martu, mori burrin pa gjum', pa ëndërrim, qyqja ajo, e treti vetminë.

Ne atë moment, kur gati plasa pei depresi, kur solla trupin dhe ment pei qyteteve të botës, dhe ndoshta me hy në shpellën, e cila ka rrugën për Atllantid' - fitova letrën.

Në papirus, me germa të verdha, dikush me shkruvi: *Tirana forever. rruga drejt. sprovo edhe një herë tjetër.*

Dhe shkova në atë rrug'.

Tash si plakoçi, me neuroza, ngopur gjithash me ta, në botë ku deri tani pava vetum alliena, lodhun, indiferent si fëmija, i cili asht' njimun me lojat, para gjumit.

Hyna në at' banësë, e cila asht' gaditur pei fjalësh, pei qetësie, pei detaris. Në një pastrim që më tremi. Në dritë e solla shpinën. Dhe kur zbraz pei metaforës së detarit, habitur afër tryeze, bëhem akull prej frigës: para meje

erdhi plaka, në veshje të bardh', pa sy. Në pëllëmbën pa gishta, e majti arkën e drurit. Seharën.

E njofta zanën pei kohës së rinisë sime. Më koriti se erdha von. Ku lodrova këto vjet?

- Sa e lodhur jam!, ndjeva si murmuroid.

- Po ti u plake? Mendova se zanat nuk vdesin.

- Ishte njëherë e një kohë, sot edhe meleqat jetojnë shkurt...

- Un' jam nisur për rrugë, po ti nuk më kallzove ku është drejtësia!

- Mendova se ke pas shku...

- Tani jam ktu. Plak, taman si ti. Ç' do të bahet?

- Sot ti atë e din ma e mirë se unë. Bukuria lypët me jetu. Po ta dish: E keqja është gjithmon e re.

Tha, u çua me çmipi trupin e thatë. Zbres seharën në tryezë, sjellet rreth, dhe fluturoi nëpër penxheren e mbyllun. Shikova si largohet, si tretet, lehtë ban shenj' me krah të djeguna, hupet në maje.

Me çud, në atë moment kam dit ku është nis: në fshat shumë kaherë, matanë, në atë anë malit të Dajti.

Afrohet nata. Muzgu ra në balkon. Ajri - i mprehtë, i lagët dhe i ftohtë. Nëntori Gustav Flloberit, hidhërimi Tiranës, dhembja shkrimtarit.

U ktheva lehtë me pa seharën, me dëftoi atë koh' që ka kaluar, greminë e simbolit. Ku është i mëshefun ëndërimi i përdoruar. Në shtegun që largoi dashurinë, cila, prap' jeton si pambarimi.

Po, sehara ishte e shprazun! Tërbim me frikë. Çova grushtat me shkallmu arkën - mashtrimin. Në moment, pashë në fund arkës një copë letër të pështjellun.

E mora pusullën, e shpështolla. Në bardhësi të letrës, filloi shkëlqimi i germës kaligrafike. Murmurita dhe fillova me lexu shkronjë për shkronjë. Ishte shkruar:

"Mbërrite në shtëpinë tënde!"

** Fjalë boshnjake, baule, arkë druri e nuseve.*

Roman

Andrej NIKOLAIDIS

TUNELI I FSHEHTË I SABATAI ZEVTI

(Titulli në original: “DEVET”)

Isha mjaft i shqetësuar që në vilë që përnjëherë m’u bë e ngushtë, si ndonjë qeli burgu, si varr, të prisja që Maria të zgjohej. Aq më parë kur gjasat se do të zgjohej para drekës ishin të papërfillshme.

Vendosa të shkoja në shëtitje nëpër Ullishtë, ku unë dhe Gorani e kishim zakon të shkonim, që të largoheshim nga tollovia e padurueshme e cila në Ulqin krijohet sidomos verës, gjatë sezonit turistik.

U ula në qytet, pastaj nëpër Mëhallë të Re u ngjita në Ullishtë.

Njerëzit më kanë kallëzuar, më thoshte Gorani, po e theksoj: njerëz seriozë, se në Ullishtë kanë hasur në xhinde. Njëri nga ata, në fjalët e të cilit nuk ka pasur ndo një arsye të dyshohej, i ka folur me siguri se, një natë vonë kur është kthyer nga shëtitja në luginën e Valdanosit. Terri kishte rënë që me kohë, ndërsa pylli, madje edhe kur është fisnik, siç është ullishta, natën ta shtie datën. Në largësi dëgjonte thirrjet e çakejve, mirëpo e brengosën zhurmat që vinin nga afërsia e tij. Diku në mesin e rrugës prej Valdanosit deri në qytet, ka dëgjuar zëra që flisnin italisht. Në një lëndinë para tij, një grup njerëzish të veshur sipas modës së viteve të tridhjeta të shekullit të njëzetë, me vëmendje të madhe dëgjonte dy italianë të cilët, sa ia kapte mirë veshi t’i kuptonte, shpjegonin si krasitet me rregulla ulliri. Njëri nga instruktorët ishte ulur në gungën e ullirit, dhe demonstronte se në ç’vend dhe si duhet prerë trugu, ndërsa tjetri në tokë hapte një rrjetë në të cilën do të duhej të binin kokrrat e pjekura.

Ka ikur i tmerruar pa e kthyer kokën pas, nuk është ndalur derisa ka mbërritur te shtylla e parë e dritave të rrugës, ku kujtonte se ishte i sigurt.

Duke u kujtuar butësisë dhe naivitetit të mikut, që edhe ai vetë sikur s’ ishte nga kjo botë, hyra thellë në ullishtë. pranë një muri të thatë u ndala që ta ndizja një cigare. atëherë në murin pas shpinës time pashë një tabelë të pazakontë: dikush kishte skalitur në gur Yllin e Davidit dhe shkronja latine, që do të thosha, s’ kishin ndonjë kuptim.

Pronari i pronës që s’e vërejta më parë, më pa duke fotografuar.

Përzemërsisht më përshëndeti. Ju jeni djali i Olgës? – më pyeti.

Ia pohova, s’kishte ndonjë kuptim t’i përgjigjesha ndryshe.

Më tregoi se mallin e kishte blerë kohë më parë, ishte pronë e një

familjeje e cila, me rënien e Ulqinit nën pushtimin malazez, ishte shpërngulur në Shkodër. Pronën e kishte rregulluar. I kishte shkallitur kaçubat, kishte çuar mure.

Aty, pas murit që e fotografoja, e kishte gjetur një kalim të ngushtë në shpellë. Hyrja ishte e mbyllur me një pllakë të madhe prej guri në të cilën, kur të pastrohet lëmashku, shihej mbishkrimi që s'e kuptonte dhe *nishanin çifut* – kështu tha.

E kishte të qartë se kishte të bënte me diçka të shenjtë. Ai është mysliman, por që respekton shenjtëritë e të tjerëve. Prandaj kishte vendosur që shenjën dhe shkrimin nga guri t'i përshkruante në atë pllakë, *në këtë që e fotografove*, më tha.

E pyeta se a e di çfarë kuptimi ka mbishkrimi në pllakë. Nuk e dinte, nuk donte ta nxiste fatin, nuk donte ta fyente atë për çka ajo pllakë e venë në grykë të shpellës ishte përkushtuar. Ashtu ka qëndruar me shekuj, kush jam unë që këtë tash ta ndërroj?

Dyshova se mos gurgdhendësi i paaftë mbishkrimin e ka shënuar gabimisht. I kërkova të m'i tregonte pllakat e moçme.

Argatët e kanë mënjanuar, më tha. U ka rënë nga duart ndërsa e kanë larguar. Para se ajo pllakë të derdhej copë e grimë, ai e ka mbajtur në mend mbishkrimin dhe e ka shënuar në një letër të cilin më vonë ia ka dhanë gurgdhendësit.

Më çoi deri te hyrja në shpellë, që tash ishte e mbyllur me një kapak metalik.

A mos keni hyrë në shpellë?

Zoti na ruajt, për së gjalli jo!

A ju pengon gjë që unë ta bëj këtë?

Më pa thua se kam luajtur nga mendja.

Jam serioz, - i thashë, kush e di se çka do të mundë të gjendej brenda, habitem sesi keni mund ta frenonin kureshtjen.

Nuk kam unë kureshtje, vetëm frikë, - tha.

Zgjati, por më në fund ia dola ta bindja ta hapte kapakun e asaj pusete. Ma dha një llambë dore dhe një litar ë e kishte gjetur në mall. Para se ia dola të futesha në shpellë, e thirri njërin nga argatët që i hapte gropat e ullinjve. Ky është shahit, - më tha – nëse të të ndodhë ndonjë gjë, vetë vendose të hysh, unë jam përpjekur të të bind të heqësh dorë nga kjo bela, por që nuk ia dola të të ndal. Në rregull?

Po si jo! – i thashë.

Ajo që e thërriste *shpellë* ishte *tunel*, i lartë gati dy metra, i gjerë një metër. Në të parë kujtova se ishte ndonjë qilar, të cilin ndokush e ka hapur për të futur ata vegla për të punuar ullishtën.

Mirëpo, tunelit nuk i shihej fundi. Hyra thellë nën tokë, nuk i dëgjoja më zërat që më thërrisnin të kthehesha. S'shkoi shumë dhe drita që vinte nga hyrja në tunnel s'shihej më.

Kujtova se një njeri me dy kokrra mend sigurisht do të kthehej prapa. Ku të çon kjo punë?! Kushdo që e ka hapur këtë, këtë rrugë nëntokësore e ka pasur me rëndësi, për ndryshe nuk do të kishte bërë mundim enorm, gropim me vite. Dhe mbi ë gjitha: një gur me mbishkrim, që padyshim ka pasur domethënie religjioze.

Duhet të kem ecur një orë të mirë para se llamba – bateria të nisi të dridhet në mbarim. Së shpejti do të mbetem pa dritë, ndërsa fundi i tunelit s’diktohej kund, po çka tash – mendova. E fika llambën dhe vazhdova të ecja duke u mbajtur me shuplakën e dorës së djathtë për murin e tunelit. Duhej ta kurseja baterinë.

Së shpejti ecja këmbadoras nëpër tunel m’u mërzit. Ndjeva një indiferencë të plotë për fatin tim. Ndjeva, nëse ky do të jetë fundi im, isha fare i kënaqur me një përfundim të këtillë.

U ula ndej i mbështetur për murin e tunelit. Ndenja kacuk duke mbajtur gjunjët me të dy duart. Në tunel ishte një ngrohtësi dhe kënaqësi. Ajrit i vinte një aromë ëmbëlsie, sikur qumështi me sheqer të djegur – karamеле çfarë Olga, ma përgatiste në fëmijëri, kur isha i ftohur.

Ti je gjithçka, por jo burrë guximtar, - thashë për veten. E gjithë fuqia jote gjithmonë ka dalë nga indiferenca, nga fakti që kurrë s’e ke marrë me mend se mund të humbësh diçka. Pse edhe tash nuk ndien frikë, edhe pse je në nevojë serioze, - mendoja.

Ndija se më lëshonte forca e trupit, se e gjithë fuqia e trupit ka dalë prej meje. Llamba më ra nda dora, m’u kaploi një gjumë i lehtë, miklues, si ndonjë mjegull në logun e krimit të tmerrshëm.

Kur u zgjova – isha i shpëtuar. Apo i dënuar: këtu është pjesa tjetër e jetës që të gjykoj.

Nga ana e djathtë imja depërtonte një rreze drite, që ngadalë përhapej, deri sa nuk më verboi dhe m’u ngulit drejt e në tru. Ulërita nga dhimba. Më dolën lot në sy, së shpejti do të shihej dalja aty, sa ta mbërrije me dorë.

Tuneli çonte te Kulla e Balshajve, ndërtesa më e lartë në Kala.

U ngreha zhagazi deri te dalja që ishte i mbyllur me një arkë të vjetër që e shtyva pa ndonjë mundim dhe u gjeta brenda ndërtuar, nëse e mbaj në mend mirë, në shekullin XV, që sot të shërbejë si galeri. Gjithçka ishte e qartë: tuneli dhe mbishkrimi në dalje nga ai nuk paraqisnin më një fshehtësi. Në murin e kthinës së ngushtë në Kullën e Balshajve qëndronte, për atë që di të lexojë, përgjigjja në të gjitha pyetjet që ia parashtrova vetes kur ecja këmbadoras nëpër tunel.

Për këtë, më në fund, kam shkruar disa artikuj, madje një ese në Programin e tretë të Radios Kroate. Për Yllin e Davidit të cilin në mur e ka skalitur Sabatai Zevi, Mesia i vetëshpallur, për të cilin me aq ndjenja më ka treguar Olga. Për të ishte, do të thosha, rrena më e dashur me të cilat më ushqente, ajo grua dashurinë e së cilës nuk mundem ta mohoj, dashuri që ishte edhe më e madhe, meqë Olgën e kishin *rikomanduar* në vend të gjyshes.

Hidhërimi që e ndija për atë arsye pse më ka mashtruar, me kohë më është larguar. Në fund ndaj Olgës kam ndie vetëm dashuri dhe respekt. Rolin e vet e ka luajtur shkëlqyeshëm, vdiq në skenë duke mes dhënë asnjë shenjë se aktronte.

Zevi është i lindur në Izmir, në Sabbath, më nëntë gusht 1626, në përvjetorin e rrënimit të Tempullit. Ka vdekur në Ulqin, në Yom Kippur, më 30 shtator 1676. Ka vdekur si i mërguar dhe konvertit, por jo edhe i harruar – do të fliste Olga – e cila në gur ka besuar në gënjeshtër për të cilën e kanë mësuar autorët të rrëfimit tim jetësor, andaj ka ushqyer simpatitë më të ndjeshme ndaj Mesisë së rremë – ajo, një çifute e rreme. Çka kam mësuar më tutje për Zevin nga ish-gjyshja ime? Të themi – kallëzimi për premtimin grandioz që ua ka dhënë pasuesve të vetë të shumtë, që nga e mbarë Evropa kanë rra në Izmir, duke pritur ditën: në vitin 1666 do ta çojë popullin e vet prapa në Izrael

Në moshën 25-vjeçare Zevi e ka shpallur se është Mesia. E ka paralajmëruar heqjen e Ligjit. Dishepujt, të cilët dita më ditë shtoheshin, meqë njerëzit, me kohë – po kush s’është i tillë? – lypin shpresën, i fton të hanë ushqimin e ndaluar. Organizon kurorëzim publik me Torën. Të cilën më pastaj e shqyen dhe e shkel.

Në vitin 1666, në mend të sendërtonte profecinë, me kërcënim me jetë, kalon në Islam.

Nga ajo kohë e ka emrin Aziz Muhamed Efendiu. Sulltani e ka përzënë në Ulqin, në ç’vend është pajtuar me disa dhjetëra dishepuj të vet, gjë që ishte një gur themeltar në të cilin ngriti mashtrimin (por s’ishte rrenë, sepse: cila është prejardhja ime?), për prejardhjen time hebraike.

Gjithmonë më ka interesuar si bën që në Ulqin të mos ketë varrezë çifutësh, madje as një varr të vetëm me shenjë se aty pushon ndonjë hebre? E vërteta, ekziston një: i Zevit. Ai është varrosur në çarshi, në oborrin e një familjeje shqiptare, Mani. Mirëpo, a mund të jemi fare të sigurt se në atë varr është pikërisht Zevi?, jam pyetur shpesh pa ndonjë përgjigje me vlerë.

Vitet e fundit të jetës Zevi i ka kaluar në Kala, Në Kullën E Balshajve, ku e ka bërë një altar me Yllin e Davidit të skalitur në mur, një vend të vet sekret për lutje. Ajo faltore është dëshmi se Zevi kurrë s’e ka ndërruar fenë me të vërtetë. Frymën e tij nuk e ka lëshuar Ulqini, ishte shumë i madh që një qytet i vogël i cili nuk dëshiron t’i kujtohet, ta shtynte në margjinat e historisë së vet të parëndësishme.

Ulqinakët edhe sot dita-ditës dyshojnë njëri në tjetrin se janë pasardhës në çifutëve të Zevit, të cilët sikur zotëria i tyre, e kanë përqaftuar islamizmin rrejshëm dhe në fshehtësi kanë vazhduar të praktikojnë fenë e vet.

Duke pëshpëritur qytetarët flasin për çifutët rusë të cilët kanë ndërtuar shtëpi në gjirin e Limanit nga shumë mirë shihet Kulla e Balshajve. Në shqyrtimet nëpër kafene mund të dëgjohet mendimi se çifutët janë vendosur në atë pjesë të qytetit që të jenë afër Mesisë në të cilën, përkundër të gjithave, edhe

tutje besojnë.

Në pyetjet për Zevin ulqinakët përgjigjen shkurt edhe pa dëshirë. shenjat dhe ciceronët turistikë s'e përmendin, njeriun më të rëndësishëm që ka jetuar ndonjëherë në Ulqin!

Nuk kishte dyshim se ithtarët e Zevit e kanë hapur atë tunel të fshehtë i cili nga vendqëndrimi i fundit i tij shpinte deri në Ullishtë. A e ka shfrytëzuar atë tunel Zevi, që pa e hetuar të dilte jashtë fortifikata? Apo, ndoshta ithtarët që ta vizitonin atë? Apo, ndoshta është hapur pas vdekjes së Zevit, me qëllim që 'mundem t'ia qëlloj.

A është zbulimi tek i cili kam ardhur rastësisht është i lidhur me hetimin mbi nënën time, për faktin që Olgës, me të edhe mua, na është dhënë mbiemri i rrallë, pikërisht çifut?

Galeria ishte e mbyllur. Dola jashtë nëpër dritare. para meje ishte një lukuni e qenve, thuaj se më prisnin mua. E kapa një gur nga toka dhe e gjuajta një qen të madh, të zi, që udhëhiqte atë lukuni. e qëllova në shpinë. qeni nuk hungëroi as që lëvizi vendit, veç më shikonte me sy të zgurdulluar ashtu si pjesa tjetër e ushtrisë të shumëllojshme të tij. Në anën e majtë time ishte një mur i lartë nja dy metra. Përtej dhëmbët e qenve nuk do të më kapin, llogarita. Ngarenda deri te ai mur dhe hipa në të. U solla pas: qentë edhe tutje rrinin pa lëvizur, shikonin në vendin ku unë isha pak më parë, sikur aty të ishte edhe tutje një dikush *unë*. U hodha nga muri poshtë, kapërceva nga kalimi i ngushtë i shurruar në mes të dy shtëpive dhe hyra në labirintin e rrugicave të ngushta që, sikur të ishin ndonjë organizëm i gjallë, ndonjë qenie që pa pra e ndërron formën e vet.

(Nga romani: Andrej Nikolaidis: *Devet*, OKF, Cetinë, 2014.
E përktheu nga origjinali: Hajro Ulqinaku)

Charles BUKOWSKI

NJERIU QË I DONTË ASHENSORËT

Harry qëndronte në sheshpushim duke pritur ashensorin. Bash kur u hap dera dëgjoi zërin e një femre prapa vetes: “Prit pak, të lutem!” Ajo u fut në ashensor dhe dera u mbyll. Ishte të veshur fustan të verdhë, flokët i kishte lidhur në majë të kresë, ndërsa vathët e trentë të margaritartë tundeshin në zinxhirët e gjatë të argjendtë. Kishte bythë të madhe dhe të gjitha i kishte me bollëk. Cicat e saj dhe trupi dukej se luftonin që të dilnin si furtunë nga ai fustan i verdhë. Sytë i kishte të gjelbër në të zbehtë dhe e shikonin bash atë. Mbante një qese me sende ushqimore në të cilën qe shtypur fjala *Vons*. Buzët i kishte të lyera me të kuq. Buzët e lyera pashije ishin të pahijshme, pothuajse të shëmtuara, fyese. Buzëkuqi i ndritshëm e i ndezur shkëlqente, ndërsa Harry zgjati dorën dhe shtypi butonin URGJENCË! Ia doli, ashensori u ndal. Harry u nis drejt saj. Me një dorë ia çoi fustanin dhe ia nguli sytë këmbëve të saj. Kishte këmbë të pabesueshme, sall muskuj dhe mish. Dukej e shokuar, e shtangur. Ai e kapi në çastin kur ajo e lëshoi qesen e sendeve ushqimore. Konserva perimesh, një avokado, letër higjienike, mish të paketuar dhe tri çokollatëza ranë në dyshtet e ashensorit. Pastaj, goja e tij ishte në ato buzë. Ato u çelën. Me dorë ia çoi fustanin. Gojën e mbante në gojën e saj dhe nisi t’ia heq brekët. Pastaj, ashtu duke qëndruar në këmbë, e mori, me vrazhdësi e shkundullonte për muret e ashensorit. Kur ejakuloi, mbylli zinxhirin, shtypi butonin për katin e tretë, dhe priste me shpinë kthyer nga ajo. Kur u çel dera, ai doli. Dera u mbyllë prapa tij, ndërsa ashensori u zhduk.

Harry eci deri te banesa e tij, futi çelësin dhe çeli derën. Gruaja e tij, Rochelle, ishte në kuzhinë duke përgatitur darkën.

“Si kalove?” pyeti ajo.

“Mutsihane e njëjtë,” tha ai.

“Darka do të jetë gatë për një dhjetë minuta,” ajo tha.

Harry shkoi në banjë, hoqi teshat dhe bëri një dush. Puna ia këpuste shpirtin. Gjashtë vjet pune ndërsa ai nuk e kishte asnjë dysh në bankë. Ja se si të fusin në kurth – të japin sa për ta mbajtur shpirtin gjallë, ama kurrë s’ të japin mjaft që të mund të shpëtosh. U sapunis mirë, hoqi shkumën dhe ende qëndronte aty, duke lejuar që uji goxha i nxehtë t’i binte teposhtë qafës. Ia mernte lodhjen. U fshi me peshqir dhe veshi penjuarin, u fut në kuzhinë dhe u ul pranë tavolinës. Rochelle hidhte ushqimin në pjata. I bënte qoftet e mira me lëng mishi.

“Dëgjo,” tha ai, “ma jep ndonjë lajm të mirë.”

“Lajm të mirë!”

“E di ti çka.”

“Menstruacionet!”

“Po.”

“Ende s’kanë ardhur.”

“O zot.”

“Kafja ende s’është gati.”

“Ti gjithmonë harron.”

“E di. Nuk e di pse po më ndodhë kjo.”

Rochelle u ul dhe filluan të hanin pa kafe. Qoftet ishin të mira.

“Harry,” tha ajo, “mund të abortoj.”

“Në rregull,” tha ai. “Në qoftë se vjen puna deri aty.”

Të nesërmen mbrëma u fut në ashensor dhe fill i vetëm u vozit. Shkoi deri në katin e tretë dhe doli. Pastaj u kthye, u fut në ashensor dhe shtypi butonin. Zbriti deri në përdhes, doli, shkoi te automobili, u ul dhe priste. E pa derisa vinte rrugës, kësaj radhe ishte pa sende ushqimore. Ai e hapi derën e automobilin. Kësaj here ajo kishte të veshur fustan të kuq, më të shkurtër dhe që i puthitej më shumë pas trupit se sa ai i verdhi. Flokët i kishte të lëshuara dhe i binin në rruazë të shpinës. Pothuajse në bythë. I kishte po të njëjtit vathë të trentë, ndërsa buzët i kishte lyster me buzëkuq edhe më shumë se më parë. Si u fut në ashensor, ai hyri pas saj. Ashensori u nis përpjetë, dhe ai prapë e shtypi butonin URGJENCË. Pastaj iu sul, buzët e tij në atë gojë të kuqe të paturpshme. Prapë nuk kishte gete, sall çorapë të kuqe deri në gju. Harry ia hoqi brekët dhe ia rrsi. Shkundulloheshin në katër anët e mureve. Zgjati më shumë se herën e kaluar. Pastaj, Harry mbylli zinxhirin, ia ktheu shpinën dhe shtypi butonin “3”. Kur e çeli derën Rochelle ishte duke kënduar. Kishte zë të lemerishëm, kështu që Harry shpejt e shpejt u fut nën dush. Doli i veshur me penjuarin e tij, u ul pranë tavolinës.

“O Zot,” tha ai, “katër vetë i pezulluan nga puna sot, bile edhe Jim Bronsonin”

“Qebesa, boll keq,” tha Rochelle.

Në tavolinë kishte vënë biftek dhe patate të skuqura, sallatë dhe bukë të valë me hudhër. Jo edhe aq keq.

“A e di se sa gjatë ka punuar Jimi atje?”

“Jo.”

“Pesë vjet.”

Rochelle nuk u përgjigj, “Pesë vjet,” tha Harry. “Atyre bash s’ua ndien, ata qen nuk kanë mëshirë.”

“Kësaj radhe s’e kam harruar kafënë, Harry.”

Ajo u përkul dhe e puthi derisa ia mbushte filxhanin. “A po e sheh, po përmirësohem?”

“Po.”

U kthye dhe u ul. “Sot më kanë ardhur.”

“Çka? Përnjëmend?”

“Po, Harry.”

“Sa mirë, sa mirë...”

“Nuk dua të kem fëmijë derisa ti nuk e do, Harry.”

“Rochelle, duhet ta festojmë! Një shishe vere të mirë! Unë do të shkoj ta marr pas darke.”

“Veç e kam marr, Harry.”

Harry u çua dhe kaloi rreth tryezës. Qëndronte pothuajse prapa Rochelles dhe ia anoi kokën mbrapa me njëren dorë përfund mjekrës dhe e uthi. “Të dua, shpirtkë.” Hëngrën darkë. Ishte darkë e mirë. Bashkë me një shishe të mirë vere...

* * *

Harry doli nga automobili derisa ajo u fut në përdhes. Ajo e priti dhe së bashku u futën në ashensor. Kishte veshur fustan të kaltër në të bardhë, një lule të stampuar, këpucë të bardha, çorapë të bardha deri te noçkat. Prapë flokët i kishte lidhur në majë të kresë dhe pinte cigare Benson & Hedges. Harry shtypi butonin e URGJENCËS.

“Prit pakëz, zotëri!”

Ishte hera e dytë që Harry ia dëgjoi zërin. Zëri ishte pakëz i ngjirur, ama fare nuk ishte zë i keq.

“Po,” tha Harry, “ç’u bë?”

“Shkojmë në banesën time.”

“Mirë e ke.”

Ajo shtypi butonin “4”, u ngjitën, dera u hap dhe ata ecën teposhtë korridorit deri te 404. Ajo e hapi derën.

“Banesë e mirë,” Harry tha.

“Më pëlqen. Deshe të pish gjë?”

“Sigurisht.”

U fut në kuzhinë. “Unë jam Nana,” ajo tha.

“Unë jam Harry.”

“E di që je, ama si e ke emrin?”

“Qenke zbavitëse,” Harry tha.

Ajo u kthye me dy pije dhe u ulën në kauç dhe i pinë. “Unë punoj te Zody,” Nana tha. “Jam arkëtare te Zody.”

“Bash mirë.”

“Po çfarë të mire ka aty?”

“Dua të them, është mirë që jemi bashkë këtu.”

“Vërtet?”

“Po qebesa.”

“Hajde shkojmë në dhomën e gjumit.”

Harry e ndoqi. Nana e mbaroi pijen e vet dhe gotën e zbrazët e vuri në komo. U fut në dollap. Ishte dollap i madh. Zuri të këndojë dhe t’i heq teshat. Nana këndonte më mirë se Rochelle. Harry u ul në cep të shtratit dhe sosi pijen. Nana doli nga dollapi dhe u shtri në shtrat. Ishte cullak. Qimet në pidhin e saj ishin më të errëta se sa flokët e saj.

“Epo?” ajo tha.

“Oh,” Harry tha.

Zbathi këpucët, hoqi çorapët, zhveshi këmishën, pantallonat, brekët. Pastaj u shtri në shtrat pranë saj. Ajo ktheu kokën dhe ai e puthi. “Dëgjo,” tha ai, “a duhet të jenë të ndezura gjithë këto drita?”

“Natyrisht se jo.” Nana u çua dhe fiku dritën mbi kokë dhe dritën anës shtratit. Harry ndjeu gojën e saj në të tijën. Gjuha e saj nisi të lëvrinte në gojën e tij. Harry i ra sipër. Ishte shumë e butë, disi si dyshek me ujë. E puthte dhe ia lëpinte cicat, ia puthte gojën dhe qafën. Vazhdoi ta puthte edhe për një kohë.

“Ç’të ka gjetur, ore?” pyeti ajo.

“Nuk e di,” tha ai.

“S’po shkon, ë?”

“Jo.”

Harry u çua dhe nisi të vishet në errësirë. Nëna ndezi dritën anës shtratit

“Çka m’je ti? Maniak ashensorësh?”

“Jo, jo...”

“Mund ta bësh sall në ashensor, a?”

“Jo, jo, ti ishe e para, përnjëmend. Nuk e di se ç’më ka gjetur.”

“Ama tash ja ku më ke,” Nana tha.

“E di moj,” tha, duke i veshur pantallonat. Pastaj u ul dhe nisi t’i mbathë çorapët dhe këpucët.

“Dëgjo, o hajvan – ”

“Po?”

“Kur të jesh gati dhe kur të më dëshirosh, eja në banesën time, a more vesh?”

“Po, e mora vesh.”

Harry ishte krejtësisht i veshur dhe prapë qëndronte.

“Kurrë më në ashensor, a more vesh?”

“E mora vesh.”

“Po qe se prapë më dhunon në ashensor do të të padis, për besë.”

“Mirë. Mirë.”

Harry doli nga dhoma e gjumit, nëpër dhomën e ndenjes doli jashtë. Eci deri te ashensori dhe shtypi butonin. Dera u hap dhe ai u fut. Ashensori nisi të lëshohej teposhtë. Pranë tij ishte një grua orientale e imët. Kishte flokët të zezë. Fustan të zi, bluzë të bardhë, gete, këmbë të vogla, tabane të vocërr, këpucë takash të larta. Ishte zeshkane, sall një fije buzëkuqi. Ai trup i vogël kishte bythë të hatashme, karjoshëse. Sytë i kishte të kaftë dhe të thellë dhe dukeshin të lodhur. Harry zgjati dorën dhe shtypi butonin URGJENCË.

Derisa lëvizte drejt saj, ajo piskati. Ai ia futi fytyrës një shpullë të fortë, nxori faculetën dhe ia futi me zor në gojë. Me njëren dorë e shtrëngoi për beli, ndërsa ajo ia gërvishte fytyrën me dorën e lirë, ai zgjati dorën teposhtë dhe ia çoi fustanin. I pëlqente atë që shihte.

(Nga anglishtja: Fadil Bajraj)

IMPRESION

Gjergji GUSHO

LIQENI I POGRADECIT

(Ose: Liqeni i Lyknidës)

E keni parë liqenin e Pogradecit? Jo?! S'ka gjë. Do ta shikoni. Nuk është vështirë. Ja, do të hipni trenin dhe, sa të kaloni tunelin e gjatë të Qafë Thanës, para jush, nga e majta, do të shihet një hapësirë e gjerë ujore, e qetë, pa e trazuar, në ngjyrë të kaltër në të gjelbër, të rimitë, që do t'ju befasojë me pamjen e saj, do të kënaqë sytë tuaj, që mund të jenë lodhur nga ndryshimi i shpejtë i pamjeve të afërta e të largëta, që janë shfaqur në ekranin e dritares suaj të kabinës së trenit, e maleve me pyje, shkëmbinjve, shtyllave të tensionit të lartë... Tani do të ndieni një kënaqësi të veçantë, një çlodhje, një gëzim, një freski. Sytë do t'ju fiksohen diku, në ndonjë pamje larg, apo vështrimi juaj do të rrëshqasë në gjithë hapësirën e liqenit dhe do të ndieni një diçka të veçantë që s'e keni ndierë ndonjëherë; një trazim të fshehtë, një dridhje gëzimi e keqardhje bashkë, të ngjashëm me atë kur sheh një vajzë të re, të bukur, tërheqëse, pamja e së cilës të ka bërë për vete qysh me shikimin e parë dhe ndien se do ta dashurosh atë për aq kohë sa do ta kesh pranë. Jo, do ta dashurosh edhe më. Edhe kur të jesh larg saj do të ndiesh atë dëshirën e fshehtë për ta parë prapë, për ta pasur gjithmonë pranë, do të ndiesh keqardhje që s'e keni njohur më parë. Po sikur të vini jo me tren, por me makinë? S'ka gjë. Pamja do të shfaqet prapë e befasishme. Sapo të jeni në majë të Qafë Thanës, apo të Qafë Plloçës, kur vjen nga Korça, prapë pamja do të jetë e bukur, vajzërore, që të tërheq gjithmonë pranë saj dhe ndjenjat do të jenë të njëjta, megjithëse pamja do të jetë disi më ndryshe.

- Ah, sikur të isha piktor dhe ta pikturoja këtë liqen në këtë çast!- mund të dëgjohet një zë nga brendësia jote.

Ke të drejtë. Një piktor do të mund ta shfaqte në pëlhurë bukurinë e atij çasti, ashtu siç mund të shprehte edhe një kompozitor ndjenjat e atij çasti. Por mos pandehni se e kanë të lehtë piktorët. Jo, bile e kanë shumë të vështirë, tamam sikur të pozojë para tyre një vajzë lozonjare, që s'mund të mbajë të njëjtën pozë për aq kohë sa do piktori. Kështu dhe ky liqen femëror i ndërron ngjyrat e pamjen jo vetëm në çdo stinë të vitit, por edhe në çdo orë të ditës. Të pakët janë ata piktorë që kanë mundur ta japin si të vërtetë në tablotë e tyre këtë liqen.

- Si, a mund të ndryshojë ngjyrën një liqen? E ç'gjë mund të ndryshojë ngjyrën e liqenit? A nuk mund të jetë ai gjithmonë i kaltër në të gjelbër? - Ja që

ngjyrën e ndryshon.

Thamë se liqeni i ngjet me një vajzë të re. Pa mendoni një vajzë të re dhe të bukur, një vajzë që e di se bukuria e freskia e saj i bën për vete njerëzit, të gjithë njerëzit, të çdo moshe qofshin ata. Kështu dhe liqeni është si ajo, dhe ai ka një botë të brendshme të çuditshme, edhe ai (më mirë po i them “Ajo”, po e personifikoj në seksin femër). shfaqet herë e qetë, e që duket sikur dremit, e herë e shqetësuar, herë e gëzueshme e herë melankolike, herë çapkëne dhe herë zemërake, kur nga gjoksi i saj shpërthejnë ndjenjat me valë të fuqishme, aq të fuqishme sa përplasja e tyre me shkëmbin e bregut do të sjellë gjithmonë thërrmimin e këtij të fundit. E pra, një vajzë e tillë çapkëne, që e di se është dhe do të mbetet gjithmonë e re dhe e bukur, si të mos lozë e të tallet me ne të gjithë? Të na bëjë të qeshim a të qajmë, të ndiejmë pikëllim a zemërim, të na bëjë si të çmendur nga bukuria, a hijerëndë si malet që lartësohen mbi të. E pra, për të na bërë ashtu si do ajo, asaj i duhet të ndryshojë ngjyrat, veshjen e saj, pamjen e saj, që i ndryshon jo vetëm sipas stinëve, por edhe sipas orëve të ditës dhe sipas gjendjes së saj shpirtërore. Kështu kur është e qetë e gjithë nur, atëherë në sipërfaqen e saj paraqitet gëzimi i kuqërremtë i ditës që lind, blerimi pranveror i maleve e kodrave që e rrethojnë dhe kaltërsia e qiellit, atëherë gjithçka përreth është e gëzuar, dhe ti dhe ajo, edhe ajo edhe ti. Atëherë valët rrëshqasin lehtë-lehtë dhe përkëdhelin bregun. Nganjëherë në horizont ngjyra e saj shfaqet e rimtë, e kaltër në të gjelbër, valët rrëshqasin më shpejt, qeshin kur i afrohen bregut, hapin krahët si për ta përqafuar dhe prapë kthehen nga janë nisur. Por, nganjëherë, kur ngjyra e liqenit merr një ngjyrë blu të errët, ndërsa afër bregut merr një ngjyrë kafe në të verdhë, dallgët e larta përplasen gjithë zemërim në breg, lëshojnë shkumë nga inati dhe tërhiqen prapë si për të marrë prapë forcë e zemër e për të nxjerrë inatin, një inat të brendshëm që kushedi përse i vjen, sulen e përplasen prapë në breg dallgët e larta e prapë i tërheq për ta bërë këtë gjë për të njëmijtën, të dhjetëmijtën herë deri sa t'i qetësohen nervat.

Njëherë Lasgushi, poeti poradecar, ishte duke shëtitur një ditë vere në bregun e liqenit bashkë me qenin e tij besnik që e mbante gjithmonë pranë.

Një i njohuri i tij që kalonte pranë e pyeti:

- Zoti Llazar, ku po shkoni?

- Ja, dola të shikoj këto dallgët budallaqe – u përgjigj poeti dhe vazhdoi rrugën e tij.

Dikush tjetër, nisur nga kjo shprehje e Lasgushit, krijoi disa vargje për këto valë:

Këto dallgët budallaqe, Seç rrëshqasin lehtë – lehtë, Prekin bregun, ledhatojnë Edhe kthehen fare qetë.

Këto dallgët ngatarrake, Loj e qesh me bregun vetë. Shtrijnë krahët, përqafojnë Edhe kthehen me të shpejtë.

Këto dallgët zemëraqe, Shkumb' e kreshta gjithë përpjetë. I shtyn para er' e marrë, I përplas në zall të shkretë.

Bregu hesht e përgjërohet. Bregu qeshet e gëzohet. Bregu vrenjtet, hidhërohet. Zemra gjithë i copëtohet.

Pak më lart ju thashë se liqenit do t'i them "Ajo" dhe jo "Ai". Pra e personifikova me gjininë femërore. Duhet thënë Ai, do të thoni ju, se fjala Liqen është i gjinisë mashkullore. Nga ana gramatikore keni të drejtë. Po ja që këtu duhet të kemi një përjashtim, ose më mirë të them se këtu duhet të jetë bërë ndonjë gabim dikur dhe ky gabim ka ardhur deri në ditët tona. Ashtu si thashë më parë, liqeni i Pogradecit është një liqen femëror, i ngjet një vajze të re dhe të bukur dhe se e tillë ka qenë kurdoherë. Dikur duhet të ketë pasur një emër vajzëror. Më duket se në lashtësi duhet ta kenë quajtur *Lyknida*. Emër i bukur, apo jo? E, pra, gabimi duhet të jetë bërë më vonë. Bile jo gabim. Fjala gabim më duket pak, do të thosha një krim duke e quajtur *Liqen* apo, më keq, *Gjol*. Një emër ky që tingëllon i ngjashëm me fjalën *Pellg*. Një diçka e vogël, e mbyllur, e turbull, e pistë, tërë llum e baltë. Atë që s'mund ta bënin në të vërtetë, duke mos ia prishur dot bukurinë, donin ta prishnin, ta shëmtonin duke i ndryshuar gjininë e emrit dhe tingëllimin e emrit, sepse prezantimi i parë për një njeri, a për diçka, që është larg e nuk e sheh me sytë e vet, është të dëgjosh emrin e personit, apo të sendit. E çfarë do të tërheqë në qoftë se e quajnë *Pellg*, *Gjol*? Me siguri do të imagjinoje një si përbindësh që mbyt njerëzit. Edhe po ta shohësh me një pamje vajzërore dhe të thonë se e quajnë *Gjol*, do të dyshosh në vërtetësinë e saj, do të mendosh se është një plakë magjistrice që mund të ndryshojë aty për aty e të marrë herë pamjen e një vajze të bukur, e herë pamjen e një përbindëshi që mbyt njerëzit e që e thërresin me emrin *Gjol*, si për shembull fjala *Gogol*. Më vonë filluan ta quajnë edhe *Liqen*, diçka më e zbutur nga emri i parë, por krimi mbetet. Seksi mbetet prapë i ndryshuar. E pra për ta mbyllur këtë temë, për ta thënë atë që është e vërtetë se ai, domethënë *Liqeni*, nuk është *Ai*, por *Ajo*, dhe emri *Lyknida* është emri i parë i vajzërisë. Meqenëse ajo mbetet përherë e re dhe e bukur s'ka pse t'ia ndryshojmë emrin, e aq më tepër seksin. Ja, pra, para nesh *Lyknida*! Në qoftë se e keni parë një herë dhe thoni se e njihni, mos u nxitoni. Ende nuk e keni njohur. Nuk njihet me një të parë. Sa do të rrini në Pogradec, dy javë? Pak, do ta njihni pak. Por ejani prapë vitin tjetër! Do të ishte mirë ta shihnit edhe në një stinë tjetër nga ajo që e keni parë kur keni ardhur njëherë. Do ta njohësh krejt ndryshe, por prapë tërheqëse e të bukur, si të ishte e njëjta vajzë e bukur, por tani të ketë një veshje tjetër duke treguar hire të tjera të bukurisë së saj. Le që s'ka pse t'ju ftoj unë të vini. Ajo do t'jua prishë mendjen aq, sa do të kërkonit vetë të vini. Në qoftë se do të kërkonit të vini prapë vitin tjetër, ashtu siç bëjnë shumë e shumë njerëz nga ata që kanë qenë njëherë, ta dini se keni rënë në dashuri me vajzën *Lyknidë*. Dashuri që do të mbetet për gjithë jetën. A ka mundësi gjithë jetën një dashuri? E pse jo, ja kjo është një nga ato. Mos vallë *Lyknida* është me të

vërtetë një magjistare me pamje vajzërore? Ku ta dish, mbase edhe po, se ajo magjeps këdo dhe kurdoherë me pamjen e saj. Po si është bukuria e saj? Hmmm, e kam të vështirë ta them. Jo, e kam të pamundur ta them. Më mirë ejani dhe e shihni vetë. A e e keni parë atë në ndonjë fotografi me ngjyra? E ç'është fotografia? Një diçka e vdekur. Fotografia kap vetëm një çast dhe fikson në letër një përzierje konturesh e ngjyrash. Mos vallë një vajzë në fotografi është vërtet vajza e gjallë? Aspak. Bukuria e vajzës s'është fotografia, bukuria e saj qëndron në gjithë qenien e saj. Bukuria nuk ekziston vetëm në të parë, për ta ndierë bukurinë duhet të marrin pjesë të gjitha shqisat, të pesta. Jo, pesë janë pak, më duket se ka edhe një shqisë tjetër të gjashtë, një shqisë të brendshme, të fshehtë, të pakuptueshme, por që e ndien. E pra, duhen të gjashta shqisat që ta shikosh, ta kuptosh, ta jetosh e ta shijosh bukurinë e saj. Mos mendoni se do të bëj përshkrimin e Lyknidës? Jo, nuk mundem, nuk jam i zoti ta bëj këtë, për mua është e pamundur. Megjithëse shumë shkrimtarë kanë ardhur në Pogradec për të kaluar pushimet, por asnjëri prej tyre nuk ka mundur ta përshkruajë bukurinë e liqenit. Të pakët janë vetëm piktorët që kanë mundur të fiksojnë me besnikëri e art në tablotë e tyre pamje të liqenit në momente të veçanta të tij. Dhe këtë nuk mund ta bëjë çdo piktor. Duhet të kesh lindur e të jesh rritur në Pogradec, ose duhet të kesh jetuar për një kohë të gjatë në këtë qytet duke e parë liqenin në çdo stinë e në çdo kohë të ditës, që të mundësh ta paraqitësh atë ashtu siç është, jo thjesht një pamje të ftohtë, të ngrirë, por një pamje së bashku me shpirtin e liqenit. Këtë kanë mundur ta bëjnë piktorët V. Mio, Zengo, si dhe piktorët pogradecarë Mato, Taso, Lako, Vasili... po me fjalë jo, është e pamundur ta shprehësh me fjalë bukurinë e liqenit. Një kompozitor, atë që ndien në ato çaste, nuk mund ta shprehë ndryshe, veçse nëpërmjet tingujve të një muzike të bukur. M'u kujtua një pjesë nga "Makar Çudra" e Gorkit, kur plaku Makar flet për bukurinë e Radës: "Bukuria e saj nuk mund të thuhet, bukuria e saj nuk mund të shkruhet, bukuria e saj mund të luhet vetëm me violinë, dhe këtë mund ta bëjë vetëm ai, që e njuh violinën si shpirtin e vet". E çfarë mund të thoshte më shumë një plak cigan, që për të shprehur ndjenjat njerëzore është i varfër në fjalë? Po për tu shprehur atij i duhej një gjuhë tjetër që del jo nga goja, por nga thellësia e shpirtit dhe për të këtë mund ta bënin vetëm telat e violinës. Kështu edhe bukurinë e Lyknidës, në qoftë se nuk mund ta ndiesh vetë duke jetuar me të e pranë saj, mund ta gjesh të pasqyruar e të shprehur pjesërisht në vargjet e poetëve si Lasgushit, Pojanakut... në pikturat e Mios, Zengos, Matos, Tasos, Lakos, Vasilit ... që të dashuruar pas Lyknidës vijnë në brigjet e saj dhe ajo, si një vajzë bujare, ua plotëson të gjitha dëshirat. Pra, ejani! Dashuria e saj mjafton për të gjithë. Për të gjithë sa jemi e për të gjithë që do të vijnë më vonë. Ne do të plakemi e do të ikim një ditë, por ajo do të mbetet përherë e bukur, përherë e freskët, përherë e dashur, përherë bujare, bukuroshja Lyknidë.

Pogradec, 1984-2005.

E VËRTETA ULQINAKE

(Me rastin e vizitës që ia bëra Ulqinit në fund të muajit maj të këtij viti)

Ishte një kënaqësi e veçantë t'i bëja vizitë qytetin tim, sidomos para sezonit turistik, ku të duket se njerëzit kanë më tepër kohë, janë më të hapur e të zhdërvjellët dhe komunikojnë më lirë, meqë jetojnë *in spe*!

Pasi që shpresa, sipas një fjale të urtë, vdes e fundit, mund edhe disi të miratohej kjo mënyrë e të çuarit jete. Një gjë që hedh hije të zymtë mbi gjithë këtë, është se ajo gjendje (të jetuarit *in spe*, pra) është duke zgjatur pak si tepër (sipas kalemit tim, një çerek shekulli, pasi në diktaturë kemi pasur një vizion, ndonëse utopik), pra, zgjatur pak si tepër, çfarë bën që të mos lindin, të mos kultivohen edhe po të lindnin, të përdhosen apo edhe të degradohen vlerat e gjithëmbarshme, sidomos ato morale.

Të pakët ishin ata njerëz që me mua ndanin kënaqësinë kur u takonim dhe këmbenim ndonjë llaf, më tepër kishte nga ata që prania ime ua shkallmonte nga gurmazi rrokjet që formonin periudhat e tyre të mbufatura: gafa, të cilat me kënaqësi i këmbetin me ata që *ua bënëin qejfin!* Dhe pikërisht kjo është më se vendimtare, të mos thuhej; strumbullari: *bërja e qejfit!*? Pasi që ky i fundit s'është veçse një handrak dhe pasi që qejfet janë të ndryshëm, bëri që të formohen vistrime *mizash* që qerthullojnë handrakun respektiv!...

Kërkoj ndjesë që në këtë rast (me këtë krahasim) nuk isha eufemist, kjo nga arsyeja se pata vërejtur se në klanet e grupacionet kishte nga ata që vetes i thonin artistë, ekspertë (të lëmive të ndryshme), por edhe tipa me tituj të lartë, të cilën në çdo qoshe a skutë ku iu dilte emri, e vënin atë si prefiks që mbase u shërbente si një lloz për të ngritur bagazhin e madh të shoqërisë që ua rëndonte(!) dhe ndrydhte(!) shpatullat. E keqja ishte se llozit i duhej pika mbështetëse, të cilën më kot e kërkonin prej klanit në klan, prej grupit në grup, prej handrakut në handrak...

Në romanin tim të vetëm të botuar (meqë i kam edhe disa syresh, të cilët së shpejti do ta shohin dritën e diellit), ku bëhej fjalë për intrigat e elitës provinciale, qëndron: "*Dy hajdutë i kishin vjedhur dy smokingje dhe të veshur si zotërinjë u rrasën midis elitës. Mirëpo, para se hynë në sallë ku mbahej festa, i bënë fjalët ta inskenojnë takimin atje brenda sikur nuk ishin parë një kohë tejte, tejte të gjatë. 'Unë ty'-i kishte thënë njëri-'do të të nderoj me Zoti Doktor, e ti mua me Zoti Major, kurse vetëm ne e dimë se ç'muti jemi!?'¹*"

Në këtë tokvarje, edhe të sipërcekurit me prefiksa e pa prefiksa qofshin, formojnë një lidhje suturike, pra, të ngurtë, në mënyrë që të ruhej qarku, klika, sidomos trajektorja e tyre vrangulluese!

Mirëpo përseja, e cila bën që të çalojë jeta ulqinake, në përgjithësi dhe jeta kulturore, në veçanti, ka mbase një natyrë të ndërlikuar. Ajo është një

ngërthim ngatërrues(!) shkaqesh dhe pasojash dhe strumbullari i gjithë kësaj natyrisht se është faktori *njeri* (për të mësuar më mirë rreth burimit të gjithë kësaj të pabëre, duhet t'i referohemi asaj fjalës së urtë ku përmendet peshku dhe koka e tij).

Në thelb, ky çalim, apo më saktë, zënie në thua, nuk është edhe gjithaq i koklavitur si do të dukej në shikim të parë. E gjithë kjo ndodh të bëhej më e kapshme po që se i bëhej qasje problemit me një seriozitet e zemër të hapur, që s'kërkon një mendje të mprehët, në mos më vetëm, një stoicizëm që të thehen disa tabu që me vite të tëra ndrydhin gjer në trysni nivelin cilësor të jetës së këtij nënqielli.

Që çfarëdoqoftë të çohet përpara, duhet punuar me sistem, që do të thotë: të ndiqen disa rregulla dhe rrugëzime, pa të cilat nuk ka arritje të asnjëfarë caku apo qëllimi. Kjo me tjera llafe do të thotë: vënia e interesave të përgjithshme përpara atyre vetjake! Ndonëse realizimi i kësaj të fundit nuk është gjithaq e lehtë, nga arsyeja se mungon vetëkontrolli, veçmas kontrolli që duhet të jetë i ngërthyer në sistem, që në shoqëritë e ryshfetit, fatkeqësisht, nuk funksionon. Mbetet që të zgjohen nga kllapia ata syresh, të cilëve arsyeja nuk u buron nga stomaku dhe t'u thuhej *mjaft* familjarizmit, njohtësisë dhe miqësisë së ngushtë, mbrojtjes me çdo kusht të ngjyrave politike, etj., etj., që d.m.th. t'i vihej fre kësaj shkurtpamësie, e cila të shpie vetëm në theqafje.

Nuk është e tepër të parafrazohej thënia e një njeriut të ngritur: ...demokraci të mirëfilltë nuk ka në vendet që kanë më pak se një milion dhe në ata vende që kanë më tepër se 100 milion banorë... Kjo nga fakti se në vendet e vogla njih çdokush-çdokend, e në vende të mëdha nuk njih qeni të zonë!? Ulqini ndodhet në një vend që njih çdokush-çdokend, kurse ne ulqinakët dimë për njëri-tjetrin *sa lugë kemi në shtëpi!*? Përderisa ne disa vlera të mos i vëjmë mbi miqësi e njohtësi, familje e nevoja vetjake dhe përderisa shteti, të cilit i takojmë, të mos na e kthejë burimjetën që patëm deri nga fundi i viteve 80-ta të shek. XX, na mbetet të vazhdojmë ***të luajmë rrenash!***

Për ata që nuk e kanë lexuar librin tim të fundit, të them se fare në fillim të tij, në "Mëtim", qëndron ajo që duhet bërë në të ardhmen: ruatja dhe kultivimi i resurseve ulqinake. Mosshitja e tyre, sidomos mosshitja e shpirtit ulqinak!

Në fund po nxjerr kushtimin:

*Ulqinin e pllakosi amoral
i vuri dajak (me thepa)
ulqinak mos u struk por duku
(i vërteti) ULQINAK
Ulqinin e pllakosi burreci
-mburraveci i parradake
ulqinake mos u struk por duku
(e vërteta) ULQINAKE*

EX-LIBRIS

Liridona SINISHTAJ

ZHDUKJA E HESHTUR, ETNOS DHE EROS

(Hajredin Kovaçi, *Zhdukja e heshtur*, Art Club, Ulqin, 2014)

Letërsia nuk është vetëm art i fjalës, por është edhe skaji i lirisë së saj dhe i lojës me të. Poetët janë ata që e zotërojnë këtë fjalë dhe mbesin gjithmonë në kërkim të lirisë. I tillë është edhe Hajredin Kovaçi (Dini siç i thonë miqtë) jo vetëm në jetë, por edhe në poezi; bota e tij poetike është imazhi i asaj që e rrethon, është shqetësimi për humbjen e identitetit gjatë kërkimit të tij, prandaj ai duke filluar me “Ecja pa mbarim”, “Fundi është larg”, “Vrasja e frikës” dhe tani me “Zhdukjen e heshtur” shfaqet në kërkim të lirisë në jetë dhe në poezi. Nuk është fakt i ri për letërsinë shqipe që poeti të marrë edhe rolin e prijësit jo vetëm shpirtëror, por edhe kombëtar; duke filluar nga Fishta e duke ardhur te modernistët Migjeni, Koliqi, Mekuli, Shkreli, Podrimja, të gjithë duke mbetur të dyzuar mes etnosit dhe erosit, në disa raste duke cënuar aspektet estetike të veprave të tyre. Me këtë botim të ri, “Zhdukja e heshtur”, autori konfirmon vazhdimësinë e stilit përshkrues që ka si qëllim dëshmimin, por është më i larmishëm dhe risor me anë të stilit lakonik dhe temës së erosit përmes ironisë parodike. Sodontës shfaqet poeti ndaj botës së tij, shoqërisë që e rrethon në poezitë: “Gjurmët”, “Një zog mali”, “Klithmë”, “Bota, kjo marroqe”, “Shiu”, ndërsa dëshmues me shumë patos ndaj kombit si identitet gjuhësor dhe shpirtëror, shfaqet i shqetësuar për fatin e tij në poezitë: “Përrallë jemi bërë”, “Zhdukja e heshtur”, “Mos m’i ha gërmat”, “Ndjesë për besë”, “Unë s’fle”, “Zhdukja e heshtur”, që në titull është një zë i gjithmotshtëm që thërret për moszhdukjen e heshtur, i cili dëshmon përmes shkrimit, i ndarë në tre cikle jo vetëm nga ana strukturore, por edhe kuptimore.

Cikli i parë “Mos m’i ha gërmat” është dëshmi për etnosin, identitetin dhe për humbjen e rrugës në radhë të parë drejt vetvetes.

“Shajmë njëri-tjetrin\ E s’rrahim vendin ku ulemi

Përrallë jemi bërë\ E mjaft pak jemi

S’ngopemi asnjëherë thuajse jeta është njëmijë vjet

Fajin e kërkojmë tjetërkund\ e fajet tona nuk kanë fund

Të tjerët qeshin me ne si ecim në rrugë pa kthim

Po s’e gjetëm rrugën e duhur\ Nuk kemi shpëtim\”

(Përrallë jemi bërë)

Përmes antonimisë gjuhësore, në poezinë “Zhdukja e heshtur” jepet pamundësia e veprimit, sepse fjalët, fytyrat, ndjenjat e kanë humbur kuptimin.

“Gojë kemi \ E nuk flasim

Sy kemi \ E nuk shohim

...

Fytyra kemi\ e disa vendosin maska

...

Të gjitha i kemi \ E në heshtje po zhdukemi. “

Metaforik dhe i fuqishëm shfaqet poeti duke urdhëruar “Mos m’i ha gërmat”, përmes një loje me tingullin (zanoret e shqipes):

“...

Ë ë ë

Ëndrra të këqija gjithmonë shikosh

E nga gjumi kurrë mos u zgjosh

...

Y y y

Hë t’u shoftë fara \ E pa yrnek \ Më bëre t’ia filloj nga e para

Po t’i s’më zhduk dot jo, s’je e zonja \ Se unë të mbys me shkronja”.

Qëndrimet jashtëletrare dhe jeta e autorit s’duhen identifikuar me veprën letrare, por historia e letërsisë na ka dëshmuar se nuk ndodh gjithmonë, prandaj është e pamundur mos të dallohen përjetimet dhe jeta e vetë poetit në poezinë “Ai që isha”:

“...

Kur unë dola në rrugë, ju mbylleshit në oda

Sot me flamur në dorë, bëheni patriot

Kur dola nga burgu, ju shpinën ma sillnit

Kalonit pranë meje me gojë nuk më flisnit

Tani çdo gjë dihet, i kam të qarta të gjitha

Po të filloja nga fillimi, prapë do të isha ai që isha.”

Por edhe në poezitë: “Një zog mali”, “Mos më ankoni” dhe “Dëshmitari nga Tivari”, metaforikisht poeti takohet dhe njëjtësohet me dëshmitarin i cili nuk gjen prehje nga historia. Poeti luan me masakrën dhe kuptimin e vërtetë të besës së shqiptarit:

“Tani rehatohuni, e rrini të qetë

Pa më vra kush mua

Me dorë kush s’ju prekë”.

(Dëshmitari nga Tivari)

Këto poezi plotësojnë tablonë e dëshmisë dhe mbështetjen vetëdijë autoriale ku poeti in persona me unin lirik janë dhe bëhen një.

Në poezitë “Guri i mirë”, “Hënë moj”, “Unë me shëgë e ti me mollë”, vërehen ndikimet nga letërsia gojore përmes vargut dhjetërrokësh dhe simbolit të hënës, shëgës dhe mollës.

Cikli i dytë “Me vetveten sy më sy”, fillon me kushtimin si formë e

mosharresës ndaj poetit shpirtëror të Ulqinit, Ali Podrimjes, dhe përjetësisë së tij përmes poezisë. “Me vetveten sy më sy” simbolizon takimin e poetit me vetveten jo vetëm në poezi, duke gjetur guximin për të parë gjurmët e jetës në fytyrë, i cili vetironizon:

*“Një ditë me vetveten u shikova në pasqyrë
u tregova i keq, i ashpër
i pafytyrë
E shikova në pasqyrë, më shikoi dhe më buzëqeshi
me habi
Mos u kap me vetveten
Më tha
Veç kur pi raki.”*

Të përshpirtshme janë përjetimet e unit lirik në poezitë “Hije në terr” dhe “M’u hiq sysh”, lakonike përmes dendësisë emocionale është “Hije në terr”:

*“Edhe në natën me terr
Unë hijen ta gjej.”*

Ndërsa përmes alegorisë dhe vetëmohimit ndërtohet poezia “M’u hiq sysh”, në të cilën duke urdhëruar ikjen dëshiron praninë:

*“Ik, ik, ik, \ me sy s’mund të shoh \
Mos u kthe më kurrë \ s’dua të të njoh\
Ik, ik, ik, \ shporru që këtej\
Mos u kthe më kurrë \ S’dua të të ndjej \
Ik, ik, ik, \ zhduku nga kjo botë \
Si me ty si pa ty \ Çdo gjë është e kotë“.*

“Bota, kjo marroqe” dëshmon lodhjen e poetit në botën e një njeriu të ri, të një shoqërie ku gjithçka mund të ndodhë: “Duhet larguar nga kjo botë e pshurrë \ ku martohet burri me burrë \ Duhet larguar nga kjo botë kuturu \ ku martohet grua me gru...”, duke u universalizuar në një botë të njëjtë për të gjithë, ku uria, gënjeshtria, politika, mosdija mbizotërojnë pikërisht se: “kjo botë që ka gjithçka \ por më së pakti njerëz ka.”

Cikli i tretë “Më mbyttë peshë e saj”, është i veçantë dhe dallohet jo vetëm nga krijimtaria e Kovaçit, por nga e gjithë ajo që mund ta quajmë traditë e letërsisë shqipe në Mal të Zi, por edhe nga modelet më përfaqësuese të letërsisë mbarëshqipe, përmes një gjuhe të përditshme me shtresëzime erotike, elementet e ironisë dhe groteskut parodik. Në letërsinë shqipe, në çdo periudhë, erosi ka qenë problematik, fillimisht i panjohshëm, më pas i papërfillshëm, pastaj inferior, i mënjanuar e i mezishfaqshëm për shkak të tabuve shoqërore e morale.

Prandaj është risor vëllimi “Zhdukja e heshtur” mes simbiozës etnos dhe eros, të dyja tipare të jetës së njeriut. Erosi, perëndia e pasionit, e të bukurës dhe kënaqësive trupore hyn në letërsi përmes mitit, si simbol i dëshirës dhe i dashurisë fizike. Erotizmi në këtë cikël paraqitet përmes alegorisë dhe

metaforës bashkë me elementin e parodisë si në “Sinqërisht s’e di”:

*“Kur jam në bark \ I mëshoj teposhtë\
Kur jam në shpinë \ I mëshoj përpjetë\
Sinqërisht nuk e di \ Me gërgu si ka mbetë?!”*

Në të njëjtën linjë vazhdon edhe poezia “Ekstazë”, ku përmes gjuhës alegorike e saktëson objektin e vet poetik, duke ndërtuar struktura të veçanta gjuhësore dhe poetike:

*“Zoti e din kush vdes përpara...
Nëse vdes unë \ Ti ke për të thënë \
Ma ka lypë por s’ia kam dhënë \
Nëse vdes ti \ Unë kam për të thënë \
Pa ia lypë ma ka dhënë”.*

Kjo theksohet edhe më shumë në poezinë “Kur ishim fëmijë”:

*“Sa keq shaheshim \ Kur ishim fëmijë (s’janë fjalë që fliten)\
”Hajde hyp maje tij \ Shiko a bjen borë a shi”!*

“Më mbyttë peshë e saj” të zgjon reminishenca për peshën e fjalës, por pesha metaforike është pesha e ndjenjës së femrës:

*“Mbrëmë për pak e pashë vdekjen me sy \ Kur Ajo m’u hodh mbi\...”,
për të vazhduar me grotesk: “Ik, largohu, desha t’i thoja\ Por nuk mundesha
nga peshë e saj\ Gati m’u mor fryma\ S’ka gjë\ Thashë me veti\ Mbase kështu
do të bëj emër\ Do të flasim nja katër ditë\ Se e mbyti një femër.”*

“Ekstazë”, “Sinqërisht s’e di”, “Më mbyttë peshë e saj” kanë formën e provokimit ndaj perceptimit të marrëdhënies mes jetës dhe vdekjes, ku mes tyre qëndron koncepti i dashurisë si ndjenjë dhe si akt që shkon deri në kufijt e “vdekjes”.

Jo rastësisht poezia “Ekstazë” fillon: “Zoti e di kush vdes përpara...”

“Sonte” është poezi e himnizimit të ndjenjës dhe vetmisë së mbledhur në një natë:

*“Sonte dua të jem vetëm\
S’dua të bezdisi kënd \
As në ëndërr të tretem \
As të numëroj në vend *

*Sonte dua të rri i qetë \
S’dua të bëj asnjë sherr \
As të shkruaj në dritë \
As të dashuroj në terr.*

Në një natë ku fjala ka nevojë për fjalën:

*“Sonte dua të protestoj \
S’dua fjalët t’i kursej *

*As dua të keqen ta arsyetoj *
As të heshti atë që ndjej. “

Përmes pranisë së etnosit, të gjitha elementet e kulturës shpirtërore dhe materiale që e lidhin poetin me vendlindjen si: Mali i Sumës, Rumia, Ulqini, Ulliri i Shasit, Dëshmitari nga Tivari, janë në vazhden e krijimit të identitetit të kësaj letërsie dhe shprehjen e një areali të veçantë gjuhësor dhe letrar. Ndërsa shfaqja e erosit si temë është risor dhe hap një rrugë të re për shkëputjen nga periferia letrare. Dy elemente tjera të formës së librit e individualizojnë këtë vëllim më shumë: Albumi i pjesëmarrjeve në aktivitete dhe poezia që unë do të parapëlqejta ta quaja kushtimshpërblimi i Birit ndaj të Atit, që është dëshmi e vazhdimësisë së identitetit si trashëgimi dhe vetëdije.

Stili i Hajredin Kovaçit gjithmonë synon të japë imazhin e asaj që sheh, të dëshmojë shqetësimet dhe botën përmes syve të tij, duke na kujtuar se jemi të vegjël dhe njerëzor. Në fund të fundit, poetët gjithmonë janë shfaqur më të guximshëm dhe njerëzorë se të tjerët, në jetë dhe në poezi. Pa dyshim që me këtë botim të ri, Hajredin Kovaçi vërteton se është një gur themeli i letërsisë shqipe në Mal të Zi dhe një zë që nuk hesht i polisistemit letrar të letërsisë mbarëshqipe

DY FIGURA MARKANTE TË HISTORISË DHE TË KULTURËS SË KËTIJ NËNQIELLI

(TRIMI I DETIT – Selim Shurdha)

Kur lexon veprat monografike të Hajro Ulqinakut, të shkruara gjatë një periudhe pesëmbëdhjetvjeçare, ke përshtypjen se dashuria ndaj qytetit të tij të shenjtë- Ulqinit, nuk ka të sosur.

Nëse nuk mund të hapim një muze për detarinë, apo t'ua ndërtojmë një përmendore gjemxhinjve të mëdhenj ulqinakë, e kemi makar borxh t'ua kushtojmë një libër të vogël... thotë, ndër të tjera Hajroja. Mik i dashur! Libri vërtet, s'është as muze dhe as përmendore, por mund të hyjë nëpër dhomat e secilit prej nesh (kudo qofshim) dhe pikërisht këtu qëndron madhështia e tij!

Hajro Ulqinaku, si edhe herave të tjera, duke shkruar për detarët, peshkatarët, etj., bën një udhëtim kohor në të kaluarën e barkatarisë ulqinake. Por këtu, në këtë libër, ai nxjerr në pah portretin e një figure markante, një burri të paepur, një Ujk deti, një Kapidan, të cilin e vë mbi të tjerët. E gjithë kjo me të drejtë, meqë asnjë emër familjar ulqinak nuk lidhej me zejen e detit më tepër se patronimi Shurdha. Ata qenë pronarë të mëdhenj, apo qenë pronarë të barkave të mëdha, ku shquhej *Gloria*, barka e barkave e flotës tregtare ulqinake, sikundër që edhe Selim Shurdha-kapiteni i saj, Kapidani i kapidanave. Se Shurdhajt ishin detarë të zot, tregon se edhe shumica dërmuese e zezakëve të Ulqinit mbanin emrin e tyre familjar, ku përmendet zezaku më i njohur ulqinak, Rizo Harapi.

Duke lexuar rreshtat e këtij libri dhe duke parë numrin e madh të mjeteve të lundrimit, numrin e madh të kapitenëve, numrin edhe më të madh të detarëve, të mahnit fakti në ç'mënyrë një qytet kaq i vogël të ketë pasur një flotë aq të madhe! Ana tjetër, që është ende më mbresëlënëse, lidhej me emrat e ndryshën që kishte mjeti i lundrimit, si dhe të personave që mirreshin me detari (ata që dëshirojnë të mësojnë më tepër rreth këtyre emërimeve, le t'i referohen Glosarit të Ulqinakut), që tregon qart për një jetë të begatë që Ulqinin e lidhin me detin. Se, siç kishte thënë njëherë një ulqinak i ndritur (Teufik Shurdha): vetë pozita e Kalasë së Ulqinit s'të lë të pandehësh tjetër përveç asaj që ky qytet nuk ka njohur pothuaj asgjë përveç zejeve të lidhura ngusht me detin. Ky ishte dhe do të mbetej fati i këtij qyteti.

Duke filluar me detarët, peshkatarët dhe Glosarin, që padyshim është një perl i kulturës, jo vetëm i nënqiellit ulqinak, por edhe të atij mbarëkombëtar (nga ky cirkël i veprave dokumentare të Ulqinakut, po veçoj Glosarin si favoritin tim personal, i cili si një leksik i detarisë, peshkatarisë dhe i zejeve të tjera që lidhen ngusht me detin, tregon se Ulqini në kohërat e shkuara s'ishte

veçse një superfuqi detare), Ulqinaku mbanë një qëndrim stoik në trajtimin e figurave, objekteve, periudhave kohore, këngëve epike (ku përmendet edhe Selim Shurdha) që janë thurur për heroizmin e ulqinakëve të ndritur që luftuar për mbrojtjen e qytetit të tyre të shenjtë. Glosari ka edhe një madhështi tjetër: atë se gjuha jonë, ndonëse deri vonë e pa kullandrisur me laps (një citat i të madhit Hafiz-Ali Ulqinaku), me mekanizmin e saj hyjnor, arriti që neve si komb të na shpëtojë nga shfarosja.

Në botën shqiptare, Ulqini dhe deti aq tepër përkrahevnë sa që pa njëri-tjetrin vështirë mund të kuptohen. Edhe atëherë kur u fundosën anijet e mëdha ulqinake dhe kur ulqinakët mbetën vetëm me varka të vogla, një pjesë e tyre nuk ia sollën shpinën detit, por nëpër qendra të ndryshme kënduan zejen e detit për t'iu rikthyer atij, syprinës së tij të gjerë dhe të shqetësuar. Është me rëndësi të përmendej se shkiverra e ndërtimit të mjeteve të lundrimit vazhdoi punën edhe pas rënies së Ulqinit nën Malin e Zi, që qart tregon se ky qytet ishte sinonim i detit,

Kur Selim Shurdhës ia fundosën *Glorian* iu duk më vështirë se atëherë kur pati humbur djalin, sikur kishte humbur trashëgimtarin e vetëm. Ai duhet të ketë qenë çasti më rrëqethës i jetës së tij. Çast, i cili edhe sot duhet ta rrëqeth çdo ulqinak meqë, me fundosjen e *Glorias*, u fundos pothuaj edhe tradita detare ulqinake. Nga fakti se Ulqini kishte një flotë të madhe tregtare, të cilën pushtetarët e atëhershëm e kishin si halë në sy, pas largimit të pushtuesit osman, administruesit e rinj vazhduan në mënyrë sistematike të bëjnë zhdukjen saj. Krah të fortë në atë punë u dha edhe Lufta e I-rë, përkatësisht ajo e II-të Botërore. Pas Luftës së II-të Botërore, tradita detare e Ulqinit u përdhos me ndërtimin e limanit në Tivar, qytet ky që shtrihej rrëzë mali dhe nuk kishte ndofarë tradite të madhe detare.

Figura e dytë e këtij libri është ajo e Teufik Shurdhës, një kronist i detarisë dhe i jetës urbane ulqinake. Një shkrimtar, i cili la vepra të shkruara, të cilat kurrë s'i botoi: i ruajti si reliktet më të çmuara. Pasi autori referensë i ka shënimet e lëna nga Teufiku, të cilit ia la një vend të posaçëm duke ia dhanë epitetin e shkrimtarit të parë ulqinak, mund me plot gojë të thuhej se ky libër vë në pah dy figura markante të historisë dhe të kulturës së këtij nënqielli dhe është një homazh i këtyre trimave. Nga e gjithë kjo lind pyetja: çfarë është ajo që të bën njeri të madh?! Të qenit i madh lidhej me karizëm, pra me një veçanti që s'e ka çdokush. Dhe ky s'është veçse strumbullari i kësaj shkrese të Ulqinakut: Selim Shurdha është aq i madh sa që detaria ulqinake e asaj kohe është ngusht e lidhur me emrin e tij. Në anën tjetër, për nipin e tij, Teufikun, mund të thuhej se ai, si asnjë tjetër intelektual ulqinak i asaj kohe (gjysma e shek. XX) la material të bollshëm të shkruar, i cili pa dyshim është shumë më autentik se çdo rrëfim i përcjellur gojë më gojë. Me të gjithë këtë punë, Ulqinaku, duke i ngritur dhe duke folur mirë për të tjerët, i bën një nder të madh emrit të vet krijues (ku hyjnë edhe ciklet e mëparshme mbi detarët dhe peshkatarët e kësaj treve). Kjo pjesë e traditës dhe kulturës sonë detare, që

ofrohej këtu, është shumë specifike për Ulqinin dhe begatuese për kulturën mbarëkombëtare.

Edhe njëherë: çfarë është strumbullari i kësaj vepre, apo çfarë dëshiron autori të arrijë me të? Cilat janë ato pika kyçe, apo pika mbështetëse, që krejt konstruktin e saj e mbajnë pingul? Ulqini, një qytet i vogël, i rrahur pa mëshirë nga furtunat e nduarnduarta, i lënë pas dore nga pushtetarët, si sot si dhe moti, jashtë trungut kombëtar por me disa njerëz stoik. Pikërisht ky stoicizëm e shtyri autorin ta bëjë këtë punë, punë e cila zgjati gati dy decenie, punë që nuk çmohej, madje përmysej nga disa intelektualë bashkëkohanikë, por punë, të cilës kimeti do t'i vijë më vonë, në të cilën gjë vura theks në një recension të shkruar vite më parë, ku tërhoqa një paralele midis autorit të këtij libri (monografive të mëparshme të tij) dhe Hafiz-Ali Ulqinakut. Ky është, pra, strumbullari!

Ata që janë të mendimit se Ulqinaku nuk bëri asgjë të madhe, përveç që mblodhi dromcat e një historiku, që qytetin e Ulqinit e lidhin me detin dhe lundrimin, për t'i ngjizur pastaj në libra të ndryshëm, u them: a kishte pasur mundësi që në këtë fushë më tepër të bëhej dhe përse të tjerët s'e bënë atë?! Që diçka të mos çmohet sa duhej, apo të përdhose (përmyset), lidhet me skajshmëritë e natyrës së gjësëdit. Me tjera llafe: ose vepra nuk ka nivel, ose është tepër e mirë. Në rastin e pikërishtëm, jam më se i bindur se veprat dokumentare të Hajros, mbi qytetin e tij të dashur, kanë një nivel të lartë dhe, si të tilla, heshten ose përmysen nga smirakët.

Hajro Ulqinaku ka një meritë të madhe që familja e Teufikut ia besoi materialet që ky i fundit vite me radhë me aq fanatizëm i kishte shkruar e tubuar. Presim që Ulqinaku të përgatisë edhe librin e Teufik Shurdhës, me të cilin do ta rrumbullakësojë këtë cikël të veprave epokale të tija. Gjetja e këtyre shkrimeve (të Teufikut), ishte pa dyshim njësoj sikurse në përralla të zbulohej ndonjë thesar piratësh. Ky moment për Ulqinakut ndodh të kishte qenë tejet emocional! Andaj kjo monografi mbështet në dy pika, në portretin e madhërishtëm të Selimit si detar dhe në atë të Teufikut si shkrimtar-kronist: njëri më i madh se tjetri. Autori këtu ndjek padyshin ndjenjën e fuqishme që i buron nga zemra, e cila aq fort i rreh për qytetin e tij. Të gjithë këtë e ngërthen me kompetencën dhe përvojën e tij në fushën e letrave të shkruara. Pra, dashuria, ndjenja dhe sensi ndaj gjërave të bukura dhe me vlerë, janë ato që zotërojnë tek ai. Dhe kjo s'është veçse një *drogë* që ia mbanë të gjallë shpirtin e tij krijues.

Si përfundim po vë theks në faktin se shkrimtari ynë i mirënjohur, Hajro Ulqinaku, në kohën e rikthimit të tij në vendlindje, apo të qëndrimit të tij më gjatë atje, na dhuroi disa vepra (monografi) kapitale si dhe Glosarin, të cilin, siç cekta më lart, e çmoj pa masë, madje e vë në rend të parë!

Emmendingen (Gjermani), shkurt, 2015

STUDIMORE

HISTORIKE

Fatbardha DEMI
(Tiranë)

PERANDORIA ME SHQIPEN

(1) Perandoria me shqipen. Deri në shekullin XIX, Greqia fliste shqip.

Perandoria Bizantine në të vërtetë ka qenë perandori me shqipen si gjuhë të përditshme dhe, siç kemi thënë, gjuha zyrtare e qeverisë, e kishës, e universiteteve dhe diplomacisë ka qenë greqishtja ose latinishtja. Pak kush nuk do të mbetet i habitur nga një pohim i tillë. Në ditët e sotme, nënvizohet “shkencërisht” mendimi i “historianëve”, se arbërorët në Greqi, janë popullsi e ardhur dhe tashmë e asimiluar. Bile po të kërkonim në Googel në zërin “Arvanitas” në kreun “histori” do të lexoni se ka mendime të historianëve, që i quajnë pasardhës të grekëve origjinal, të cilët vetëm “intermediately” (për një farë kohe) u shqiptarizuan. Sot, po bëhen përpjekje për të na bindur, se edhe në jugun e Shqipërisë, jeton një shumicë e «popullsisë autoktone greke». Atëhere studiuesi Aristidh Kola guxon të thotë atë, që pak kush, jo vetëm në shtetin helen, por as edhe në Shqipëri, nuk ia nxe goja: «Në se i nxjerrim jashtë këta arvanitas, nuk do të mbetet asgjë nga grekët dhe Greqia!» Ku qëndron e vërteta? Studiuesi i shkencës së Historisë, Marc Bloch, në veprën e tij «Mjeshtria e Historianit» shprehet: «Qytetrimi ynë do të ketë kryer një përparim të pamatë, ditën kur fshehja, e ngritur në metodë veprimi...do t’ia lëre vëndin shijes së informimit» (f84M.B.). Atëherë rruga më e mirë, është t’iu drejtohem faktëve historike.

Ja ç’farë faktesh na vijnë nga udhëtarë, studiues, bashkëkohës të shekujve të fundit... “Ceva (studiues arvanitas në “Historia e Tebës”): ”Dihet se gjatë dhe pas luftës kombëtare, deri në 1880, në Atikë dhe qytetet e Megarës e Athinës, flisnin shqip, dhe pak njerëz dinin dhe flisnin greqisht.” (f164A.K.) “...E gjithë Greqia më 1850 fliste shqip. Shateaubriand, Lamartini, Edmond About dhe të gjithë ata që e kanë vizituar Greqinë atë kohë, të gjithë pa përjashtim kanë shkruar se në të vërtetë, duhet të cilësohet si Shqipëri”. (f.213R.A.) “- Asgjëkundi gjetkë, më tepër se sa në mbretërinë greke s’flitet gjuha shqipe, kërkund s’rrjedh kaq gjak shqiptari, sa në damarët dhe arteriet e kësaj popullate. Në Greqi shqiptari është në atdheun e tij (f7K.K.) “...që nga epoka e lashtë deri te Pavarsia e Greqisë, më 1821-30 të erës sonë, nuk ka pësuar në këtë vënd asnjë ndryshim... greqishtja njihej dhe flitej vetëm nga një pakicë tepër e vogël (f. 272- 273R.A.) «Parlamenti Kombëtar i Greqisë në Argolide me mbretin Otton më 1832 dhe gjatë një dhjetvjeçari bisedonte në

gjuhën shqipe, ndërsa rendi i ditës hartohej greqisht.» (f 6K.K.) «Deri në vitin 1912, admirali Pavlo Kullurioti, Presidenti i parë i Republikës greke, jepte urdhëra në gjuhën shqipe, nga sa na vërteton një marinar 100-vjeçar në televizion. (f 538A.K.) Mund të rendisim edhe shumë dëshmi të tjera në këtë drejtim. Këto dëshmi, jo vetëm që nuk përmenden nga ana e historiografisë sonë, por shpesh nga akademikët dhe sidomos «analistët» dhe «gazetarët» (pa përgjithshuar), janë quajtur si «nacionalizma, që ju ka ikur koha në shk. 21». Ajo që vihet re në shkrimet e tyre është, se nuk na jepen kurrë, fakte historike që do të vërtetonin të kundërtën. Të pohosh mbi «gjuhën mbizotëruese» të një vendi, sigurisht duhet të përcaktosh gjuhën që e flet shumica e popullit të atij vendi. Pra të vërtetosh se në shekullin e 19, në shtetin grek, popullsia arbërore përbënte shumicën e popullsisë. Siç dihet, shekulli i 19, është ditëlindja e shtetit me emrin Helladë (Greqi, më 1830). Përpara kësaj date, kanë ekzistuar vilajetet e Perandorisë Osmane (1453-1821), dhe para pushtimit Osman, ka sunduar për

një periudhë afro njëmijëvjeçare Perandoria Bizantine (viti 395-1453). Përpara saj, Gadishulli Ballkanik ka qënë pjesë e Perandorisë së stërmadhe Romake (146 pk - 395 erës sonë), dhe më parë, njihet si shtet, Mbretëria e lavdishme Maqedonase, me në krye Aleksandrin e Madh (336-323 pk) që rrugëtoi në gjurmët e stërgjyshërve të vet deri në Indi. Kjo Perandori pellazge, që zanafilla e një bashkimi të shumë mini-mbretërive të jugut ballkanik, që luftonin me njëri-tjetrin apo bashkonin armët, për pushtime kolonialiste jashtë Gadishullit, që në lashtësi kishte një emër shumë të nderuar: «Pellazgji»! Duke iu drejtuar bashkëqytetarëve të sotëm të

shtetit grek, studiuesi A. Kola shprehet: «Duhet të kuptojnë, se tashmë nuk kemi nevojë për çertifikata të krishtera për të provuar vazhdimin e helenizmit (vazhdimësinë e popullsisë autoktone – shën. im), kemi nevojë për disa çertifikata, që vetëm arvanitasit i kanë tani për tani.» (f 289A.K.) Kjo çertifikatë që vetëm arvanitasit e kanë, është pikërisht «gjuha pellazgo-shqipe». Duke qënë në udhëkryq të Europës dhe Azisë, Afrikës Veriore, Lindjes së Mesme dhe të Largët, duke patur një klimë të butë dhe kushte të favorshme për

jetesë, Gadishulli Ballkanik ishte një hapësirë, ku shumë popullsi të së njejtës etni apo edhe të huaj, janë ndeshur në luftra të përgjakshme. Shumë popuj të huaj kanë përshkruar Ballkanin, duke lënë gjurmë në popullsinë autoktone që gjetën në Gadishullin Ballkanik. Por, si shpjegohet që në Greqinë e shekullit të 19, gjuha shqipe flitej nga shumica e popullsisë?

Pik së pari, kjo e ka burimin tek fakti që kjo popullsi, përbënte shumicën në trevat që sot formojnë shtetin helen dhe përreth. Historiani Arif Mati, një ndër figurat e shquara bashkëkohore të historise antike, mbas studimit të autorëve të lashtësisë, pohon: “Është e qartë se grekët me mbëritjen e tyre ishin tejet në minoritet në një vënd të populluar nga fise të shumta pellazge, me emra të ndryshëm, por që flasin të njejtën gjuhë.” (f 60, A.Mati.)

Dëshmia e „ardhjes“ së grekëve dhe qënies si „një pakicë,, megjithëse e dëshmuar nga vetë historianët e lashtësisë, anashkalohej dhe lihet në heshtje, në studimet e kohës së sotme si shqiptare, ashtu edhe ato greke dhe europiane. Një historian tjetër i madh i antikitetit grek, A. Jarde („Formimi i popullit grek“, Paris 1923) shprehet se “ Pushtuesit (Dorianët) shumë të paktë në numër u përthithën nga vëndësit. Ata morën gjuhën e vëndësve...” (f 93, A. Mati.) Edhe në periudhat e mëvonshme, elementi mbizotërues ka qënë gjithëmonë iliro-vllaho-maqedonas, etni të njejta, me gjuhë pellazgo-shqipen në përdorim. “...Perandoria Romake dhe pasardhësja e saj: Perandoria Bizantine në të vërtetë kanë qënë perandori me shqipen si gjuhë të përditshme dhe siç kemi thënë, gjuha zyrtare e qeverisë, e kishës, e universiteteve dhe diplomacisë ka qënë greqishtja ose latinishtja. Kjo gjendje shoqërore, që është trashëguar e paprekur nga antikiteti përmes periudhes bizantine e osmane, ka nisur në të vërtetë të ndryshojë vetëm me zgjerimin e arsimit publik fillor nga patriarkati ekumenik në shekullin XVIII dhe kjo, vetëm për një pjesë të popullsisë se disa qyteteve të mëdha, si Kostandinopoli, Smirna, Selaniku. Pjesa tjetër e popullsisë të qyteteve të tjera, si dhe popullsitë fshatare e ruajtën gjëndjen e tyre shoqërore pothuaj të paprekur deri në epokën bashkëkohëse të Luftës së Madhe të viteve 1914-1918. (f 271 R.A.)

Përdorimi i gjuhës pellazgo-shqipe. Deri në shekullin XIX, Greqia fliste shqip.

Perandoria Bizantine ishte perandoria e ilireve e jo e grekëve mesjetarë, siç mbizotëron mendimi, sepse në Mesjetë nuk ka pasur greko-helene. Po sa ishte siperfaqja tokësore që banohej prej popujve të përzier, elita e të cilëve përdorte greqishten? Sipas historianit G. Glotz (Historia e Greqisë, Puf,1938): “Greqia (në shk. V) nuk është veçse një pjesë... tokash të bëra greke, ky është një vënd shumë i vogël (rreth 400 km gjatësi dhe 300 km gjerësi) ... Greqia klasike është pothuajse tërësia e zonave që gjenden në jug të një vijë që hiqet nga gjiri i Ambrakisë deri në grykderdhjen e Penesë.” Ky pohim përputhet me atë të autorëve antikë Eforit dhe Pseudo-Skilaksit (f 204, A. Mati.). Edhe gjatë periudhës bizantine, ka dëshmi se arbërorët përbënin shumicën e popullsisë. “Gjuha greke sundoi në Bizant si një mjet emergjence

dhe shërbimi ndaj makinerisë drejtuese. ...Perandoria Bizantine dhe perandori bizantin, kurrë nuk është cilësuar si grek.,, (f.182, R. A.).

„Ç’është e vërteta, Perandoria Bizantine ishte perandoria e ilireve e jo e grekëve mesjetarë, siç mbizotëron mendimi, sepse në Mesjetë nuk ka patur greko-helene. (f 22, S. R.). Dëshmi tjetër e shtrirjes territoriale të popullsisë shqipfolëse, janë edhe emërtimet e njëjta të vendbanimeve të ndodhura në Shqipëri dhe Greqinë e Jugut.“ - Lidhjen e vazhdueshme të ilirëve dhe Greqisë Jugore e dëshmojnë veç të tjerash dhe një numër qytetesh „paralele“ që nga lashtësia deri në ditët pararevolucionare (1821). Do të përmend tani se kemi dhe qytete me të njëjtin emër si në Greqinë Jugore ashtu dhe në Iliri: Epidavro, Halkis, Oropo, Helopa, Avlona etj, në vitet më të reja kemi, Avlonari, Shirxhi, Salona, Finiki, Sofade dhe Dropulli.” (f 155, A.K.)

Në arkivat europiane gjenden dokumenta, ku përcaktohen qartë edhe administrativisht trevat shqiptare. «Konsullatat e Francës në Shqipëri zënë fill në vitin 1695. Z. Garnier, i pari nga konsujt, e kishte rezidencën në Sajadhe. Por dy të tjerët, Pelisie dhe Dybrokua, u vendosën në Artë. Në një letër të datës 3 tetor 1702, Z. Garnier thotë se Janina është po aq e madhe sa Marseja.“ (f 347, Zh. F.) Por edhe në këtë territor të kufizuar ku jetonin krahaskopë edhe popullsi të ardhura, greqishten e fliste një pjesë e vogël e popullsisë. “Popullsitë bujqësore nuk e braktisën gjuhën e tyre të nënës, për të mësuar një gjuhë më shumë rumbullakosje, bishta, mbaresë etj. dhe sigurisht as fjalët e reja e të pakuptueshme të cilat as që iu hynin në punë, si p.sh. ato të tregtisë, artit dhe të shkronjave. Por popullsitë që jetonin nëpër qytete mësuan greqisht dhe e përdornin atë të paktën në shkrim.“ (f121A.K.)

Përdorimi masiv i pellazgo-shqipes si gjuhë e popullit, që nga lashtësia e deri në shekullin e 19, në Greqi, diktohej së pari nga fakti, se popullsia e huaj, që ndër shekuj ka ardhur dhe ka bashkëjetuar me shqiptarofolësit, mbeti gjithmonë në minoritet. Për pasojë, ose është asimiluar tërësisht ose ka përdorur, brënda vatrës gjuhën e tyre dhe jashtë saj, gjuhën shqipe. Greqishtja u përdor si gjuhë e shkencës, administratës, shkollës dhe kulturës. «Sipas së cilit vend, ky element, (i elitës kulturore, sunduese ose drejtuese) mësonte si gjuhë të dytë të shkollës, ose greqishten ose latinishten (f. 210, R. A.)... kjo gjëndje në fakt do të vijonte e paprekur në Greqi deri në mes të shekullit të kaluar, ku kudo flitej vetëm gjuha pellazge dhe shkruhej vetëm greqishtja (f. 212, R. A.) Faktori i dytë është «mosasimilimi dhe mosperzjerja» e popullsisë arbërore ndaj të huajve. „Baza e popullsisë «helene» (shqiptarët e lashtë) ka mbetur e njëjtë, pasi pellazgët nuk pranonin të lidheshin me të huajt, duke përthithur të ardhurit.“ (Ali Eltari, «Republika» 07.01.2010). Kjo traditë vijoi gjatë të gjitha kohërave, «Arvanitasit, si të krishterë ashtu dhe mysylmanë, janë nga popujt e paktë, që i largohen përzjerjeve të gjakut me të huajt, duke ruajtur pastërtinë dhe kompaktësinë e farës.» (f 184, A. K.) Deri edhe në shekullin XX , sidomos mysylmanët shqipfolës në Greqi, nuk martoheshin me të huajt pavarësisht përkatësisë së tyre fetare, por kjo nuk ndodhte midis shqiptarëve të të dy besimeve. „Martesat e përziera që përmenden në dokumentat historike që parashtruan, duhet theksuar, se gjithnjë bëheshin mes shqiptarësh (Ali Pasha me Vasiliqinë) dhe jo me kombësi të huaj “(f 292, A. K.) “Shqiptari i krishtere bëhej vëlla i adoptuar me mysylmanin e kombit të tij. Kështu krushqitë brënda fisit me fe të ndryshme vazhdonin normalisht. Kolokotroni ishte „vllam“ me Marko Boçarin (i krishterë) dhe lalotin Alifarmaqi “(f 293, A. K.)

Të gjithë këta faktorë të lartpërmëndur, e ruajtën gjëndjen mbizotëruese të gjuhës shqipe deri në prag të krijimit të shtetit grek, në vitin 1830. Një popullsi mbizotëruese, dikton edhe elementin mbizotërues në kulturën e një vëndi (duke marrë gjithmonë parasysh zhvillimin e arsimit dhe mungesën e medias për periudhën që flasim, por që sot e dobëson ndjeshëm këtë faktor). Në Greqinë e shekullit të 19-të, heronjtë arbërorë zënë vënd qëndror, në krijimtarinë gojore popullore dhe atë të shkruar letrare. “Ai, që ishte në territoret greke hero i më i njohur dhe i dashur, ishte hero i madh shqiptar ,Skënderbeu të cilin historianët grekë e mohojnë, por populli e quan të vetin dhe e dashuron. Të gjithë kapedanët arvanitas të kryengritjes (1821) që dinin dy-tre gërma, lexonin mbi fitoret dhe arritjet e Skënderbeut të cilat qarkullonin në një numër mjaft të madh asokohe dhe gjetën gjithashtu mbështetje të madhe... Kolokotroni na thotë në kujtimet e tij: “E njoha jetën e Skënderbeut, koleksionoja veprat e tij... Stradiotët e mëdhenj (nga Thesprotia dhe Moreja) të shk. XV dhe XVI si Mërkur Bua, Manol Bleshi etj. studionin betejat e Skënderbeut. Librat e Skënderbeut, përgjithësisht ishin leximi më i përhapur dhe më i njohur në Greqinë e pushtuar nga turku.” (f 257, A. K.) Për të mbuluar faktin e përhapjes së kësaj letërsie, që dëshmon se shumica e

popullsisë ishte shqiptare, e cila ishte e interesuar për njohjen e luftës së Skënderbeut, historianët grekë përpiqen ta paraqesin Skënderbeun si grek. Studiuesi Aristidh Kola na sjell edhe një fakt shumë domethënës, që vërehet vetëm tek shqipfolësit e shtetit helen dhe jo tek popullsitë e tjera. “Shqiptarët gjatë gjithë vazhdimit të pushtimit turk... edhe më analfabetet dinin gjithshka për Aleksandrin e Madh, Thjemistokliun, Pindarin, Epaminondën, të Urtët, perënditë e vjetra, Orakujt e lashtë... përgjithësisht gjithshka që ruhet në legjendat dhe gojedhënat .“ (f256A.K.)

Veshja shqiptare përfaqëson shtetin grek. Deri në shekullin XIX, Greqia fliste shqip.

Vetë veshja kombëtare me të cilën sot përfaqësohet shteti grek, është veshja e shumicës së popullsisë, asaj arbërore. Ajo nuk është gjë tjetër, veçse përshtatje e veshjes së shqiptarëve suliotë. Po kështu, mbizotëruese janë edhe vallet dhe këngët e shqiptarëve. “Kënga popullore e Greqisë është në pjesën më të madhe arvanitogjene d.m.th. e përkthyer nga shqipja në greqisht... Studiuesi gjerman Milhefer i cili vizitoi Greqinë në fundet e shekullit të kaluar (shk. 19), konstatoi se shumica e këngëve popullore greke janë të përkthyera nga këngët e vjetra epiko-lirike arbëreshe. (f 339, A. K.) “Alipashiadha” e famshme e arbëreshit mysylman Haxhi Sheqreti (në poemën e tij, në vitet 1800 kishte 10.000 vargje) është shkruar në greqisht. Epopeja e çamëve dhe beqarëve dhe zhdukja e tyre nga turqit më 1779, u shkrua në greqisht. Shumica e këngëve çame dhe kangjele u shkruan në greqisht. Por janë krijime arvanitase dhe si të tilla duhet të llogariten (f339A.K.) Vetë veshja kombëtare me të cilën sot përfaqësohet shteti grek, është veshja e shumicës së popullsisë, asaj arbërore. Ajo nuk është gjë tjetër, veçse përshtatje e veshjes së shqiptarëve suliotë. Dëshmi të vlefshme për tezën tonë, mund të sillen edhe nga numri i madh i përfaqësuesve arbërorë, që drejtuan shtetin grek në shekullin e 19-të. Ka edhe burime statistikore që mund të shfrytëzohen në këtë drejtim si p.sh. regjistrimi i popullsisë i kësaj zone, gjatë periudhës së Perandorisë Osmane, që njihen për saktësinë e tyre.

Por si u arritë që kjo shumicë shqipfolëse, të kthehej në minorancë? Kjo u bë realitet, për shkaqe të politikës ndërkombëtare.

„Më 3 shkurt 1830, Kongresi i Londrës krijon një mbretëri të ashtuquajtur greke... Vetë Anglia, qysh më 1830, nuk donte që mbretëria e re të kapërcente malin Parnas. Kjo, thoshte ajo, pasi nuk ka Grekë më pertej. Nga Parnasi në Pind, banorët janë pothuaj të gjithë shqiptarë dhe vllehë. Meqë raca greke ose e greqizuar, nuk i kalonte 350 mijët, u pa e udhës që kjo mbretëri e vogël të shtrihej deri në Pind, dmth deri në gjirin e Prevezës dhe të Lamisë.., (f 435, Zh. F.)

Janë disa faktore, që e bënë gjuhën greke, gjuhë zotëruese të popullsisë në Jugun e Gadishullit Ballkanik mbas shekullit XIX. Faktori i parë ka qenë politika shfarosëse që u ndoq ndaj popullsisë shqipfolëse, duke shfrytëzuar besimin fetar. Lufta e nisur në vitin 1821 me synimin për t'u çliruar nga sundimi osman, u shndërrua në një luftë civile, e drejtuar kundër shqiptarëve mysylmanë. Por ngjarjet e atyre viteve treguan, se nuk u kursyen nga kjo fushatë, as edhe shqipfolësit ortodoksë. Së dyti, marrëveshja me Turqinë për shkëmbimin e popullsisë mysylmane (turke) në shtetin helen, me atë greke (ortodoksë) në Turqi. «Popullsitë e reja hynë gjatë periudhës së krijimit të shtetit grek si dhe pas vitit 1922 (bëhet fjalë për shkëmbimin e popullsisë turke të Greqisë me popullsinë greke të Turqisë me 1922 sipas marrëveshjes dypalëshe ku 1 3.000.000 banorë erdhën në Greqi dhe 500 mijë turq ikën në Turqi) - sipas të dhënave greke - dhe për pasojë arvanitasit u shndruan në pakicë.» (f31 A.K.)

„Pas 1922, vijnë në Greqi popujt grekë të Azisë së Vogël, të cilët sjellin zakone dhe tradita të reja në Greqinë, deri atëhere të mbizotëruar nga arvanitasit.,, (f 351 A.K.) Shumë shqiptarë mysylmanë duke i etiketuar si „turq“, para dhe mbas Luftës së Dytë Botërore, u zbuar me dhunë nga tokat e tyre, drejt Turqisë dhe vëndeve të tjera përreth. Dhe së treti, përpjekjet për mos arsimimin në gjuhën e vatrës, e popullsisë shqipfolëse dhe lufta psikologjike që i bëhej asaj. Në thirrjen që shoqëria «Drita» e Bukureshtit i drejohej popullit shqiptar (dt 6.05.1889) pasqyrohet gjëndja e rëndë në të cilën

ndodheshin shqipfolësit: “...shumica e popullsisë Shqipëri - Maqedonisë është shqiptare dhe vllehe, dhe aspak greke dhe sllave, siç i pëlqen shumkujt të besojë. ...Të ruheni që të mos biem përsëri në kurthin e grekëve, mbi të gjitha të klerit grek, pasi ai është në radhë të parë armiku ynë për vdekje. Ju kujtohet mjaft mirë se shkolla e parë shqipe e hapur në Korica (Korçë) u anatemia dhe u mallkua nga kryepeshkopi grek, sikur ne të kishim kryer krimin më të rëndë...

Ata e dinë mirë përse na i dërgojnë falangat e veshura si djalli (peshkopët dhe priftërinjtë). Është detyra jonë t'i çierim maskën, për hir të shpëtimit të emrit dhe të gjuhës sonë... 3000 profesorë grekë mbahen në Shqipëri-Maqedoni, me 100 napolona në vit, 3000 nxënës studiojnë në Athinë për të hapur helenizmin mes maqedonoromanëve, dhe shqiptarëve 2300 prindër të nxënësve të lartpërmendur vizitojnë Athinën çdo vit dhe shpenzojnë 100 napolona secili... ndihma nga jashtë shtetit për Epir-Maqedoninë nga kryepeshkopi grek, sikur ne të kishim kryer krimin më të rëndë... Ata e dinë mirë përse na i dërgojnë falangat e veshur ...» (f 528-530, Zh. F.)

Një nga mjetet, për të shuar gjurmët e banorëve autokton shqipfolës, ka qënë edhe ndrimi i emrave të fshatrave dhe qyteteve. Kjo u ligjërua me vendimin e Komisionit të Ndërimit të Emrave të fshatrave, i krijuar nga qeveria fashiste e Metaksait më 1936. «Ja ç'farë emrash shqip kanë patur deri në shekullin 19 katundet rreth Dodonës: Adrimisht, Bonile, Breshta, Brianishte, Burdar, Cakrovisht, Cuke, Dober, Frashtan, Gardhiq, Godist, Gramos, Kluboshtar, Labçisht, Lozesht, Mushar, Mush, Pine, Perat, Perlep, Rrapçisht, Sul, Shotishte, Tishte, Velçisht, Vranje, Vaste etj. (Mexhit Kokalari: «Republika» 07.01.2010) Gjithashtu u ndalua vënia e emrave shqiptarë. «Deri para pak dhjetvjeçarësh, në fshatrat arvanitase të Biotisë (dhe në pjesën tjetër të Greqisë) ekzistonin sa e sa emra helenë (arbërorë-shën im) si p.sh.: Platon, Pindar, Epaminonda, Pelopida, Pluton, Aristidh, Themistokli dhe më pastaj u ndaluan pagëzimet me kësaj emrash dhe u zëvendësuan me hebraike si: Joanis, Thomas, Jakovos, Maria etj. (f 522, A.K.) Për të shuar çdo gjurmë të kësaj “shumice shqipfolëse”, shumë figura të njohura të periudhave, që nga lashtësia dhe deri në shk. 19, që kanë bërë historinë e Greqisë, në tekstet historike paraqiten me origjinë të ndryshuar. Kjo punë, e ka zanafillën që në periudhën bizantine e deri në kohët e sotme. “Shumë shpesh ka ndodhur që grekët t'i përvetsonin emrat e personazheve të shquara dhe t'iu shtonin një emër tjetër të gjuhës së tyre të gjinisë mashkullore.” (f 281, N.V.)

Në Simpoziumin për periudhën fanariote, zhvilluar më 21-25 tetor 1970, mbajtur në Selanik nga D. Soutzo, familja thesprote Gjika, emërtohet si familje princërore greke e Vllahisë dhe Moldavisë. (f136P.P.) «Kohët e fundit u bë përpjekje e organizuar dhe përfundimisht e dështuar që të provohej se të gjithë këta heronj arvanitas (Kolokotrone, Grive, Andruce madje dhe Suliote) ishin vllahë!» (f480A.K.) Ndryshimi i etnisë u është bërë jo vetëm figurave të shquara historike, por edhe fiseve të tëra shqipfolëse. Fisi i famshëm i suliotëve nga historiografia helene paraqiten si grekë. Për të fshirë faktet historike, metoda e ndjekur ka qënë ajo e zhdukjes së dokumentave të shkruara.

«Nga fisi i gegëve thuhet se vijnë shumica e farave suliotë dhe kjo do të ishte një pikpamje e sigurtë sikur qeveritarët me Maurin dhe Papakostën nuk do të digjnin arkivin e farës suliotë të boçarëve, që deri atëherë (1832) e ruante si një send të shënjtë Noti Gj. Boçari në Amfise».

Po sa është popullsia arbërore sot në shtetin Grek?

Sipas Aristidh Kolës, «Arvanitasit që ndodheshin në Greqinë e 1922, përbënin shumicën e popullsisë greke». Ndërkohë që sipas të dhënave greke ,më 1928 vetëm 18 773 qytetarë e quanin veten shqipfolës. (internet, zëri «arvanitas».)

Historiani Sherif Delvina shprehet: «Nuk bej gabim të them se janë rreth 2-3milionë arvanitas në Greqi. Si vëndbanime të tyre tashme njihen Beotia, Atika, Eubea, Morea e zona të tjera që megjithëse flasin shqip nuk kanë të drejtë të kenë as edhe një shkollë për mësimin e gjuhës së tyre...

Punë të madhe ka bërë Atë Anton Belushi, studimet dhe kërkimet e të cilit për arbëreshët e Helladhës, mund të themi pa ndrojtje, se janë një enciklopedi e popullsisë etnike dhe kompakte arbërore në Greqi... Atje dhe sot gjënden më tepër se 600 komunitete arbërore» («Lidhja» nr. 25.V.1991).

Sipas të dhënave po të vitit 1991, shteti grek njihte një shifër prej 50 mijë shqiptarofolës, duke harruar sigurisht regjistrimin mbi baza etnike të popullsisë, si dhe emigrantët e pas viteve 90.

Në paraqitjen e librit të Thanas Moriatit, ishte edhe deputeti i Pasokut, arvanitasi Teodor Pangallos, i cili tha: “Arvanitasit nuk mund t’i shtypte kush në Greqi, ngaqë ata udhëhiqnin Greqinë, ishin gjeneralë, kryeministra, presidentë dhe pronarë të kryeqytetit. Por vetë ata e “gëlltitën” të shkuarën e tyre, sepse në mënyrë fanatike qenë të bindur se ishin grekë, dhe me ndihmën e mësuesve arritën ta zhduknin gjuhën arvanitase...” (nga interneti).

Edhe në ditët e sotme, arbërorët përbëjnë një numër të rëndësishëm të popullsisë në shtetin helen. Shumë prej tyre as që e dinë etninë e tyre të origjinës. Për këtë qëllim, ka vetëm një mjet: Të njihet e vërteta HISTORIKE! (fund)

GRECI DHE SHPËTIMI SHQIPTAR I GADISHULLIT ITALIAN (Fshat arbëresh në Itali)

Historia e Grecit është e lidhur në mënyrë të pandashme me rolin vendimtar që figura kryesore historike e Shqipërisë, Gjergj Kastrioti (Skenderbeu), luajti në shpëtimin e Gadishullit Italian dhe pjesës tjetër të Evropës Perëndimore nga dominimi i Perandorisë Turko-Osmane në shekullin XV. Për këtë arsye Gjergj Kastrioti ishte figurë e lartë e shekullit XV jo vetëm për shqiptarët, por për të gjithë evropianët dhe pse trashëgimia e tij është e përgjeshme.

Gjeni ushtarak, filozof, mjeshtër i disa gjuhëve, diplomat dhe katolik i devotshëm, Kastrioti ka qenë subjekt i një numri librash në shumë gjuhë, i poezive nga Longfellow dhe Byroni dhe i një opere nga Vivaldi. Statuja të figurës së tij ikonike me shpatë në dorë mbi kalin e tij magjepsës i janë dedikuar atij në Romë, Vjenë e Budapest.

Historia e tij fillon në Shqipëri e mbaron në Greci.

Kastrioti ishte djali i një princi shqiptar, Gjon Kastriotit, i cili i mbajti turqit osmanë pushtues larg për më shumë se njëzet vite derisa ai dhe udhëheqësit e tjerë shqiptarë u detyruan të pranonin një traktat mashtrues të paqes në vitin 1422 me Sulltan Muratin II për të siguruar pjesën e fundit të ushtrisë turke në Evropën Juglindore dhe për t'i shpëtuar jetën popullit të tij nga tërbimi i Perandorisë Osmane. Për të garantuar marrëveshjen, Sulltani mori peng katër djemtë e Gjonit dhe i dërgoi ata në akademinë ushtarake osmane në kryqytetin Adrianopojë.

Raporti shembullor akademik dhe ushtarak i djalit më të vogël të tij tërhoqi vëmendjen e Sulltanit, i cili do ti jepte atij gradën e gjeneralit në moshën 19-vjeçare dhe titullin nderues *“Iskender Bey”* apo siç njihet më mirë *“Skenderbeg”* në kujtim të Aleksandrit të Madh.

Në vitin 1443, Skënderbeu mori lajmin se babai i tij kishte vdekur në shtëpinë e tij të lindjes në Krujë, Shqipëri. Për shkak se Gjoni ishte i mirënjohur si udhëheqës i opozitës shqiptare ndaj osmanëve, Skenderbeu ndjeu rrezikun që i kanosej atij dhe popullit shqiptar. Ai kapi momentin kur u dërgua në një operacion ushtarak për të mposhtur hungarezët e udhëhequr nga një tjetër luftëtar i madh i lirisë (dhe gjemb në anën e Sulltanit), Janos Hunyadi. Me aftësinë e tij ushtarake, Skenderbeu hutoi vëmendjen e komandantëve të tjerë osmanë dhe la fushëbetejën për t'u nisur për Shqipëri me 300 kalorës të tij besnikë. Pas hyrjes triumfuese në Shqipëri, ai iu vërsul Kështjellës së Bardhë në Krujë, me 28 Nëntor 1443, dhe e rrëzoi guvernatorin osman. Për njëzet e pesë vite të ardhshme Skenderbeu do të kryejë disa nga të bëmat më të mëdha ushtarake që do ta mbronin Evropën ndaj shtrirjes së Islamit nga Perandoria Osmane dhe do ta shtronin rrugën për shtete të lira e demokratike.

Në vitin 1461, Mbreti i Napolit, Ferdinandi I, i biri i Alphonsit të ndjerë, mik i ngushtë i Skenderbeut, i bëri thirrje atij që ta ndihmonte atë ti kundërvihej pushtimit iminent francez. Skenderbeu udhëhoqi një këmbësori elite prej 4,000 burrash dhe i largoi francezët në betejën e famshme të Apulias, afër Napolit. Si shpërblim për këtë fitore, Ferdinandi i dhuroi Skenderbeut dhe 2,000 ushtarëve të tij fshatin në maje të bjeshkës, Grecin. Siguria e Mbretërisë ishte garantuar kur Kastrioti vendosi të linte kalorësinë e tij në Greci, ndërsa ai u kthye në Shqipëri për të vazhduar mbrojtjen e vendit nga dominimi turko-osman. (Vizitorët në Greci mund ta shohin që rruga kryesore mban emrin “Via Skenderbeg” dhe se shtëpitë e para të ushtarëve të Skenderbeut janë ruajtur, edhe pse ato kanë nevojë të restaurohen.)

Vetëm pas vdekjes së Skenderbeut, në vitin 1468, osmanët ishin në gjendje të nisnin pushtimin e tokave shqiptare, duke i vënë ato tërësisht nën kontroll në vitin 1480. Pastaj, qindra mijëra shqiptarë u larguan përtej Detit Adriatik në Mbretërinë e Napolit dhe më gjerë në kërkim të lirisë nga dominimi turk dhe konvertimi i detyruar në fenë islame. Përveç se në Greci, ata do të themelonin edhe 50 fshatra të tjera shqipfolëse që do të zhvilloheshin dhe sot janë duke lulëzuar në Campania, Puglia, Sicili e Kalabri. Refugjatët shqiptarë të quajtur Arbëresh ruajtën traditat kulturore shqiptare, gjuhën, dhe trashëgiminë e tyre katolike gjatë sundimit osman të tokave shqiptare që do të zgjaste për 424 vite. (Duke filluar në vitet e '60-ta, gjuhëtari i ndjerë shqiptar Martin Camaj do të kalonte shumë vite në Greci duke studjuar e dokumentuar atë që ai besonte të jetë forma më origjinale e gjuhës shqipe e cila flitej e shkruhej aty.)

Kjo është arsyeja se pse Arbëreshët mbeten të lidhur me tokat shqiptare, dhe gjithashtu pse shqiptarët janë përgjithmonë të lidhur me Italinë. Pas rënies së Perandorisë Osmane në vitin 1912, shqiptarët e gjetën vetën duke luftuar kundër inkursionit sllav, duke filluar me Luftërat Ballkanike të 1912-1913. Me pëlqimin e të ashtuquajturave “Fuqi të Mëdha” (Austro-Hungaria, Britania, Franca, Gjermania, Italia, dhe Rusia), shqiptarët u ndanë padrejtësisht dhe artificialisht. Vetëm për shkak të ndërhyrjes së Presidentit të atëhershëm amerikan Woodrow Wilson në fund të Luftës së Parë Botërore, në vitin 1912 u krijua shteti i Shqipërisë.

Tre milion a gjysmë shqiptarë jetojnë sot në Shqipëri; një tjetër tre milion a gjysmë jetojnë krah për krah në kufijtë e saj – në Kosovë (shtet i pavarur që nga 2008), Maqedoni, Mal të Zi, Luginën e Preshevës (Serbi jugore), dhe Çamëri (Greqi veriore). Tetë milionë të tjerë jetojnë në diasporë, kryesisht në Shtetet e Bashkuara, Evropën Perëndimore, Turqi, dhe Australi – të cilët i kanë ikur terrorizmit të sponsorizuar nga shtetet sllave dhe më vonë komunizmit në shekullin e njëzet.

Është Greci, në veçanti, për të cilin shqiptarët në gjithë botën janë të lidhur. Kur një fëmijë lind në një fshat shqiptar në Itali, fëmija ngrihet lart drejt Shqipërisë. Kur një fëmijë lind në çdo tokë shqiptare në Evropën Juglindore,

apo në diasporë, ai ose ajo do të rritet duke mësuar për Skenderbeun, dhe se Greci ishte i vetmi fshat shqipfolës në Italinë moderne ku ka shkelur këmba e Skenderbeut.

Skenderbeu është heroi kombëtar që i bashkon të gjithë shqiptarët në një histori ende të papërfunduar kombëtare që filloi në Itali gjashtëqind vite më parë.

*Mars 2015
Ossining, New York*

POPULLSIA E ULQINIT PARA 150 VITEVE

Ahmet Xhevdet Pasha, autor i librit *Tezakir-i Xhevdet*, ka lindur më 26 mars 1823 në Lofca të Bullgarisë së sotshme. Pasi perfundoi shkollën fillore në vendlindje. Në vitin 1839 shkoi në Stamboll për t'u regjistruar në medrese. Pasi emërohet si myderriz, ai mëson persisht e frengjisht. Ka studiuar dhe shkencat e tjera si: matematikë, filozofi, kozmografi etj.

Ai ishte historian, jurist dhe poet i shquar.

Ka punuar punë të ndryshme administrative në vende të ndryshme të Perandorisë Osmane.

Pasi perfundoi tre vëllimet e para të librit *Tarih-i Xhevdet*, në vitin 1854, ia dhuroi një kopje sulltan Abdulmexhidit, ku një vit më pas, pasi ky i fundit e pelqeu veprën e tij, emërohet si *vaka`nuvis* - historian zyrtar i shtetit Osman, ku kjo detyrë do t'i zgjaste plot dhjetë vjet, nga viti 1855 e deri në 1865. Ndërkohë, gjatë kësaj kohe ku punoi në shumë vende të Perandorisë, shkroi shumë libra në fusha të ndryshme, e në mënyrë të veçantë, atë të historisë, ku ndër më të spikaturit, mund të përmendim *Tezakiri Xhevdet* dhe *Ma`aruzat*.

Po ashtu, si jurist që ishte, shkroi edhe *Mexhellen* me 1851 nënë, të ndarë në gjashtëmbëdhjetë kapituj, mund të themi që po të flasim me gjuhën e sotme të drejtësisë, kjo vepër do të përfshinte të drejtën civile dhe metodologjinë e së drejtës.

Për të vendosur rendin dhe qetesinë në sanxhakun e Shkodrës nga kryengritës dhe ata që bashkëpunonin me vendet fqinje, të cilët shkaktonin rremujë në këtë zonë, popullsia vendase me anë të një telegrafi kerkoi nga Porta e Lartë një siguri më të madhe.

Për këtë, më 21 *Rebiulahir* 1278 / 26 tetor 1861, Ahmet Xhevdet Pasha emërohet si komisar i këtij sanxhaku, në vend të Abdi Pashës që sapo kishte dhënë dorëheqje.

Gjatë periudhës së qëndrimit të tij në Shkodër ka shkruar kapitullin XVIII të librit *Tezakir-i Xhevdet*, i cili ishte rezultat i shënimeve të mbajtura gjatë kohës sa ai ishte me detyrë atje. Por, me vonë, pasi ia hedh një sy shkrimeve të tij, librin e boton në katër vëllime, i cili përmban njëzet e një kapitull.

Autori në këtë libër, na rrëfen politikat e asaj kohe, intrigat, luftërat, gjendjen shoqërore e morale, traditat e ndryshme shqiptare, qofshin ato të krishtera apo islame, në sanxhakun e Shkodrës. Përveç numrit të popullsisë, besimeve të tyre, tregon edhe për kombësitë që kishin kazatë, mëhallat apo fshatrat e këtij sanxhaku. Po ashtu në të tregohet qartë edhe për taksat e ndryshme që paguanin qytetarët si edhe numrin e saktë të ushtarëve që jepnin këto vende në rast nevojë.

Vendet që përfshihen në sanxhakun e Shkodrës ishin këto: kazaja e Shkodrës, Ulqinit, Zadrimës, Lezhës, Dukagjinit, Mirditës, Tivarit, Podgoricës me Spuzhin, Gucisë dhe Zhabjakut etj.

Kapitulli XVIII i librit *Tezakir-i Xhevdet* i cili na rrëfen për sanxhakun e Shkodrës, ndër të tjera, për kazanë e Ulqinit tregon se ishte një vend bregdetar dhe se ndodhej në perëndim të Shqipërisë. Popullsia e këtij vendi ishte me e sjellshme dhe, meqenëse merrej me tregtinë detare, nuk ishte e vrazhdë si vendet e tjera që gjendeshin përreth. Kjo kaza kishte plot tetëdhjetë anije tregtare, por gjatë stinës së dimrit, ngaqë moti ishte i papershtatshëm për to, ato i terhiqnin në limanin e Shëngjinit apo në limanet e tjera afër tij.

Ahmet Xhevdet Pasha tregon se kazaja e Ulqinit perbehej prej kasabasë së Ulqinit, mëhallës Mera, fshatit Shtoj (Ishtoj) që ishte pjesë e kësaj mëhale, si edhe pesë fshatrave që ndodheshin përreth kësaj kasabaje e që ishin pjesë e kazasë së Ulqinit.

Sipas librit në fjalë, e gjithë kazaja e Ulqinit ishte e banuar me popullsi shqiptare.

Autori vazhdon më tej, duke thenë se kasabaja e Ulqinit numëronte 456 (katërqind e pesëdhjetë e gjashtë) familje, nga ku 454 (katërqind e pesëdhjetë e katër) prej tyre ishin të besimit islam, 2 (dy) prej tyre ortodokse dhe asnjë katolike. Kurse mëhalla e Merasë kishte 7 (shtatë) shtëpi, nga ku 6 (gjashtë) prej tyre ishin katolike dhe 1 (një) ortodokse. Fshati Shtoj, i cili i përkiste kësaj mëhale, kishte vetëm 21 (njëzet e një) shtëpi katolike. Ndërsa pesë fshatrat e tjerë të kësaj kazaje numëronin plot 174 (njëqind e shtatëdhjetë e katër) shtëpi, nga ku 86 (tetëdhjetë e gjashtë) prej tyre i përkisnin besimit islam, 87 (tetëdhjetë e shtatë) atij katolik dhe vetëm 1 (një) ortodoks. Kurse totali i shtëpive në kazanë e Ulqinit ishte: 658 (gjashtëqind e pesëdhjetë e tetë) shtëpi, nga ku 450 (katërqind e pesëdhjetë) prej tyre i përkisnin besimit islam, 114 (njëqind e katërmëdhjetë) besimit katolik dhe 4 (katër) atij ortodoks.

Xhevdet Pasha pohon se popullsia e meshkujve në këtë kaza mendohet të ketë qenë më tepër se 3500 (tri mijë e pesëqind) banorë.

Duke iu referuar faktit se në Shtetin osman ishte rregull që gjatë regjistrimit të popullsisë të regjistroheshin vetëm meshkujt dhe, duke iu referuar kësaj shifre, mund të pohohet që popullsia totale e kësaj kazaje të ketë qenë rreth 7000 banorë.

Kurse mëhalla e Merasë kishte 6 (gjashtë) shtëpi katolike-latine, dhe se njëri nga të zotët e këtyre shtëpive, i quajtur Toshi, ishte shtetas osman që moti, por i ati i tij Toma, nga që kishte pasur mbrojtjen franceze sa ishte gjallë, ka berë që edhe i biri i tij Toshi të mundë të merrte pasaportën franceze.

Po ashtu në këtë mëhallë ishte edhe një shtëpi ortodokse, me pronar Gjuron, ku i ati i tij Niko kishte ardhur para gjashtëdhjetë viteve nga Kotori. Ai me pretekstin se kishte prejardhje austriake nuk i paguante taksa shtetit osman.

Kurse fshati Shtoj numëronte 21 (njëzet e një) shtëpi katolike-latine dhe se gjatë ditëve të dimrit malesorët e Shkodrës (Kelmendit) vinin të jetonin në

këtë vend, kurse verës ktheheshin në malet e tyre. Këta nuk paguanin taksën e ushtrisë me pretekstin se komuniteti i tyre ishte i liruar që me perpara.

Numri total i familjeve vendase të regjistruara në regjistrin e taksave në Ulqin ishte 635 (gjashtëqind e tridhjetë e pesë) shtëpi. Nga kjo na rezulton se vetëm 23 (njëzet e tri) shtëpi nuk paguanin taksa, pasi nuk ishin të regjistruara në regjistrin e taksave të kësaj kazaje.

Po ashtu libri na tregon saktësisht edhe për tatimet që jepte Kazaja e Ulqinit. Tatimet e vjela nga malli ishin 22793 kurush, të ardhurat për ushtrinë 5000 kurush, tatimet nga e dhjeta (yshri) 46061 kurush dhe, tatimet e shitblerjeve 17233 kurush, nga ku totali i këtyre tatimeve arrinte shifrat 91087 kurush. (*Islam-ul.com*)

SHQIPËRIA NË KOHËN E PRINC VIDIT 1914

Hyrje

Pas fillimit të Luftës së Parë Ballkanike, në opinionin evropian filluan të qarkullonin lajmet për mbajtjen e një konference ndërkombëtare lidhur me përfundimin e saj. Kështu, ende pa mbaruar Lufta e Parë Ballkanike, gjashtë Fuqitë evropiane ranë dakord për tu mbledhur ambasadorët e tyre në kryeqytetin e Anglisë, në Londër. Mbledhja e Konferencës së Londrës filloi më 17 dhjetor 1912 dhe ato ditë të fundvitit në fjalë u paraqit ideja e një princi të huaj që të vihej në krye të një shteti shqiptar. Andaj, posa u hodh ideja për ta vënë në krye të Shqipërisë një princ të huaj, menjëherë u paraqit një listë e gjatë princash për të hypur në fron. Në qendrat e ndryshme evropiane u rekomanduan dhe u diskutuan shumë kandidat për postin e ri – mbi dhjetë të krishterë dhe myslimanë.³ Sipas ambasadorit gjerman i akredituar në Vjenë, Çirski, idenë e parë për Vilhelm Von Vidin e hodhi Fazli pashë Toptani, i cili ia bëri të njohur ambasadorit rumun në Vjenë qysh më 10 janar të vitit 1913. Në Bukuresht ideja u pëlqye menjëherë, meqë mbretëresha e Rumanisë e kishte nip, kështu që ambasadori rumun në Londër u autorizua ta shtronte kandidaturën pranë Konferencës. Vilhelm Von Vidi ishte një princ gjerman lindur më 1876 dhe martuar më 1906 me princeshën Sofia, vajzë e mbretit të Vurtembergut. Me gradë ushtarake ishte kapiten.⁴ Pothuaj se gjatë tërë vitit 1913 në shtyllat e shtypit evropian u shkrua lidhur me princin e ardhshëm në krye të fronit të ri të Shqipërisë. Andaj, në fillim të nëntorit të vitit 1913, më konkretisht me datën 8, ministri i Punëve të Jashtme të Rumanisë bëri me dije opinionin se është në përfundim e sipër çështja e caktimit të Princ Vidit në fronin e Shqipërisë.⁵ Në anën tjetër shtetin e ri e përcollën rrethana të vështira politike dhe ekonomike. Nga anë të ndryshme u krijuan pengesa të shumta. Ajo ishte si rrjedhim i një situatë të nderë politike dhe ushtarake në Ballkan dhe më gjerë në Evropë që pat pasoja edhe për popullin tonë liridashës. Pastaj, ekzistimi i një mozaiku “qeverish” që synonin ndarjen krahinore dhe fetare, që ishte rezultat i ndërhyrjeve të Fuqive të Mëdha evropiane, të shteteve

³ Arben Puto, Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha 1912-1914, Tiranë 1978, 566; Ata ishin: gjermanët – duka Von Urach, princi Karl Von Hohenzllern, e princi Vilhelm Von Vidi; francezi – duka Montpensier; anglezi Arthur of Connaught; suedezët – duka Wilhelm Soedermanland dhe duka Karls Westgothland; otomanët – Burhan Edin, Abdyl Mexhid dhe Ahmet Fuad i Egjiptit; Aladro Kastrioti i vetëquajtur “pasardhës i Skënderbeut” nga Spanja, Princ Gjika i Rumanisë e të tjerë.

⁴ Timo Dilo, Çështja shqiptare në Konferencën e ambasadorëve në Londër; Mbi Lëvizjen Kombëtare Shqiptare, Tiranë 1962, 240

⁵ Arhiv Serbije – Ministarstvo Inostranijh Della – Političko Odelenje 1913, fasc. XVII, dos. II, br. 7150; Bajram Xhafa, Historia e Shqipërisë, Shkodër 2009, 118

ballkanike dhe mbeturinave të ndryshme bejlerësh e mercenarësh. Ato ishin ndër shkaqet kryesore që i detyruan elementët përparimtar shqiptar të ushqenin iluzion në caktimin e Princit nga një “derë e madhe” evropiane.

Caktimi i Princ Vedit në fronin e Shqipërisë

Pra, ndërhyrjet e shteteve fqinje dhe të fuqive evropiane ndaj pavarësisë të shpallur më 28 nëntor të vitit 1912, nuk pushuan. Ato ishin të llojllojshme dhe kulmi i tyre arriti më 12 tetor 1913 me “Shpalljen e pleqësisë” së Durrësit nga ana e Esat Pashës, që ishte një vepër antikombëtare, e kurdisur dhe e stimuluar nga jashtë, por e përqafuar edhe prej mbeturinave të ndryshme të vendit. Derisa asokohe bëhej një propagandë në favor të një princi mysliman (ishte koha e një marrëveshjeje turko-bullgaro-shqiptare), fuqitë evropiane vendosën përfundimisht në nëntor të vitit 1913 që për princ të Shqipërisë të ishte gjermani Vilhelm Von Vid, i propozuar nga Austro-Hungaria dhe Italia, gjë që situata u bë edhe më polarizuese për disa segmente të shoqërisë fanatike shqiptare. Një pjesë ishte kundër, por rrethet atdhedashëse u bashkuan me vendimin e Fuqive të Mëdha. Mirëpo, duhet theksuar se në Shqipëri në fund të vitit 1913 dhe në fillim të vitit 1914 u bë një pështjellim i madh, duke u krijuar një situatë kaotike.

Madje, pat tentime për organizimin e një kryengritjeje të armatosur në favor të kandidimit të princit mysliman, ku ishte përfshirë Beqir Grebeneja, e që konsiderohej si një “komplot” i xhonturqve. Ai ishte oficer turk me origjinë shqiptare që i kishte vënë vetes si qëllim të rivendos integritetin e tokave shqiptare, kuptohet që aty të rikthehej Kosova dhe Çamëria.⁶ Mirëpo, më 8 nëntor me propozimin e Austro-Hungarisë e të Italisë dhe në marrëveshje midis gjashtë Fuqive të Mëdha u caktua Vilhelm Vidi - Princ i Shqipërisë.⁷ Në realitet, në fund të vitit 1913 dhe në fillim të vitit 1914, shteti shqiptar i njohur në Konferencën e Londrës në pikëpamje politike ishte me të vërtetë në një pozitë të mjeruar. Pushteti i qeverisë së Vlorës ishte ngushtuar vetëm në Vlorë. Në Durrës vepronte “Pleqësia” e Esat Pashës, në Orosh të Mirëditës qeveriste Prenk Bib Doda; në Fier e Muzeqe – Aziz pashë Vrioni, në Lezhë – Dedë Coku, në Shëngjin – Vat Marashi; në Shkodër një detashment i ushtrive ndërkombëtare nën kryesinë e kolonelit anglez, Filips, ndërsa në Himarë sundonte agjenti grek, Spiro Milo. Në jug të Shqipërisë ishte qeveria kukëll e Athinës e ashtuquajtur “Vorio Epiri”, nën udhëheqjen e ish ministrit grek, Kristaq Zografos. Në Mat sundonte Ahmet Myftari dhe shumë grupe mercenarësh që vepronin përgjatë kufijve veri-lindor të caktuar në Londër si: Arif Hiqmeti, Jusuf Beu, Dervish Beu etj.⁸ Pra, shtetin e ri shqiptar e kishte

⁶ Diplomatski Arhiv Saveznog Sekretarijata Inostranijih Poslllova – Allbanski Odsek – 1914, fasc. I, dos. IV, br. 68; Bajram Xhafa, Historia e Shqipërisë, Shkodër 2009, 111

⁷ Arben Puto, Historia diplomatike e çështjes shqiptare, Tiranë 2003, 206

⁸ Kristo Frashëri, Kryengritja e fshatarësisë së Shqipërisë së Mesme (1914-1915), Buletin për shkencat shoqërore, nr. 1, Tiranë 1954, 23; DASSIP-AO-1914, fasc. II, dos. VII, br. 325

përfshirë një ndarje dhe konflikt krahinor, të cilët ishin të nxitur e stimuluar nga qeveritë e shteteve fqinje.

Pranimi për ardhjen e Princ Vedit

Kështu, pas krijimit të një vargu të gjatë të pushteteve lokale, qeveria e Vlorës dhe udhëheqësi i saj dhanë pëlqimin për ardhjen e Princ Vedit në Shqipëri. Andaj, më 22 janar 1914 Ismail Qemali dhe kabineti i tij dhanë dorëheqje, duke ia dorëzuar prerogativat e pushtetit Komisionit Ndërkombëtar të Kontrollit, të ardhur në tetor të vitit 1913. Gjithashtu, Esat Pasha me “Pleqësinë” e tij dhanë dorëheqje më 12 shkurt 1914. Edhe “qeveritë tjera lokale” në Shqipëri, njëra pas tjetrës, u detyruan ta njohin Princ Vedin si të vetmin sundimtar të Shqipërisë.

Për disa ditë duhej kryer disa “obligime” rreth huasë për të cilin ishin zotuar Fuqitë e Mëdha për të filluar puna në organet shtetërore të Shqipërisë.⁹ Në të vërtetë, Princ Vidi kërkoi t’i jepej një avans prej 10 milion frangash mbi huanë prej 75 milionësh të garantuara nga gjashtë Fuqitë e Mëdha.¹⁰ Për atë kohë thuhej se qarqet politike atdhetare në ato momente kritike nuk u orientuan drejtë. Mirëpo, duke mos pasur kurrëfarë rrugëdalje, ato të gjitha shpresat i mbështetën te mbreti, cilido që të ishte e sido që të quhej,¹¹ me qëllim që të formohej një qeveri e vetme për Shqipëri dhe ti jepej fund përçarjes dhe anarkisë që e kishte kapluar shtetin e ri shqiptar, pasi që një varg faktorësh destabilizues vepruan brenda vendit. Pra, çështja shqiptare, pas Konferencës së Ambasadorëve në Londër, jo që nuk avancoi, përkundrazi, degradoi.¹²

Princ Vilhelm Vidi arriti në Durrës më 7 mars 1914 në orën 15:00. Ndërkaq, 10 ditë më vonë, më 17 mars, në Durrës u krijua Qeveria, e cila përbëhej nga 8 anëtarë: Turhan Pasha – kryeministër dhe ministër i Jashtëm, Esat Pasha – ministër i Luftës dhe i Punëve të Brendshme, Myfit Libohova – ministër i Drejtësisë, dr. Adamidhi – ministër i Financave, Prenk Bib Doda – për Punët Botore, Aziz pashë Vrioni – ministër i Bujqësisë dhe Tregtisë, Hasan Prishtina – ministër i PTT-s dhe dr. Turtulli – ministër i Arsimit dhe Shëndetësisë.¹³ Thuhej se kryeministrin e sugjeruar me këmbëngulje nga dy fuqitë evropiane (Rusia dhe Franca) e lidhte me shqiptarët dhe Shqipërinë vetëm një origjinë e largët. Turhan Pasha kishte qenë së fundi ambasador i Sulltanit pranë Carit të Rusisë në Peterburg (1908-1913) dhe kishte më se gjysmë shekulli që nuk kishte shkelur në vendin, ku ai vinte ta kryesonte

⁹ DASSIP-AO-1914, fasc. I, dos. V, br. 12

¹⁰ Arben Puto, Historia diplomatike e çështjes shqiptare, Tiranë 2003, 206

¹¹ Piro Tako, Luigj Gurakuqi, Tiranë 1980, 220; Ismail Qemali, Kujtime, Tiranë 1997, 323

¹² Prof.dr. Emine Arifi – Bakalli, Çështje nga historia moderne dhe bashkëkohore shqiptare, Prishtinë 2011, 217

¹³ Arben Puto, Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha 1912-1914, Tiranë 1978, 580-581; Bajram Xhafa, Historia e Shqipërisë, Shkodër 2009, 119; Ismail Qemali, Kujtime, Tiranë 1997, 323

qeverinë.¹⁴ Vetvetiu kuptohet se Fuqitë e Mëdha të dy blloqeve bënë kompromis: Austro-Hungaria, Italia dhe Gjermania propozuan Princ Vidin, kurse Rusia dhe Franca – Turhan Pashën. Ndërkaq, dy pozitat kyqe të Esat Pashës ishin si lëshime ndaj shteteve fqinje ballkanike, me të cilat ai ishte i lidhur më së shumti.

Pra, Princ Vidin e njohën Fuqitë e Mëdha, e pas tyre edhe shtetet ballkanike. Thuhej se pranimin e Qeverisë së Vidit të parët e njohën më 24 mars 1914 qeveritë e Rumanisë, të Austro-Hungarisë dhe të Italisë.¹⁵ Konkluzioni mbi njohjen e qeverisë së Vidit edhe nga ana e të gjashtë Fuqive të Mëdha, janë rrjedhë e vetë logjikës së gjërave. Mirëpo, marrëdhëniet diplomatike me të nuk vendosën të gjitha Fuqitë e Mëdha, por vetëm katër prej tyre: Austro-Hungaria, Italia, Franca dhe Gjermania. Anglia dhe Rusia nuk akredituan pranë qeverisë së Vidit përfaqësues të tyre diplomatikë, ndonëse rezulton që çështja të jetë marrë në shqyrtim në dikasteret përkatëse që në muajin prill 1914.¹⁶

Problemet e qeverisjes së Princ Vidit

Mirëpo, që në ditët e para të qeverisjes së Vidit u vërejt paaftësia e tij që ta bashkojë vendin e proklamuar në Konferencën e Londrës. Kokëqarje më të mëdha Princit i nxorën ushtritë pushtuese fqinje, në Jug, ato të Greqisë dhe në Veri e Veri-lindje ato serbo-malazeze, të cilat vazhdonin t'i mbanin të pushtuara tokat shqiptare në ato pjesë. Pastaj, ato qarqe i përkrahnin elementët antikombëtar si: Arif Hiqmetin, Jusuf Beun, Spiro Milon, Marka Gjonin, Zografon etj. Po ashtu, që në fillim u vërejt mosangazhimi dhe paaftësia e ministrave bejlerë e pashallarë për t'u rrekur me problemet e ngutshme në zbutjen e gjendjes së mjeruar të popullsisë. Si probleme të theksuara paraqiten shqiptarët e shpërngulur nga gjysma tjetër e Shqipërisë së robëruar, që ajo pjesë luftonte për jetë a vdekje. Pra, qeveria e Vidit nuk mori masa në fillim në brendi të Shqipërisë dhe se ajo ishte ngujuar në Durrës. Kështu, formimi i qeverisë, të përbërë nga katër pashallarë dhe nga katër bejlerë, ishte deziluzioni i parë që pësuan elementët përparimtarë shqiptar pas ardhjes së Princit.¹⁷

Kryengritja në Kosovë në muajt mars-prill 1914

Asokohe, në gjysmën e dhjetëditëshit të tretë të muajit mars 1914 në rrethinën e Malishevës, Therandës dhe Rahavecit, më konkretisht në Banjë, Karvasari, Bellanicë dhe në fshatra përreth u organizua një kryengritje, e cila u

¹⁴ Arben Puto, Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha 1912-1914, Tiranë 1978, 581; Bajram Xhafa, Historia e Shqipërisë, Shkodër 2009, 119: Turhan Pasha nuk e fliste mirë shqipen dhe ishte mik personal i Carit rus.

¹⁵ DASSIP-AO-1914, fasc. II, dos. V, br. 614

¹⁶ Arben Puto, Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha 1912-1914, Tiranë 1978, 591-592

¹⁷ Gazmend Shpuza, Kryengritja e Haxhi Qamilit, Tiranë 1979, 34

quajt Kryengritja në Kosovë në muajt mars-prill 1914. Kryengritësit shqiptar luftuan për liri dhe të drejta kombëtare kundër pushtetit të Serbisë, i cili ishte bërë i padurueshëm. Kryengritja kishte për qëllim ta vë në lëvizje tërë popullin shqiptar, me qëllim çlirimi të kësaj gjysme tjetër të Shqipërisë së robëruar. Mirëpo, pushtetmbajtësit serb nga frika e zgjerimit të kryengritjes morën masa të menjëhershme, duke e rrethuar me ushtri dhe polici nga të gjitha anët. Ajo kryengritje zgjati nga java e fundit të marsit deri në javën e parë të muajit prill 1914. Kundër kryengritësve u morën masa të ashpra, për çka qeveria e Vidit mori informata shqetësuese. Rëndësia e kryengritjes në Kosovë e zhvilluar në muajt mars-prill 1914 qëndron në atë se, për herë të parë shpërtheu në brendi të Kosovës kundër okupimit serbo-malazez më 1912.

Duhet theksuar se një barrë e rëndë vazhdonte të qëndronte edhe më tej çështja e “Vorio Epirit”, për të cilën ishte angazhuar majori holandez Tomson, që edhe ajo pjesë e Atdheut përjetonte masakra të papara, e cila duhej ti bashkohej amës së vet.¹⁸ Anëtarët e “Vorio Epirit” ishin kukulla të qeverisë së Athinës, kurse vet udhëheqësi i saj, Zografo, ishte agjent i saj.

Komploti i Esat Pashës

Mirëpo, shthurrjet dhe turbullirat nga ndërhyrjet e shteteve fqinje në Veri-lindje dhe në Jug të Shqipërisë së proklamuar në Londër më 1913, nuk iu konvenonin disa fuqive evropiane, sidomos Austro-Hungarisë dhe Italisë, qëllimi i të cilëve ishte që të mos e lejojnë asnjë shtet tjetër ta rrezikojnë bregdetin shqiptar, i cili sipas politikave të tyre ishte një “barazpeshë” në Adriatik.¹⁹

Ndërkohë, Esat Pasha si ministër i Brendshëm dhe i Luftës qysh në fillim u shpërndau armë mercenarëve të vet “kinse për t’iu bërë ballë shteteve fqinje”, fshehtas propagandonte nëpërmjet pasuesve të vet kundër Vidit, duke i këshilluar “me kërkua një mbret prej Stambollit, me qëllim që këto pshtjellime e trazime t’i sillnin fitim për ta shtie në dorë pushtetin”.²⁰ Me kohë dihej se Esat Pasha ishte një antividist i përbetuar. Megjithëse iu dhanë dy poste më të rëndësishme, ai nuk u kënaq as me to, por e dëshironte mandatin për formimin e qeverisë. Pastaj, nervozën e shprehu edhe kur nuk iu besuan forcat për të intervenuar në Shqipërinë jugore – në të ashtuquajtur “Vorio Epir”. Por, tensioni tek ai u rrit kur u bënë disa ndërrime në qeveri, të cilat, gjithsesi nuk shkonin në favor të tij.

Për ta organizuar komplotin, mercenarët e Esatit dhe të Arif Hiqmetit përhapnin fjalë se Vilhelm Vidi do t’iu heqë fenë islame dhe se “mbaroi myslimanizmi” (e kjo shkaktonte huti te masa e pashkolluar, fanatike), andaj sipas tyre kërkohesh të largohesh sa më parë. Kurse, refugjatëve të dëbuar nga

¹⁸ DASSIP-AO-1914, fasc. I, dos. V, br. 571

¹⁹ AS-MID-PO-1914, fasc. VII, dos. IV/14, br. 76

²⁰ Gaspër Mikeli, Njoftime historike mbi Shqypni, Shkodër 1932, 55-56

Dibra, Gostivari, Struga etj., të cilët ishin larguar nga masat e ushtrisë serbe pas Kryengritjes së Shtatorit 1913, iu jepnin premtime boshe se po ta heqin qafe Vilhelm Vidin, serbët do t'ua dorëzojnë përsëri tokat e rrëmbyera.²¹ Publicisti dhe atdhetari i njohur, Nikollë Ivanaj, me një rast shkruan: “Bib Doda si tue u tallë, i patë thanë Princ Vedit në Durrës; pa m'vra mue, Esat Pashanë dhe Ismail Qemalin, nuk bahet Shqipnija”.²²

Pra, me gjithë ardhjen e V. Vedit, pozita e popullit shqiptar nuk u përmirësua, përkundrazi gjendja vazhdonte të ishte e nderë. Kështu, kundërthëniet e brendshme dhe ato të jashtme gërshetoheshin në ashpërsimin e tyre. Kjo, kuptohet ishte edhe si rezultat i mbrapshtive të Esat Pashës, si ministër i dy portofoleve më të rëndësishme, por që e detyroi V. Vidin më 19 maj pas një aksioni të shpejtë dhe energjik ta bllokojë në Durrës. Mirëpo, Esatin e mori në mbrojtje Italia. Pra, vet Esati u largua i pari nga Shqipëria, sepse donte të tregohej më “mbret” se mbreti me intriga të shumta. Dëbimi i kryepersonazhit, mercenar i shteteve ballkanike, i revoltoi qeveritë e tyre, duke parë në të si humbje të madhe për shërbim të interesave megalomane ndaj Shqipërisë.

Mbizotëronte mendimi se Esat Pasha ishte “prishësi kryesor i unitetit shqiptar”.²³ Për ngjarjet e asaj kohe shtypi shqiptar i kohës shkruante: “Na duket se bijtë e Shqipërisë e kanë për detyrë t'i tregojnë botës se kanë të drejtë që të rrojnë dhe lypset ta provojnë duke shpëtuar Shqipërinë nga feudalët, intrigantët e tradhëtarët”.²⁴ Pos tjerëve, në atë hallakamë kishte kontribuar shumë edhe Arif Hiqmeti, i cili ishte vënë në shërbim të Serbisë. Dihej se qëllimi ishte që “Shqipëria të trazohet, të derdhet gjaku dhe Evropa të bindet se çrregullimet nuk do të ndërprehen derisa Vidi nuk largohet nga Shqipëria dhe të mos bëhet ndarja e re e Shqipërisë”.²⁵ Ajo ishte motoja e Arif Hiqmetit dhe nxitësve e pasuesve të tij të verbër.

Me rastin e zbulimit më 19 maj të komplotit të Esat Pashës, më 20 maj të gjithë ministrat japin dorëheqje, por me sugjerimin e V. Vedit duhej t'i kryenin për disa ditë obligimet.²⁶ Pra, Esati në pozitën e dy ministrave kyçe qëndroi më tepër se dy muaj, derisa u zbulua komploti i tij. Asokohe flitej se në organizimin e atij komploti nëpërmjet mercenarëve të vet që i kishte në Durrës u përzie edhe Rusia cariste. Thuhej se Esat Pashën e vizitonte nga dy-tri herë në

²¹ M.Edith Durham, Njëzet vjet ngatërresa ballkanike, Tiranë 1944, 262; Ismail Qemali, Përmbledhje dokumentesh (1888-1919), përgatitur nga Teuta Hoxha, Tiranë 2002, 411

²² Nikollë Ivanaj, Historia e Shqypëniës së Re – Vujejtjet e veprimet e mija, Pjesa e parë, Tiranë 1943, 68

²³ Arben Puto, Historia diplomatike e çështjes shqiptare, Tiranë 2003, 196

²⁴ Populli, 8-VII-1914, Vlorë

²⁵ Shukri Rahimi, Marrëveshjet e qeverisë serbe me Esat pashë Toptanin gjatë viteve 1914-1915, Gjurmime albanologjike – Seria e shkencave historike, nr. 6 – 1976, Prishtinë 1977, 119

²⁶ DASSIP-AO-1914, fasc. II, dos. I, br. 1044

ditë një rus, por që u vërtetua se ai ishte një agjent serb.²⁷ Në të vërtetë, me rastin e zbulimit të komplotit aty u zunë edhe dy agjentë italian.²⁸ Pas largimit të Esatit, më 29 maj 1914 u bënë disa ndryshime në qeverinë e V. Vidit; Turhan Pasha – kryeministër, Prenk Bib Doda – ministër i Punëve të Jashtme, ndërsa ministër i Punëve të Brendshme – Aqif pashë Elbasani, i Financave – F. Noga, i Drejtësisë – Myfit Libohova, i Arsimit – Dr. Turtulli, i Bujqësisë – Abdi Toptani, dhe ministër i Ndërtimitarisë – Mit’hat Frashëri. Ndërkaq, Hasan Prishtinës i është ofruar ministria e Postë-Telegrafës për të dytën herë, që si duket e ka refuzuar. Mirëpo, theksohej se një zgjedhje e tillë e anëtarëve të qeverisë nuk do të zgjidhë asnjë problem. Asokohe thuhej se Isa Boletini i ofron qeverisë së re shqiptarët e Kosovës.²⁹ Në të vërtetë, situata në Shqipëri ishte elektrizuar edhe nga paaftësia e V. Vidit që të bëjë ndonjë hap të guximshëm. Ai interesohej dhe kërkonte ruajtjen e qeverisë të ngjuar në Durrës. Më 24 qershor Princ Vidi priti shqiptarët e Kosovës, Isa Boletinin, Bedri Pejanin, Rexhep Mitrovicën, Mehmet Derallën dhe Hajdin Dragën. Gjithashtu, kah fundi i qershorit 1914 edhe Ahmet Zogu me 1000 matjanë shprehu gatishmërinë t’i shërbejë V. Vidit. Në ndihmë shkuan edhe Aziz pashë Vrioni, Prenk Bib Doda, Bektash Cakrani etj.³⁰

Ndërhyrjet dhe kryengritja antividiste

Asokohe, si mbështetëse më e madhe e qeverimit providist ishte Austro-Hungaria. Ndërkohë, veç kishte filluar një kryengritje fshatare në Shqipëri të Mesme, e cila ishte një lëvizje anakronike e kohës. Mbizotëronte mendimi se atë lëvizje e ushqenin Turqia dhe Bullgaria. Gjithashtu, nga qarqe të ndryshme akuzohej edhe Serbia se gjoja ajo ishte “shpirti i lëvizjes fshatare”, e cila në mënyrë të shkathtë ishte drejtuar kundër V. Vidit, me qëllim të qartë për ti bindur Fuqitë e Mëdha se Shqipëria nuk mund të qëndrojë si shtet.³¹ Atëbotë u shfaq frika se ngjarjet në Shqipëri do të shkaktojnë ndërlikime në Ballkan dhe më gjerë, ngase në Kosovë dhe Maqedoni organet policore dhe ushtarake serbe silleshin shumë vrazhdë ndaj popullit shqiptar dhe atij maqedonas. Serbët dhe malazezët po djegin, po vrasin, po presin e po masakrojnë. Gjithçka ka marrë pamjen e një kasaphane.³²

Ishte mesi i vitit 1914, kur shthurjet dhe ndërhyrjet e të huajve në punët e brendshme të Shqipërisë ishin në rritje e sipër. Mbretëresha Sofia, në një letër drejtuar Mbretëreshës së Rumanisë në qershor të vitit 1914, e përshkroi situatën

²⁷ Populli, 30-V-1914, Vlorë

²⁸ M. Edith Durham, Njëzet vjet ngatërresa ballkanike, Tiranë 1944, 264; Arben Puto, Historia diplomatike e çështjes shqiptare, Tiranë 2003, 215

²⁹ DASSIP-AO-1914, fasc. I, dos. VI, br. 1146; Populli, 19-VI-1914, Vlorë

³⁰ Populli, 26-VI-1914, Vlorë; Bajram Xhafa, Historia e Shqipërisë, Shkodër 2009, 119

³¹ AS-MID-PO-1914, fasc. II, dos. III/15, br. 98

³² AS-MID-PO-1914, fasc. II, dos. III/15, br. 239; Ismail Qemali, Përmbledhje dokumentesh (188-1919), përgatitur nga Teuta Hoxha, Tiranë 2002, 379

e çiftit mbretëror në këtë mënyrë: “Pa ushtri, pa para, pa ditur gjuhën, të rrethuar prej miqve pjesërisht të dyshimtë dhe prej influencave të dyshimta nga jashtë, gjendja jonë është shumë e vështirë”.³³ Kurse, gazeta “Populli” shkruante: “Për fat të keq Shqipëria është e rrethuar me armiq, dhe armiq të fortë, që nuk lënë gjë pa folur kundër nesh. Po edhe Evropa nuk mendon për shqiptarët ndryshe. Të gjitha të ligat janë shprazur mbi shqiptarët”.³⁴

Për fat të keq, me apo pa vetëdije, asaj gjendje i kontribonin edhe lëvizjet e kryengritjet e dyshimta të shqiptarëve. Njëra ndër to ishte edhe Kryengritja Fshatare (që udhëhiqej nga Musa Qazimi, Mustafa Ndroqi, Haxhi Qamili, Haxhi Aliu etj.) që shpërtheu në Shqipëri të Mesme si shprehje e pakënaqësisë së kinse myslimanëve, por që kishte karakter religjioz.³⁵ Shpërthimi i Kryengritjes në Shqipëri të Mesme u cilësua si antikombëtare, meqë kishin dorë oficerët ushtarak të shteteve fqinje.³⁶ Dhe, me të drejtë u quajt Lëvizje Rebele në Shqipërinë e Mesme gjatë viteve 1914-1915, që pat efekt tejet negativ për çështjen shqiptare.³⁷

Në të vërtetë, Kryengritja fshatare dhe ngjarjet e ndryshme në Shqipëri ishin si rezultat i konjunkturave politike të fuqive evropiane dhe shteteve satelite ballkanike në përgatitjen e fazës së re të konfrontimit midis blloqeve. Prandaj, “Kryengritja fshatare është edhe një re e zezë që i është bashkangjitur hapësirës politike të Evropës. Ajo ndoshta do të shpejtojë atë fatkeqësi, që po përgatitet dhe që po i kërcënohet Evropës. Çështja shqiptare nuk do të vendoset tani për tani, e as më vonë, kjo është pjesë përbërëse e asaj çështjeje të madhe që do të vendoset në konfliktin e madh evropian”. Me të vërtetë ishte koha kur Ballkani kundërmonte erë luftë të re, që do të shëndërrohej në konflikt të përgjithshëm botëror.³⁸ Gjithashtu, Komisioni Ndërkombëtar i Kontrollit vazhdoi të ishte arenë e ndeshjes së interesave të kundërta të gjashtë Fuqive. Një gjendje e tillë nuk mund të mos reflektohej në pozitën e qeverisë së Vidit, e cila praktikisht u paralizua në veprimtarinë e saj. Kështu, diplomacia e Fuqive të Mëdha dalëngadalë i dha fund krijesës së saj, meqë u reflektua vazhdimi i antagonizmave të gjashtë Fuqive evropiane.³⁹ Ndërkaq, anëtarët e KNK-s ishin: 1. Dr.Vinkel i Gjermanisë, 2. Petroviq i Austro-Hungarisë, 3. Krajevski i Francës, 4. Lemb i Anglisë, 5. Leoni i Italisë dhe 6. Petrajev i Rusisë.⁴⁰

Kështu, pas ngjarjeve të stuhishme në maj-qershor dhe fillim të korrikut

³³ Karl Buhberger, Vjetët e mija në Shqipëri, Studime historike, nr. 4, Tiranë 1972, 172

³⁴ Populli, 4-VIII-1914, Vlorë

³⁵ AS-MID-PO-1914, fasc. II, dos. X, br. III/15

³⁶ Prof.dr. Emine Arifi – Bakalli, Çështje nga historia moderne dhe bashkëkohore shqiptare, Prishtinë 2011, 234

³⁷ Po aty, 209

³⁸ AS-MID-PO-1914, fasc. VII, dos. VII, br. IV/2; Zekeria Cana, Dimitrije Tucoviqi, Prishtinë 1983, 105

³⁹ Arben Puto, Historia diplomatike e çështjes shqiptare, Tiranë 2003, 210-211

⁴⁰ Ismail Qemali, Permbledhje dokumentesh (1888-1919), përgatitur nga Teuta Hoxha, Tiranë 2002, 365

1914, në shtypin e huaj shkruhej kundër shqiptarëve, duke parashikuar se në Ballkan po përgatitet përsëri stuhia për ta ndezur tërë Siujdhesën. Disa shkruajnë se “shqiptarët nuk janë komb për qytetërim” dhe se Konferenca e Londrës “bëri gabim duke krijuar një shtet, i cili nuk mund të ekzistoj në Ballkan” dhe se “ka për të mbetur një brengë përgjithmonë” për diplomacinë e Evropës. Ato ishin gazetatat e Rusisë, të Francës, të Serbisë, të Greqisë dhe të Turqisë, duke kërkuar copëtimin e Shqipërisë midis shteteve fqinje.⁴¹

Ndërkaq, sa i përket shqiptarëve të Kosovës të vendosur në Shqipëri së bashku me krerët e vet udhëheqës, që nga dorëheqja e I. Qemalit një kohë mbetën anash, duke pritur se si po zhvillohen ngjarjet e njëpasnjëshme aspak të këndshme për popullin tonë. Duke luftuar me shekuj kundër Perandorisë Osmane, në shpirtin e tyre ende i ndjenin thellë ekspeditat ndëshkuese, andaj ata nuk mund të “bindeshin” për karakterin “kombëtar” të kryengritësve fshatarë, pas kërkesave të para për princin e flamurin turk dhe një varg kërkesash me karakter religjioz. Asokohe, shqiptarët nga Kosova pas Shkodrës, Vlorës gjetën vendosje më të sigurtë në Durrës. Fundja, Durrësi ishte zyrtarisht kryeqytet i Shqipërisë. Pastaj, ata shihnin në personalitetin e Vilhelm Vidit si mbrojtësin më të sigurtë të pacënueshmërisë territoriale të 1913-s, prej Fuqive të Mëdha, sidomos nga rreziku i grabitçarëve të shteteve fqinje, që vazhdimisht prisnin momentin të shkëputnin edhe ndonjë copë territori shqiptar. Në fund, duhej kuptuar se lidhjet territoriale të Shqipërisë me Turqinë ishin këputur përgjithmonë dhe se Turqia në këto territore nuk mund të kthehej më.

Shtypi shqiptar kërkonte zgjuarsi

Ishte një fakt i pamohueshëm se shtetet ballkanike e dëshironin shumë më tepër të ngritej flamuri turk, se sa të valojë flamuri kombëtar shqiptar, meqë në ato rrethana i kishin duart më të lira për të vepruar kundër popullit shqiptar. Vërtet, ishte një kohë e pshtjellimit të madh, moment shumë i vështirë për atdhedashësit, meqë parullat e taboreve të ndryshme negative përputheshin deri-diku. Kokat e njerëzve të helmuar dëshironin ta ngatërronin dhe ta helmonin tërë vendin.

Prandaj, duhej këmbëngulur në çdo mënyrë “të mbahej flamuri me ngjyrë kombëtare, pa të cilin vendi do të humbte simbolin e vetëm të pavarësisë së tij dhe do të bëhej menjëherë pre e fqinjëve”.⁴² Ndërkaq, shtypi përparimtar shqiptar kërkonte me ngulm që “mos t’u besojnë krerëve se ata po iu mbrojnë fenë, kur ata vetë nuk kanë as fe, as din, as iman, s’kanë tjetër ndjenjë pos xhepit” dhe vazhdonte; “O popull hapi sytë e shih gropën që po ta hapin krerët, hapi sytë se të shitën e ke për të mbetur i mjerë për tërë jetën: hapi sytë se po vritesh e po digjesh për të mbushur xhepat e atyre tradhëtarëve që s’kanë as

⁴¹ Populli, 13-VI-1914, Vlorë; Trgovinski Glasnik, 25-V dhe 7-VI-1914, Beograd

⁴² Ismail Qemal Vlora, Kujtime, Tiranë 1997, 371

ndjenja, as njerëzi, asgjë prej gjëje”.⁴³

Në fund të qershorit nga burime të sigurta ishte kuptuar për “fyerjen e Fuqive të Mëdha” që nuk do të mund të qëndroj më në fron V. Vidi, të cilit iu kishte ngushtuar rrethi dhe dita-ditës pritej të pushtohet edhe Durrësi nga kryengritësit fshatarë. Flitej se në pushtet duhej të vinte KNK.⁴⁴ Gjithashtu, kuptohej se për pushtetin e Princ Vidit, i cili qëndronte në këmbë nën hijen e topave e luftanijeve austro-hungareze dhe italiane, që ishin angazhuar sipas udhëzimeve të qeverive të tyre, të ndërhyjnë për sigurimin e personit të Vidit.⁴⁵ Pos tyre ishin të angazhuar edhe oficerët holandezë, që kishin ardhur për organizimin e xhandarmërisë shqiptare, e që morën pjesë në “çështjen e Vorio Epirit” kundër grekëve, në dëbimin e Esat Pashës, në komplotin grek në Korçë dhe në zbulimin e “komplotit” të Beqir Grebenesë, i cili ishte dënuar në burg të përjetshëm, por që nga V. Vidi u lirua bashkë me shokë në gusht të vitit 1914.⁴⁶

Thellimi i pështjellimeve në Shqipëri

Ishte koha e plasjes së Luftës Austro-serbe pas atentatit të njohur të Sarajevës në korrik të vitit 1914. Në ato rrethana përcillej çdo hap i Levizjes Fshatare në Shqipëri dhe sidomos qëndrimi i shqiptarëve të Kosovës të vendosur atje.⁴⁷ U përhap lajmi se Austro-Hungaria nga V. Vidi ka kërkuar që në Kosovë të organizojë kryengritje nëpërmjet shqiptarëve kryengritës të vendosur në Durrës dhe me forcat e veta (V. Vidi) të depërtojë në Kosovë dhe ta çlirojnë këtë pjesë shqiptare. Mirëpo, Princ Vidi një kërkesë të tillë thuhej se nuk ka mundur ta pranojë, meqë e kishte punën ngusht dhe nuk kishte forca të mjaftueshme. Gjithashtu, e dinte edhe faktin se Shqipëria nuk mund ta shkelte neutralitetin, që ia “garantonin” gjashtë Fuqitë e Mëdha.⁴⁸ Vërtet, Vjena kërkoj nga V. Vidi që edhe ky t’i shpallte luftë Serbisë. Në fillim të gushtit 1914 ministri i Jashtëm, Berhtoldi, e ftoi haptas Princ Vidin që “të vihej në krye të shqiptarëve dhe të marshonte kundër Serbisë”. Vjena kishte shpresë së lufta kundër Serbisë do të ishte katalizatori i unitetit shqiptar, se shqiptarët do t’i lënë grindjet me një anë, ku Berhtoldi theksonte: “dëshira e fortë për të rimarrë Kosovën” do t’i shtynte shqiptarët të rreshtohen nën komandën e Princit kundër armikut tradicional. Mirëpo, Vidi faktikisht nuk kishte kurrëfarë pushteti real. Ai i qëndroi besnik neutralitetit të Shqipërisë. Por, kjo ishte fatale për Vidin. Ai më nuk ishte i vlefshëm nga pikëpamja e Politikës së Austro-Hungarisë.⁴⁹

⁴³ Populli, 27-VI-1914, Vlorë

⁴⁴ AS-MID-PO-1914, fasc. III, dos. X, br. III/15

⁴⁵ Gazmend Shpuza, Kryengritja fshatare e Haxhi Qamilit, Tiranë 1979, 104

⁴⁶ Populli, 18-VIII-1914, Vlorë; Ismail Qemal Vlora, Kujtime, Tiranë 1997, 365: Beqir Grebeneja ishte arrestuar më 7 janar 1914

⁴⁷ DASSIP-AO-1914, fasc. I, dos. VII, br. 1296

⁴⁸ Mr.Millovan Sekulic, Kosovo od 1912 do 1918 godine (tezë doktorati), Prishtinë 1980, 442

⁴⁹ Arben Puto, Historia diplomatike e çështjes shqiptare, Tiranë 2003, 218-219; Bajram Xhafa, Historia e Shqipërisë, Shkodër 2009, 154

Në fillim të korrikut shtypi shqiptar shkruante: “Gjendja e sotme është kritike, meqë s’ka një qeveri që të ketë hapur rrugë të mbarë e të drejtë. Situata është e mjeruar pasi që në krye të punës ka njerëz pa ideal e pa energji. Andaj, fatkeqësia më e madhe që po rrinë si rrufe mbi kokë, - vazhdonte shtypi i kohës – është përbërja e një kabineti të tillë, i cili është formuar prej disa njerëzve që s’kanë një mendje, një karakter, një patriotizëm, e të gjithë së bashku asnjë influencë”.⁵⁰ Edhe armiqtë e popullit shqiptar atë gjendje me padurim e prisnin që ashtu të rrjedhin ngjarjet e të komplikohet situata sa më shumë në Shqipëri dhe vetëm atëherë do të bindet Evropa se ka bërë vepër të keqe me rastin e formimit të shtetit shqiptar. Është një fakt se të gjitha shtetet fqinje ishin kundër Princ Vidit. Mirëpo, edhe situata në Evropë nuk ishte aspak e qetë. Pas atentatit të Sarajevës, ku u vra trashëgimtari i fronit të Austro-Hungarisë, Franc Ferdinandi, situata politike evropiane arriti kulmin e acarimit. Gjatë muajit korrik bëheshin përgatitje të ethshme të Austro-Hungarisë, në njërën anë, dhe të Serbisë, në anën tjetër. Këto shtete i takonin blloqeve kundërshtarë. E para i takonte bllokut Qendror, ndërsa e dyta i takonte bllokut të Antantës. Pritej vetëm fillimi i luftës. Serbia frikësohej edhe nga ngjarjet në Jug për shkak të lëvizjeve në shtetin shqiptar.

Shenjat e falimentimit të qeverisjes së Vidit

Asokohe anijet angleze, franceze dhe ruse u larguan nga Durrësi,⁵¹ për shkak të vendosmërisë së Austro-Hungarisë që ta sulmojë Serbinë pas skadimit të afatit të ultimatimit. Prandaj, eksperimenti i Princ Vidit ishte një falimentim i plotë. Qeveria e tij dështoi brenda vendit, ashtu edhe në marrëdhëniet me jashtë. Vërtet, nuk e kishte as personalitetin dhe as vullnetin e domosdoshëm për të përballuar një situatë kaq të rëndë.⁵² Mirëpo, dihej se edhe caktimi i Vidit si Princ i Shqipërisë, ishte rezultat i një kompromisi që kishte për qëllim të shtynte për njëfarë kohe rivalitetet midis Fuqive të Mëdha në Ballkan, përderisa ato nuk qenë përgatitur plotësisht për luftë të armatosur për ndarjen e kolonive.⁵³ Në muajin gusht pozitat e kryengritësve fshatarë me ato të qeverisë së V. Vidit mbetën të njejta si në muajin korrik dhe ishin nën hijen e fillimit të luftës evropiane që e përgatitën të dy blloqet kundërshtarë për qerimin e hesapeve të tyre.

Edhe në atë kohë krize para fillimit të furtunës së luftës botërore, Shqipëria mbet edhe më tej lëmë e propagandave të huaja. Shtypi shqiptar shkruante: “Siguria e nderit, e mallit dhe siguria e shpirtit arrihet vetëm me bashkësi dhe pas asaj vie fuqia, e cila përgatit bashkimin dhe kjo vetvetiu sjellë

⁵⁰ Populli, 8-VII-1914, Vlorë

⁵¹ DASSIP-AO-1914, fasc. IV, dos. I, br. 14

⁵² Arben Puto, Historia diplomatike e çështjes shqiptare, Tiranë 2003, 208

⁵³ Gazmend Shpuza, Kërkesat kombëtare dhe agrare të kryengritësve fshatarë në fillim të shtatorit 1914, Studime historike, nr. 3, Tiranë 1981, 130

besën dhe dashurinë”.⁵⁴ Mirëpo, si të arrihej në një vend kur sundonin të huajt, ku thuhet: “Or vëlla, qysh Shqipëria shtet më vete, po të them: në kontroll të huaj, me organizatë të huaj, nën influencë të huaj, me gjuhë të huaj, me emurë të huaj. Atëherë të ruhet indipendenca! E ke dëgjuar.”⁵⁵ Kështu, pos Princit që ishte me gjak i huaj në krye të shtetit të ri shqiptar dhe të disa anëtarëve të qeverisë së tij, që luanin me karta të huaja, në fakt rol me rëndësi vazhonte të luante Komisioni Ndërkombëtar i Kontrollit. Kompetencat dhe veprimtaria e tij ishin praktikisht një mohim i pavarësisë së Shqipërisë. Ai, duke dalë jashtë caqeve të kontrollit dhe duke hyrë drejtëpërdrejtë në sferën e qeverimit e të Pushtetit, u shndërrua në mjaftë raste në një organ bashkësundimi të Fuqive të Mëdha.⁵⁶

Kështu, përfaqësuesi serb në Durrës, Panta Gavrilloviq, së bashku me Petrajevin e Rusisë, në Komisionin Ndërkombëtar të Kontrollit interevenojnë, duke e kërcënuar Turhan Pashën dhe Aqif Pashën, me qëllim që të ndërmarrin çdo gjë për t’i ndaluar shqiptarët nga një ekspeditë marshimi në drejtim të Kosovës. Turhan Pasha, menjëherë i ofroi postin e ministrit Hasan Prishtinës, me qëllim për ta ndalë në Durrës, por ai nuk pranon. Mirëpo, Turhani frikësohet edhe nga numri i madh i shqiptarëve nga Kosova në Durrës, që ishin në gjendje në çdo moment ta kundërshtonin dhe rrezikonin qeverinë e Durrësit.⁵⁷

Po ashtu, Austro-Hungaria si fuqia më e interesuar për të mbajtur V. Vidin në fronin shqiptar, me fillimin e luftës në verë të vitit 1914, filloi ta lidhte drejtëpërsëdrejti përkrahjen e saj me interesat e veta imediate në luftë kundër Serbisë. Me këtë, siç ka pohuar edhe vet Vidi, Vjena e lidhte dhënien e kisteve të paradhënies së huasë. Kështu, sipas ministrit të Jashtëm austro-hungarez, Berhtoldit, ky qëndrim kinse mund ta kthente tërë situatën brenda vendit në favor të Princit.

Megjithatë, Vjena arriti në përfundim që V. Vidi duhej të largohej nga Shqipëria, pasi që nuk diti në asnjë mënyrë të imponohej, për çka u krijua një përçarje e madhe e shqiptarëve, e cila në situatën e luftës e bënte të pamundshme shfrytëzimin e popullit shqiptar edhe për interesat austro-hungareze. Në të vërtetë, shkaku vendimtar që përcaktoi fundin e regjimit të V. Vidit në Shqipëri qe padyshim kryengritja fshatare në Shqipërinë e Mesme. Ndërkaq, goditjen e fundit në plan të jashtëm ia dha ndërprerja e pagesave të kisteve prej 10 milion frangash, nga gjithsej 75 milionë që i qenë premtuar atij nga Fuqitë e Mëdha.⁵⁸ Kështu, shtetet e jashtme kurdisnin planet e veta minuese, për t’i mbrojtur më mirë interesat në këtë pjesë të Ballkanit,

⁵⁴ Populli, 27-VII-1914, Vlorë

⁵⁵ Ylber Skendi, Sali Nivica, Tiranë 1980, 52

⁵⁶ Gazmend Shpuza, Kryengritja fshatare e Haxhi Qamilit, Tiranë 1979, 31

⁵⁷ DASSIP-AO-1914, fasc. IV, dos. I, br. 71

⁵⁸ Gazmend Shpuza, Kërkesat kombëtare dhe agrare të kryengritësve fshatarë në fillim të shtatorit 1914, Studime historike, nr. 3, Tiranë 1981, 130

nëpërmjet mercenarëve e tradhëtarëve vendas dhe agjentëve të ndryshëm, me subvencione të mëdha financiare. Atëbotë thuhej: “Njëri turk e njëri grek; tjetri sllav...! Shqipëria për kend me qenë. A s’duhet një zot për këtë! Si kishte me iu gjetë dermani kësaj pune”.⁵⁹

Largimi i Princ Vedit nga Shqipëria

Kah fundi i gushtit, pas shthurjeve disamujorshe të pushtetit të Vedit flitej haptazi për largimin e tij brenda një kohe të shkurtër, meqenëse gjendja në Shqipëri gjithnjë e më tepër vinte duke u përkeqësuar. Vetëm pritej që kryeministri Turhan Pasha të kthehet nga turneu nëpër Evropë dhe të tërhiqet qeveria nga Durrësi së bashku me V. Vedin.⁶⁰

Edith Durham mendonte se ndoshta arsyeja e vërtetë për zgjedhjen e njëzëshme të V. Vedit është se Fuqitë e Mëdha, që përgatitnin shkatërrimin e Shqipërisë, e njihnin për njeri të paaftë, me qëllim që me të t’i qeronin hesapet më lehtë. Rusia, Greqia, Serbia dhe Franca qenë lidhur ta rrëzojnë, qysh kur e pranuan zgjedhjen e tij.⁶¹ Mendohej se çdo pikënisje që nuk i ka rrënjët në faktorët efektivë vendas, por mbështetet në kombinacionet e diplomacisë, është e destinuar doemos të mbaronte keq, si në tërësi, ashtu edhe në çdo pjesë të veçantë.⁶²

Fundi i gushtit dhe fillimi i shtatorit V. Vedin dhe qeverinë e gjeti të falimentuar, sidomos në pikëpamje financiare. Gjithashtu, vazhdimi i kryengritjes fshatare (kërcënimet e tyre) dhe plasja e Luftës së Parë Botërore e lëkundën nga themeli pushtetin e V. Vedit.

Pas 181 ditësh pushteti pa sukses, Princ Vilhelm Vidi u detyrua të largohej nga Shqipëria më 3 shtator 1914.⁶³ Princ Vidi dhe suita e tij e lëshojnë Durrësin në ora 8 të mëngjesit, ku hypin në anijen italiane të luftës “Mizurati” në drejtim të Venecies dhe pastaj drejtohen për Rumani. Së bashku me te u nisën edhe ministrat e qeverisë dhe anëtarët e tjerë të Oborrit mbretëror. Pushtetin ia dorëzoi KNK-s që e përbënin vetëm tre vetë; ai italian, francez dhe austriak, meqë anëtarët e tjerë, ai anglez dhe rus, e kishin lëshuar Durrësin një muaj më parë, kurse përfaqësuesi gjerman ishte larguar edhe më herët.⁶⁴

Në një libër të shkruar nga vetë, Vilhelm Vidi, do të ankohet se intrigat italiane, ruse e franceze, si dhe dallaveret e mbrojtësve të tyre, imuniteti që gëzonte Greqia për të gjitha makinacionet e veta, por edhe “asnjanësia” e Gjermanisë dhe e Anglisë, e bënë të pamundur kryerjen e detyrës nga ana e tij

⁵⁹ DASSIP-AO-1914, fasc. IV, dos. II, br. 139; Ylber Skendi, Sali Nivica, Tiranë 1980, 140

⁶⁰ DASSIP-AO-1914, fasc. IV, dos. I, br. 75

⁶¹ M. Edith Durham, Njëzet vjet ngatërresa ballkanike, Tiranë 1944, 257

⁶² Arben Puto, Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha 1912-1914, Tiranë 1978, 569

⁶³ DASSIP-AO-1914, fasc. IV, dos. II, br. 90; Piro Tako, Luigj Gurakuqi, Tiranë 1980, 223

⁶⁴ DASSIP-AO-1914, fasc. IV, dos. II, br. 96

dhe shënuan fatin e atij mbretërimi aq të shkurtër.⁶⁵

Pas largimit të V. Vidit dhe bashkëpunëtorëve të tij, nga Durrësi pas dy dite largohen edhe mbi 500 shqiptarë nga Kosova që kishin qenë pranë Princ Vidit dhe qeverisë në Durrës. Ata i udhëhiqnin Isa Boletini dhe Bajram Curri, të cilët ishin kryesisht nga Malësia e Gjakovës dhe rrethi i Mitrovicës.⁶⁶ Nga Durrësi shqiptarët e Kosovës me krerët e tyre udhëtojnë nëpërmjet detit në Shëngjin dhe me veti kishin marrë armë dhe municion. Mendohej se qëllimi i tyre ishte sulmi në Veri-lindje të Shqipërisë.⁶⁷

Udhëheqësit e njohur shqiptar nga Kosova si: Hasan Prishtina, Isa Boletini, Mehmet Deralla, Bajram Curri etj., megjithë rezervën në fillim të ardhjes së Vilhelm Vidit, pas një kohe i vihen në dispozicion mbretit, me qëllim për ta ruajtur prestigjin si popull dhe besën tradicionale. Ata angazhohen kryesisht në mbrojtjen e kryeqytetit, me qëllim ruajtjen dhe nderin para opinionit ndërkombëtar. Megjithëse, ata së bashku me atdhetarët e tjerë, ushqyen iluzione dhe shpresuan se Princ Vidi do t'i zgjidhë pothuaj të gjitha problemet e grumbulluara. Ata menduan se një princ nga “dera e madhe” evropiane do ta bënte më aktuale çështjen shqiptare në përgjithësi dhe pacënueshmërinë territoriale të Shqipërisë, në veçanti.

Mirëpo, duhet theksuar se për mendimin dhe përcaktimin e patriotëve shqiptarë ndikoi edhe fakti se shtetet ballkanike si: Greqia, Rumania dhe Bullgaria kishin pasur dhe kishin mbretër me origjinë të huaj që kishin arritur konsolidimin me mjaftë sukses të shteteve të tyre. Prandaj, nuk kishte përse, sipas tyre, të mos ndodhte kështu edhe për popullin dhe shtetin shqiptar, aq me tepër që Princ Vidi ishte protestan, pra as mysliman synit apo shiit, as i krishterë ortodoks apo katolik.⁶⁸

Kështu, pas presionit të pandërprerë të kryengritësve fshatarë, në krye me Haxhi Qamilin, mbreti Vilhelm Von Vidi së bashku me suitën e tij e lëshoi përfundimisht Shqipërinë më 3 shtator 1914.

Pas dy dite, më 5 shtator në Durrës hyjnë kryengritësit fshatarë, ku e hoqën flamurin kombëtar shqiptar dhe vunë flamurin turk. Me atë edhe përfundon periudha antividiste e kësaj lëvizjeje anakronike religjioze, nga muaji maj deri në shtator 1914.

Princ Vidi formalisht ia dorëzoi pushtetin Komisionit Ndërkombëtar të Kontrollit, por flitej haptas për kthimin e Esat Pashës, pasi që qarqet megalomane serbe i kishin ra në gjurmë “gjahut të tyre të çmueshëm”. Ai sorollatej dhe “konsultohet” në vijën Selanik – Nish. Andaj, u vunë në plan të ditës sërish ambiciet antikombëtare të Esat Pashës.

⁶⁵ Bajram Xhafa, Historia e Shqipërisë, Shkodër 2009, 155

⁶⁶ DASSIP-AO-1914, fasc. IV, dos. II, br. 85

⁶⁷ AVII, kut. 50, fasc. 85, br. 5/4

⁶⁸ Koli Xoxi, Ismail Qemali, Tiranë 1983, 287

LIKUIDIMI I UDHËHEQËSVE FETARË NË ULQIN (1944-1946)

Trajtimi i ngjarjeve dhe personalitetëve që ka të bëj me kohën e Luftës së Dytë Botërore ne lidhje mbi qytetin e Ulqinit dhe të rrethinës së tij paraqet një inspirim të veçantë për çdo individ dhe studiues. E dhëna se nga viti 1941-1944 tokat shqiptare iu bashkangjiten shtetit amë Shqipërisë dhe këtu u vendos administrata dhe pushteti shqiptar me tërë mekanizmin qeverisës paraqiste një sfidë për popullsinë vendore. Por, kjo periudhë kohore ndonse e shkurtër e cila njihet si Koha e Shqipnisë është e mbushur me momente dhe ngjarje interesante të cilat deri më tash janë hulumtuar shumë pak. Andaj me këtë rast do të trajtojmë në mënyrë të veçantë rolin e dy figurave fetare si dhe likuidimin e tyre nga komunistët me vendosjen e pushtetit të tyre nga muaji nëntor i vitit 1944.

1. Hafiz Hasan Llunji

Hasan Llunji, i biri i Alushit, myfti dhe myderriz i qytetit, lindi në Ulqin. Ka dy data, vitet 1897 dhe 1900. U rrit dhe u formua në një familje arsimdashëse dhe përparimtare. Ne moshën 13-vjeçare kryen hafizllekun-merr thirrjen hafiz, ndërsa diploma e ti, e lëshuar në vitin 1916/17, dëshmon se ai kreu shkollën dyvjeçare kroate-shqipe të Ulqinit. Më tej dëshironte të vazhdonte shkollimin në mederesenë e Sarajevës. Nga të parët e tij trashëgoi një bibliotekë të pasur me literaturë sa fetare dhe artistike me alfabet arabo-osman. Pasi kreu kualifikimet shkollore, bëri njohuri solide nga lëmi së drejtës trashëgimore të sheriatit. Në këtë lëmë u diplomua dhe u specializua në Shkodër te Sabri Begu, atëbotë kryemyfti i Shkodrës. Gjatë shërbimit në vise të ndryshme si mësues i fesë, ofiçar, myderriz dhe myfti, ka qenë pajtues në disa revista që botoheshin në Sarajevë, në Shkup e sidomos çmonte lart revistën “Zani i naltë” që botohej në Shkodër. Nga ajo revistë informohej për të arriturat e ndryshme në fushëveprimin e tij sidomos për veprimtarinë e shumë emrave të dëgjuar të kulturës dhe të së kaluarës sonë kombëtare.

Gjatë veprimtarisë dhe shërbimit hafiz Hasan Llunji ka shërbyer ne disa vende nga viti 1918-1944. Ka shërbyer në Ulqin, në Krajë, në Anë të Malit, në rrethinat e Tivarit dhe të Tuzit. Ai nuk ka mundur për të qendruar imun ndaj disa dukurive antikombëtare që organizonte pushteti i kohës në Mbretërinë SKS. Kështu në pranverë të viteve 30-ta në Ulqin flitej së do te vinin disa anije turke për të marrë familjet ulqinake të cilat nga skamja ekonomike dhe shtypja nacionale bëheshin gati për ta lëshuar Ulqinin e për të emigruar në Turqi. Ndaj një veprimi të tillë të strukturave të pushtetit që si qellim kishin shpërnguljen e shqiptarëve nga ky qytet me plot guxim reagoi hafiz Hasan Llunji, duke i bindur bashkëqytetarët e tij për te mos e lëshuar Ulqinin. Nga një qendrim i

tillë ai ishte në shënjestër të pushtetit dhe u detyrua për një kohë ta lëshojë Ulqinin dhe u vendos në qytetin e Shkodrës, por po ashtu ka qendruar edhe në Durrës, ku pati takime edhe me Mujo Ulqinakun.

Njohja me dom Nikollë Tushën

Sipas shënimeve dhe dëshmime të njërëzve që e kanë njohur dom Nikollën dhe hafiz Hasanin, këto personalitete të ndritura fetare dhe patriotike, që vepronin në Ulqin, për herë të parë ishin njohur në vitin 1927 në fshatin Salç. Në atë kohë, sipas dokumenteve, Hasani kishte qenë mësues i fesë së fëmijëve shqiptarë në shkollën serbe të kohës. Por, në këtë kohë në Salç kishte ardhur për të shërbyer edhe dom Nikollë Tusha. Që të dy kishin një bashkëpunim të admirueshëm që u bënë shëmbull edhe për qytetarët e zakonshëm. Të dy së bashku përveç së ishin në shërbim fetar me disa patriot të Ulqinit vazhduan aktivitetin kombëtar.

Me vendosjen e pushtuesve gjatë Luftës së Dytë Botërore në Ulqin në prill 1941 këta udhëheqës fetarë së bashku me disa atdhetarë të tjerë iu bashkuan *Mustafë Alibegut* figurë e njohur atdhetar nga Ulqini i cili në popull njihej me emrin *Cafo Begu*. Familja Alibegu, me tradita detare dhe tregtare, ishte me orientime të qarta kombëtare. Kjo familje ka dhënë kontribut të madh, sa në fushën kombëtare at edhe në atë arsimore, në Ulqin dhe më gjërë. Ai së pari ishte detar, pastaj tregtar dhe anëtar i disa partive, me kohë edhe kryetari i komunës së Ulqinit. Në kohën e Karagjorgjeviqëve ishte kryetar shumëvjeçar i komunës së Ulqinit, senator në oborrin mbretëror dhe deputet. Gjatë LDB, Cafo Begu ishte sërish kryetar komune në Ulqin, pastaj deputet e më vonë përfaqësues i shqiptarëve të Malit të Zi në parlamentin shqiptar. Ishte anëtar i Këshillit të Lartë të Regjencës të udhëhequr nga Mehdi Frashëri, Fuad Dibra, Ilef Nosi, me kryetar Rexhep Mitrovica. Në këtë staf ai do ta lidhë aktivitetin në Ulqin, gjithnjë i ndihmuar nga shokët e tij dhe bashkëpunëtorët më të ngushtë: dom Nikollë Tusha, hafiz Hasan Lllunji e shumë të tjerë.

Tokat shqiptare i bashkohen shtetit amë Shqipërisë (1941-1944)

Fillimi i Luftës së Dytë Botërore solli ndryshime edhe në hartën politike të Ballkanit. Kështu pushtuesit e rinj italianë u angazhuan për të përmirësuar gabimin e mëparshëm duke ia bashkangjitur tokat etnike shqiptare nën Mal të Zi shtetit shqiptarë të kohës nga muaji prill i vitit 1941. Një veprim i tillë ishte një surprizë e këndshme jo vetëm për dom Nikollën dhe hafiz Hasanin dhe Cafo Begun por për të gjithë popullin shqiptarë.

Në rrethana të reja politike dhe shoqërore nga viti 1941-44 Ulqini ishte nënprefekturë e Shkodrës. Nënprefekt ishte Luigj Lufi, me origjinë nga Mirëdita i cili kishte të kryer fakultetin e historisë, ku përveç gjuhës amtare dinte edhe tri gjuhë të huaja. Truproje e tij ka qenë *Rrok Shkreli*. Zyrat e nënprefekturës kanë qenë afër Ranës në shtepinë e Bidin Selitës ku është sot pushimorja e pensionerëve. Gjatë kësaj kohe në Ulqin për të parën herë

vendoset administrata në gjuhën shqipe, hapet *shkolla shqipe “Skënderbe”* me arsmitarë vendas por shumica ishin nga Shkodra ndërsa drejtori i saj ishte shkodrani *Jahja Domnori*. Ne qytet ka funksionuar edhe gjykata, xhandarmëria, ushtria ku të gjithë ishin shqiptarë. Komandanti i qytetit të Ulqinit ishte *Gjon Zefi Ivanaj*.

Ne rrethana te reja ne një shtet të ri këtyre dy figurave të nderuara fetare në pranverën e vitit 1941, iu bashkohen edhe qytetarët vendas si: *Selë Lamoja, Cuf Brahushi, Hodo Alibegu, Rifat Alibegu, Riza Sula, Tahir Nikeziqi* e shumë të tjerë. Nuk ka dilemë se *ngritja e Flamurit Kombëtar Shqiptar me 14.6.1941* paraqet ditën dhe datën me të shënjtë për popullin shqiptarë ne krahinen e Ulqinit. Atë ditë u mbledhen para kishës së Shën Zefit (Mal të Bardhë) rreth 5000 qytetarë pa dallim feje e krahine.

Ja si përshkruan këtë moment historik Rrok Shkreli: *”Atë ditë ishte mbledhur popull i madh nga Ulqini, Ana e Malit, Kraja, Shestani.... Erdhen edhe krerët e iu bashkuan popullit, dom Nikollë Tusha, Cafo Begu, dom Ivo Bellashi, hoxhë Llunja, Lush Paloka, Dedë Gjo Nikë Delija, Selë Lamoja me të birin Elezin, Rexhep Dollari e shumë ulqinakë me ta. Së pari ka mbajtur një fjalim të fuqishëm atdhetari dom Nikolla, pastaj ka folur Cafo Begu e ne fund dom Ivo Bellashi në kroatisht pasi ishte kroat... Pas kësaj kemi kërkuar një shkallë për të hypur në kompanjel të kishës, shkallën e ka sjellë Kolë Lucë Ndoja që asokohe iu binte kambanave të kishës. Flamurin e kishte dom Nikollë Tusha, i cili ia dorëzoi Cafo Beg Ulqinit e ky ia dha Dedë Gjo Nikë Delisë; shkallët i solli dhe i mbeshteti fort për mur të kishës Kolë Lucë Ndoja, kurse Dedë Gjoni ma afroi mua shtizën e Flamurit, të cilin e valëvita disa herë në ajër e kjo ndezi zemrat e të pranishmëve, pastaj e vendosa dhe e shtërngova mirë në kompanjol. Me rastin e ngritjes së Flamurit u ndez gazmendi liridashës e atdhetar ashtuqë të gjithë së bashku i kënduan Flamurit këto vargje:*

*O Flamur ti kuq e zi
po valon një bukuri
për Shqipni e për liri
në Kosovë e Çamëri
me gazmend e hijeshi
për të shtrejten këtë liri.*

*More djelt e Traboinit,
të Shestanit e t’ Ulqinit
banju bashkë e lutni i festë
për kufinin që u kanë hjekë,
shkoi kufini ku a kenë motit
n’ Sutorman e n’ Qafë t’ Kokotit “.*

Gjatë tërë kësaj ko deri në vitin 1944 ne Ulqin edhe pse kanë pasur

kërcnime dhe akuza nga qarqe të ndryshme këta dy figura fetare të nderuara ishin shëmbull me sjelljen, komunikimin dhe bashkëpunimin me popullin. Te dy dilshin vazhdimisht së bashku. Ishte kjo një shoqëri dhe tolerancë që nuk ishte ne favorin e individëve dhe qarqeve të ndryshme antishqiptare. Ata u gëzuan shumë kur ne vitin 1943 mësuan nga Cafo Begu për formimin e Lidhjes së Dytë të Prizrenit. Ishin te bindur se ajo forcë politike dhe ushtarake do të ndikojë në realizimin e aspiratave shqiptare për bashkimin e trojeve shqiptare me shtetin amë Shqipërinë. Ne këtë drejtim ai grup veprimtarësh ulqinakë shkrinë tërë energjinë rreth organizimit të punës lidhur me formimin dhe forcimin e Komitetit të Lidhjes së Dytë të Prizrenit në Ulqin, në përpilimin dhe në sistemimin e dokumentacionit të tij.

Burgosja dhe pushkatimi

Bëhet më dije se më 24 nëntor 1944, Ulqinin e vërshuan njësitë lokale partizane. Me të hyrë të tyre fillojnë menjëher ndjekjet, maltretimet, burgimet dhe vrasjet. Një pjesë e veprimtarëve nuk u gjet në Ulqin, një pjesë arratiset, e frikësuar nga hakmarrjet që tashmë ishin bërë skena të ditës, ndërsa një pjesë mbetet në Ulqin.

Ne grupin e atyre që mbeten në Ulqin ishte edhe hafiz Hasan Llunji. Natën e 26 nëntorit nga OZNA arrestohet në shtëpinë e tij dhe dërgohet në një burg të improvizuar të tyre në Ulqin. Aty gjen edhe tre ulqinakë të tjerë të cilët i kishin burgosur më parë: *Hodo beg Bushatin* më të birin *Ahmetin*, notër i Gjykatës së Ulqinit dhe *Rafo Goranën*, oficer aviacioni. Këtu e turturojnë mizorisht duke iu kërcnuar me pushkatim. Kërkonin të fliste për aktivitetin dhe shokët e tij. Përkohësisht hafiz Hasanin e lëshojnë pasi nuk siguruan prova për akuzën që ia ngarkonin, por nuk vonoi shumë dhe e burgosen përsëri. Organet e OZN-ës përmes spiunëve të tyre përfundimisht realizojnë qellimin e tyre, sepse ata i detyrojnë për të mbledhur nënshkrime nga populli për gjoja krimet që ka bërë ky gjatë kohës 1941-1944. Dhe në një gjyq të improvizuar në Ulqin, në mbështetje të nënshkrimeve të mbledhura, organet e OZN-ës gjoja në emër të “gjyqit të popullit” dhanë fjalen e tyre përfundimtare- deportimin e tyre në Cetinë, në vazhdimin e hetuesisë.

Ende ne varr të përbashkët

Por, me datën 15 dhjetor 1944 katër të burgosurit me duar lidhur: hafiz Hasan Llunji, *Memi Resulbegu*, punëtor i gjeodezisë, *Caf Canka* dhe *Zyhdi Fici*, me roje të maskuara dhe të armatosur përcilleshin gjoja drejt Cetinës që atje t’iu shqiptojë denimi përfundimtar. Dhe në drejtim të Tivarit pranë fshatit *Braticë* arriten në një kthesë ku iu ishte venë prita, ku i pushkatuan të gjithë.

Në vendin që sot quhet “*Laku i Hoxhës*” i varrosen në një varr të përbashkët.

Edhe sot janë mu në atë vend pa asnjë shenjë dalluese, edhe pse e kanë merituar të zhvarrosen dhe të varrosen me ceremoni të veçantë.

2. Dom Nikollë Noga-Tusha

Ne sajë te të dhënave biografike që disponojmë, Nikollë Noga-Tusha ka lindur në *Shirokë* (Shkodër) në vitin 1895. Sipas kërkesës së tij, nga kusherini dom Pjetër Noga (Tusha), mbasi kreu shkollen fillore në vendlindje u dërgu në Itali në *Sarzana*, ku kreu gjimnazin dhe filozofinë, ndërsa më vonë në Gjenova kreu teologjinë. Është shuguruar për meshtar në vitin 1919. Meshen e parë e tha në *Genazzano* tek shenjtorja e Zojës. Pasi erdhi ne Shqipëri u emëru famullitar në *Dush* të Pukës dhe më vonë në *Qelez*. Ne këtë kohë në Shqipëri u krijuan rrethana të reja shoqërore dhe politike sepse ne vitin 1924 ne pushtet vie Fan Noli i cili ne dhjetor të atë viti përmbysset nga Zogu. Ne këto rrethana së bashku me dom Gjon Gazullin organizuan opoziten popullore për rrethin e Pukës.

Largimi nga Shqipëria si kundërshtar i pushtetit

Pushtetarët e rinj nuk e lanë të qetë sepse ai cilësohej sipas tyre kundërshtar i pushtetit andaj ndiqej nga xhandarmëria. Ne një situatë të tillë që u bë e papërbalueshme nga xhandarmëria e Zogut detyrohet me lanë vendin e tij dhe gjen strehim ne Arqipeshkvinë e Tivarit. Më pas emërohet famullitar në Kllezën Poshtë (1927-1933). Por përveç së ishte famullitar ne këtë fshat në mungesë të priftërinjve në vitet 1931-1934 ka administruar edhe famullinë në breg të Bunës, në Shëngjergj. Për kontributin e dhënë si meshtar i zellshëm nga Selia e Shenjtë në vitin 1933 i jepet titulli *Imzot*, latinisht "*Monsinjon*" në vitin 1933, që d.m.th. kapelan i Papës. Ne pragun e Luftës së Dytë Botërore, dom Nikolla shërbeu në *Salç*. Ne vitet 1940-1945 me shërbim ishte në Ulqin në kishën e *Shën Zefit*.

Gjatë kohës së luftës ishte përkrah Cafo Begut dhe të gjitha forcave atdhetare duke përkrahur pushtetin e ri dhe bashkimin e tokave shqiptare shtetit amë Shqipërisë.

Me datën 14 qershor 1941 ishte ndër organizatorët për ngjrtjen e *Flamurit Kombëtar Shqiptar në kishën e Shën Zefit në Ulqin*. Ai këtu mbajti fjalimin e rastit. Ishte ky një moment historik për këtë qytet sepse Flamuri kombëtar valvitej për herë të parë.

Ndjekja ndaj figurave kombëtare

Vendosja e pushtetit komunist ne Ulqin me 24 nëntor 1944 për figurat kombëtare ishte fatale sepse atyre iu pengonte çështja kombëtare shqiptare dhe ngjrtja e kësaj vetëdije tek masa e popullit ne këtë mjedis. Andaj të ndodhur ne një situatë të tillë figurat kombëtare u detyruan të shpërndahen sepse filloi ndjekja e tyre. Kështu dom Nikolla e detyru me u largu nga Ulqini dhe u strehu te kushëriini i tij në fshatin Juban afër Shkodrës. Por, as këtu nuk ishte i sigurtë sepse sigurimi shqiptar i cili kishte bashkëpunim të ngushtë me ate jugosllav, zbuloi qëndrimin e tij dhe pasi e arrestoi iu dorëzoi jugosllavëve. Ishte ky një rast i jashtëzakonshëm ku shtetasi shqiptar iu dorëzohet organeve të ndjekjes së

një shteti tjetër. Por, një veprim i tillë nuk është për çuditur sepse për pushtetarët e rinj parësore ishte orientimi ideologjik e jo ai kombëtar. Ngjajshëm kanë vepruar edhe me *Hodo Alibegun* të cilin e burgosin në Shqipëri dhe e sjellin në burgun e Tivarit, ndërsa më pas të dy i sjellin në burgun e Ulqinit. Pas hetuesisë së rëndë, u mbajtë gjykimi publikisht në sallën e hotelit “Jadran” të Ulqinit.

Procesi gjyqësor dhe pushkatimi

Me qëllim që ta komprometonin para masës, dom *Nikollë Tushës*, në petk fetar, i jepej në dorë makina e shkrimit që ta barte nëpër rrugët e qytetit deri në sallën e gjyqimit. Nga disa fëmijë të porositur përjetoi fyerje derisa kalonte rrugës. Gjyqi këta dy patriotë i dënoi me nga 20 vjet burg të rëndë.

Pas shpalljes së denimit dom *Nikollë Tusha* dhe *Hodo Alibegu* dërgohen për të vuajtur denimin në burgun e Cetinës.

Atje në burgun *Bogdanovkraj* pati qëndrim burrëror, por pikërisht për këtë qëndrim dom *Nikollë Tusha* edhe *pushkatohet më 4 nëntor 1946, në Bjellashka Papretina*.

Po ashtu janë pushkatuar edhe *Hodo Alibegu* nga Ulqini, *Vasë Filip Mirdita* nga Pistulli, *Ali Beqir Bajrami* nga Krytha, *Merush Halil Omeri* nga Krytha, *Ali Veli Kalimani* nga Kalimani, *Lekë Maci Perkolaj*, *Vukë Pjetër Malaj*, *Gjon Zef Malaj* nga Shestani etj.

Ende sot nuk dihet gjë për ështrat dhe varrin e tyre.

Përfundim

Me vendosjen e pushtetit të ri të quajtur komunist nga fillimi u dëshmu se kemi të bëjmë me një sistem të diktaturës ku fillimisht filloi me ndjekjen e figurave kombëtare dhe nacionaliste e po ashtu edhe me burgosjen dhe likuidimin e tyre. Pjesëtarët e pushtetit gjatë LDB në nënprefekturën e Ulqinit me në krye kryetarin Cafo Begun - Alibegaj u larguan nga qyteti duke dalë në mal e qëndruar kaçakë për disa vite, ndërsa disa te tjerë u burgosen dhe u dënuan me gjyqe te improvizuara me burg dhe pushkatim.

Ne sajë të autoritetit që kishin dy figurat fetare te Ulqinit: hafiz Hasan Llunji dhe dom *Nikollë Tusha* u pushkatuan.

Nuk ka dyshim se mëkati i tyre nga pushteti komunist kishte të bënte me ngritjen e Flamurit Kombëtar Shqiptar ne Ulqin me 14.6.1941 si dhe ngitjen e vetëdijes kombëtare të populli shqiptar i kësaj krahine. Pushtetarët e rinj diçka të tillë nuk mund ta përballonin sepse pushteti i tyre ishte me plot demagogji dhe se premtimet e dhëna gjatë luftës i mohuan me të përfunduar ajo. Ishte ky një mashtrim perfid dhe gënjeshtër transparente që dëshmohej me shumë argumente të kësaj kohe. Sepse pushteti i ri komunist dëshironte të mos degjohej zëri i shqiptarëve të cilët dëshironin të jenë të barabartë si të tjerët, sepse atyre iu konvenonin individë anonimë dhe servilë në shërbim të tyre.

Nuk ka dilemë se trajtimi kompetent i kësaj periudhe kohore meriton

një qasje të veçantë sidomos për personat të cilët janë dënuar, persekutuar dhe likuiduar vetëm së ishin shqiptarë dhe kishin bindjet dhe pikëpamjet e tyre politike e shoqërore.

LITERATURA E KONSULTUAR

Dom Nikë Ukgjini, *Atdhetari dom Nikollë Noga-Tusha*, “Buzuku”, nr.15, Ulqin 2004.

Rrok Shkreli, *Në valët e jetës*, Ulqin, 2005.

Martiret e kombit, Fejton përgatitur nga Jetish Kadishani dhe Ilaz Metaj botuar ne disa vazhdime në “*Rilindja*” Prishtinë, mars 2000 dhe ribotuar në revisten “*Kronika*” ne tre vazhdime (nr. 59-61), Ulqin 2005.

Faik Luli, *Jahja Domnori-pishtar i përhapjes së arsimit shqip në Ulqin*, “*Lemba*”, nr. 3-4, Ulqin 2000, f. 5-18.

Gjokë Dabaj, *Shestani II*, Tiranë – Prishtinë, 2004.

Hajro Ulqinaku, *Detarë peshkatarë ulqinakë*, “*Dulcignopress*”, Ulqin, 2002.

Prof. as. dr. Mark VUJI

**VLERAT E SISTEMIT TË PUNËS TË HAFIZ ALI RIZA ULQINAKUT
NË FUSHËN E PËRKTHIMEVE ARTISTIKE DHE TË STUDIMEVE
SHKENCORE**

(Me rastin e 160 vjetorit të lindjes të “Mësuesit të popullit” dhe
“Qytetar nderi” i Lezhës, hafiz Ali Riza Ulqinaku)

Në kuadrin e 160 vjetorit të lindjes së këtij personaliteti të shquar të kulturës sonë kombëtare, kemi bërë përpjekje për të studiuar sistemin e tij të punës krijuese e tudimore, të cilin e mbajtëm në simpoziumin e organizuar në Ulqin, më 25.4.2015, nga Bashkësia Islame në Mal të Zi e Këshilli i Bashkësisë Islame-Ulqin dhe nga Bashkimi i Krijuesve Shqiptarë në Mal të Zi.

Kur merr në dorë veprat e Hafiz Ulqinakut dhe kujton veprimtarinë e tij të dendur patriotike, fetare, gjuhësore e socialpedagogjike etj., lind natyrshëm pyetja se si u formua sistemi i punës i këtij personaliteti të shquar, që dha një rezultat kaq të madh në fusha të ndryshme të krijimeve artistike dhe të studimeve gjuhësore.

Ne jemi përpjekur që t'i japim një përgjigje kësaj pyetjeje. Po të shprehemi përmbledhtas, del se sistemi i punës krijuese e studimore i Hafiz Ali Ulqinakut lindi dhe u zhvillua në valën e përpjekjeve të rilindasve të fundit për ruajtjen e zhvillimin më tej të kulturës sonë kombëtare. Sistemin e punës së Hafiz Ali Ulqinakut e kemi parë në tre drejtime kryesore:

Së pari, flitet për përgatitjen e tij psikologjike, shkencore dhe tekniko-profesionale të Hafiz Ali Ulqinakut për t'ia hyrë kësaj pune të madhe.

Së dyti, jepet struktura e sistemit të punës së tij dhe karakteristikat kryesore të komponentëve të saj.

Së treti, kjo veprimtari vlerësohet në funksion të plotësimit të nevojave të kohës.

Për këto probleme do të shfaqen disa mendime, duke shpresuar se do të vazhdojnë të tjerët këtë punë me studime më të thelluara, sepse vlerat e sistemit të punës të mjeshtrove të mëdhenj përbëjnë një thesar të madh për teorinë e

krijimit dhe në shkallë kombëtare e globale për të gjitha fushat e krijimtarisë njerëzore.

I

Përgatitja psikologjike e tekniko – shkencore për të krijuar një sistem pune efikas

Hafiz Ali Ulqinaku ka qenë një vizionar i talentuar dhe një krijues e studiues i palodhur, që u mbështet fort në trashëgiminë kulturore të së kaluarës, jetoi aktivisht kohën e tij dhe punoi për të lënë një kontribut të mundshëm për pasardhësit në këtë fushë të rëndësishme të dijeve. Le të shikojmë auditorin e hapur social-kulturor, ku Hafiz Ali Ulqinaku u përgatit si krijues e punonjës shkencor, që shtrihet në tre qytete, ndër më të vjetrat në Europë: Ulqinin, Shkodrën dhe Lezhën.

Hafiz Ali Ulqinaku u rrit dhe u formua në Ulqin, në gjirin e një qyteti vital, që shekuj me radhë ka qëndruar në kufijtë ekstrem të dy kulturave të mëdha: turke e venedikase dhe ia arriti t’u bëjë ballë me sukses sfidave të historisë, ruajti identitetin, gjuhën dhe traditat e tij. Këtë përfundim e vërtetojnë shumë dokumenta. Në radhë të parë po përmendim *Mesharin* shqip, që u realizua më 1555 nga një djalë i kësaj treve, Don Gjon Buzuku, që dallohet për një gjuhë mjaft të sigurtë dhe për drejtshkrim relativisht të qëndrueshëm dhe, siç dihet, me të fillon jetën e saj letërsia shqipe. Të njëjtin gjë dëshmon më 1553 Sindiku Gjustinjani, që thotë se “në qytet ekziston demokracia e pastër primitive”, dhe se “Gjuha e Këshillit të madh të qytetit është shqipja e se ulqinakët janë shqiptarë.” Elvija Çelebia shkruan më 1662: “Ulqini është qytet i fortë e shumë i bukur.” Dhe, më tej, shton se qyteti ruhet nga 700 arnautë, siç thonë, të gjithë janë të vyeshëm, të guximshëm, të vendosur dhe njerëz trima.”

Ulqinakët kanë bërë edhe një jetë gazmore, që ka ndikuar në formimin e shpirtit poetik të Hafiz Ali Ulqinakut. “Në kremtime e solemnitete, të cilat organizoheshin në shtëpitë e njerëzve të pasur, - thotë Mustafa Canka, - luhej muzikë vendase. Në këtë mënyrë u krijuan dhe u zhvilluan grupet lokale gjysëm profesionale, antarët e të cilave u bënë artistë popullorë.” Edhe në veprimtaritë kulturore, që u organizuan në nivel perandorie, ulqinakët u dalluan për krijimtari me cilësi të lartë. Në mes të 212 poetëve më të dalluar të perandorisë, një vend të rëndësishëm zë dhe krijimtaria poetike e ulqinakut Bali.

Në Ulqin ka qenë i zhvilluar edhe mendimi teknik e teknologjik, që lidhej me ndërtimin e anijeve si dhe me artin e përdorimit të tyre në det për nevoja tregtare e mbrojtjeje. Leksikun që lidhet me këtë veprimtari, Hafiz Ali Ulqinaku e pasqyroi edhe në fjalorët e tij. Për plotësimin e sistemit të punës së tij, siç del nga shkrimet e studiuesit të mirënjohur, Sytki Malohoxha, ndikoi shumë vazhdimësia e jetës në Shkodër, ku veçse mbaroi shkollën dhe u bë mësues, u njoh dhe me mendimin intelektual të këtij qyteti të lashtë e me ndikim perëndimor etj., si dhe me personalitete të shquara, si: Daut Boriçi, Isuf

Tabaku, Sheh Shumija etj. Edhe transferimi në Lezhë, ku qëndroi një pjesë të madhe të jetës dhe la pasardhësit, ku jetojnë edhe sot, i dha mundësi të njihet më nga afër me qytetin e “Besëlidhjes Shqiptare” dhe me idetë e “Kuvendit të Arbnit”, ku flitet edhe për shkollat e para të kësaj treve, si ajo e Pllanës, e Vetës dhe me kontributin e Kolegjit të Trashanit, që ishte në nivelin e një shkolle të mesme, ku kishte dhe një noviciatë, që parapërgatiste studentë që do të ndiqnin shkollat e larta teologjike jashtë vendit. Pati rastin që, në forma të ndryshme, të njihet me idetë e juristit Lekë Dukagjini, me kujtimet për piktor Aleksin e për leksikografin Frang Bardhi, me vlerat poetike e studimore të Pjetër Zarishtit, Leonard De Martinos, Gjergj Fishtës etj. Për këto probleme ka bërë studime më të thelluara prof. Tonin Çobani. Djali i tij, Hafiz Seiti, botoi *Mevludin* me alfabetin shqip. Hafiz Ali Ulqinaku, siç shihet, për sistemin e tij të punës, u mbështet fort, veç horizontit të tij shkencor si njohës i kulturës së madhe arabe, edhe në zhvillimet kulturore të këtyre tre qyteteve me histori të madhe.

II

Struktura e sistemit të punës të hafiz Ali Ulqinakut

Kjo përgatitje serioze dhe zotërimi i gjuhëve të huaja: arabishten, turqishten, persishten dhe njohja e mirë e shqipes, bënë të mundur që ai të krijojë një strukturë solide të sistemit të punës së tij. “Çelësin e suksesit, - thotë sociopsikologu amerikan Chandler, - do ta gjeni kur të jeni përgatitur për të. Është diku duke pritur.” Hafiz Ali Ulqinaku ishte bërë gati me kohë dhe e gjeti çelësin e suksesit atje ku e priste. Bile kemi të bëjmë me një rast të veçantë. Ai u përgatit që në moshën shkollore për të realizuar përkthimin shqip të Mevludit e të Hytbenit, që prisnin dorën e mjeshtrit, që ishte ende nxënës, por me një potencë të madhe intelektuale, mund të themi të jashtëzakonshme. Po shikojmë disa komponentë të këtij sistemi pune brilante, që krijoi dhe aplikoi Hafiz Ali Ulqinaku në organizimin e jetës së tij shkencore.

1. Së pari, ai shquhet për *guxim shkencor*. Këtë e vërteton fakti që e zgjodhi në mes të 200 Mevludëve, që ishin botuar deri atëherë në letërsinë artistike fetare turke, “Mevludin” e Sulejman Çelepiut, që ishte më i përsosur e si rrjedhim dhe më i vështiri për t’u përkthyer. Dihet se guximi shkencor ka rëndësi të jashtëzakonshme për të zgjidhur probleme të vështira, sepse ka fuqi të madhe motivuese. Goete thonte: “Çfarëdolloj gjëje që mund të bëni e ta ëndërroni, ju mund ta filloni atë. Guximi ka aftësi gjeniale, fuqi e magji në të, vetëm angazhohuni dhe mendja nxehet, fillojeni dhe pastaj detyra mund të përfundohet.”

Këtë rrugë ndoqi Hafiz Ali Ulqinaku për të realizuar përkthimin e Mevludit, pra, guximi shkencor. Ai, duke u mbështetur në një përgatitje serioze të nivelit të lartë, ia doli ta realizojë me sukses. Kur informohesh se përkthimin e kësaj vepre madhore me ide të larta teologjike, psikologjike, filozofike e shumë të tjera, e realizoi një nxënës ulqinak pa mbaruar ende shkollën, ndjen

me të vërtetë një kënaqësi të madhe dhe kur lexon vlerësimin e lartë të Idriz Lames se “Versioni i Mevludit të Hafiz Ali Ulqinaku, që ai, edhe në ditët e sotme, është më i përsosur dhe më i përhapuri në gjuhën shqipe, kënaqësia kthehet në një krenari kombëtare.”

2. Hafiz Ali Ulqinaku shquhet edhe për *ndërgjegje të lartë shkencore*. Ai, si pakkush, i drejtohet lexuesit: “Kushdo që të vëjë hesap ndonji hata/ M’e godit, ai që ta shohë i bëj rixha.” Kjo thirrje ia ka rritur shumë vlerën sistemit të punës së këtij krijuesi me shpirt të pastër dhe me devotshmëri të lartë shkencore.

3. Hafiz Ali Ulqinaku është një personalitet i shquar shkencor me *karakter të fortë* dhe i pakthyeshem në punën që ka nisur. Ai e përktheu Mevludin, kur dihej se shkrimi shqip ishte i ndaluar dhe megjithatë, me krenari pohoi në parathënien e tij: “Atdheu dhe vendlindja ime është Ulqini, gjuha jonë është shqipja, shkruaj e flas arabisht, turqisht dhe shqip”. Faik Luli e Islam Dizdari, që kanë realizuar studimin më të plotë deri tani për Mevludin e tij, shkruajnë: “Në parathënien shqip të Mevludit, poeti i thur lavde Allahut, Profetit Muhamet, por për çudi nuk flet asnjë fjalë për sultanin Khalif.” Kurse Tahir Dizdari e thëllon më tej këtë konkluzion: “Në veprën e tij, - thotë ai, - nuk ka asnjë gjysëm fjale kushtuar Sulltanit Khalif. Në kohën e Istibatit zor se ka mujt t’i shmanget ndonjë autor kryeneç librash, që kanë mujt të shohin dritën e botimit.”

4. *Vetëmotivimi* zë një vend të rëndësishëm në sistemin e punës së tij. Ai e bindi veten se mund ta përkthejë Mevludin e Sulejman Çelepiut, pavarësisht se ishte i ndërgjegjshëm për shkallën e lartë të vështirësisë. Psikologët thonë se sfidat e vështira nxisin vetëmotivime të fuqishme, që sigurojnë rezultate të shkëlqyeshme dhe me Hafiz Ali Ulqinakun kështu ndodhi. Këtë e vuri në dukje Osman Myderrizi, kur thotë: “Zëvendësimi i turqishtes tek Mevludi dhe i arabishtes tek Hytben-i kishte rëndësi, sepse sillte me vete konsakrimin e gjuhës dhe të shkrimit shqip”. Kjo, për atë kohë, ishte një arritje e madhe, për të cilën luftuan të gjithë rilindasit tanë.

5. Ai, në sistemin e punës së tij, ruajti me kujdes të madh *raportin talent – punë*, sepse udhëhiqej nga parimi i patundur se çdo gjë varet nga puna që bën njeriu. Kjo, siç dihet, ka shumë rëndësi. Malcolm Glladwell, psikolog amerikan, në librin e tij “Sekretet e suksesit. Të jashtëzakonshmit”, shkruan: “Arritja është talent, pa lënë mënjanë përgatitjen. Problemi qëndron - shton ai - se sa më shumë që psikologët studiojnë karrierat e të talentuarve, aq më i vogël duket roli që luan talenti dhe më i madh roli që luan përgatitja.” Tek Hafiz Ali Ulqinaku, talenti i shoqëruar me punë të dendur dha rezultate kulmore, që flasin për vlerat e sistemit të punës së tij.

6. Hafiz Ali Ulqinaku ishte *planifikues shkencor i kujdesshëm*. Ai përcaktonte në kohën e duhur se çfarë do të bënte e ku do të shkonte. Psikologët, aftësitë planifikuese, i kanë quajtur “Mjeshtria e suksesit”. Kështu ndodhi dhe me të. Aftësia e tij parashikuese e krijuese bëri të mundur që të na

japë një vepër me vlera të mëdha.

7. Ai ishte *meditues i përsosur*. Disa kujtojnë se Myftiu rrinte në breg të Drinit i vetmuar dhe kur e pyesnin se çfarë e shqetësonte, ai përgjigjej, *asgjë*. Në të vërtetë, në këtë kohë, ai mendonte me vete për gjërat që do të bënte. Kështu, thonë biografët e tij, vepronte dhe Isak Njutoni. Hafiz Aliu bënte të njëjtën punë, aktivizonte mendimin e tij krijues. Thonë se të urtët indianë, këtë aftësi të qenieve njerëzore e kanë zbuluar para 5000 vjetësh.

8. Hafiz Ali Ulqinaku ishte *vizionar i pandalshëm*, që i hapte vetes fronte të reja pune dhe zbulonte në kohën e duhur mjetet dhe rrugët për t'i bërë ato realitet sa më shpejt që të ishte e mundur. Ai realizoi vizionin e tij, që besimtarët ta këndonin Mevludin shqip, si nevojë për të kuptuar më mirë mësimet e Profetit Muhamed. Ky element përbën një nga vlerat kryesore të sistemit të punës së tij.

9. Ai ishte i bindur se *suksesi është shpërblimi* i një pune, që bëhet me vetëdisiplinë shkencore të fortë dhe cilësi të lartë. “Çelësi i suksesit, - thotë Napoleon Hill, - është as më shumë, as më pak, por disiplina vetjake e nevojshme, që ju ndihmon për të marrë kontroll të plotë mbi mendjen tuaj.” Këtë aftësi, Hafiz Ulqinaku, e gëzonte plotësisht. Këtë e vërteton vepra e tij cilësore, që na la.

10. Aftësia e Hafiz Aliut për t’u përqëndruar tek gjërat kryesore e fuqizoi sistemin e punës së tij. Siç e dimë, Goethe këshillonte që “Gjërat që kanë më shumë rëndësi, nuk duhet t’i lëmë në mëshirën e gjërave që kanë më pak rëndësi.” Ai përcaktoi qartë dy qëllimet e tija kryesore:

E para lidhet me kujdesin për të ndihmuar njerëzit që të ruajnë qetësinë e tyre shpirtërore, pavarësisht se cilit besim i përkasim, gjë që hedh dritë mbi shpirtin e tij tolerant. Mjaft kristianë konsultoheshin me atë për shqetësimet personale.

E dyta, ai punonte me këmbëngulje në fusha të ndryshme të kërkimit shkencor për të gjetur ato gjëra thelbësore, që u mungonin njerëzve. Ky përqëndrim i prerë në këto dy objektiva, e ndihmoi atë që të formohet si udhëheqës shpirtëror i bashkëqytetarëve të tij dhe si krijues e studiues i shquar në fusha të ndryshme të gjuhësisë. Ai na la modelin e krijimit të marrëdhënieve në mes të njerëzve si dhe shpirtin këmbëngulës në studimet shkencore.

11. Si njeri me karakter të fortë, ishte *optimist* dhe nuk e lejonte veten të zhytej në pesimizëm, sepse kishte besim tek forca e mendimit dhe e veprimit pozitiv, që bën të mundur zëvendësimin e të keqes me të mirën dhe të vjetrës me të renë. Ai ishte kundër pasivitetit, që i hap rrugën dështimit, që shkatërron personalitetin e njeriut. Ende kujtohen këshillat e tij “*Shpresa tek e mira ka selametin*”.

12. Ai, idenë themelore etnopedagogjike *punën e sotme mos e le për nesër*, e vuri mu në themel të sistemit të punës së tij. Nga çdo ditë përpiquej të merrte maksimumin e mundshëm. Kjo na kujton porosinë që i dha djalit të tij,

babai i John Voodenit, legjendës së basketbollit amerikan: “Bëje çdo ditë të jetës tënde një kryevepër!”, që do të thotë se kështu mund të sigurohet një jetë e tërë e suksesshme. Hafiz Ali Ulqinakut nuk i mungonte gadishmëria dhe aftësia për të plotësuar një kërkesë të tillë me vlera të jashtëzakonshme.

13. Hafiz Ali Ulqinaku ka pasur *kërkesa të forta ndaj vetvetes*. Ai kontrollonte me korrektësinë më të madhe çdo veprim që kryente dhe analizonte sistematikisht rezultatet e punës që bënte. Ky vetëvlerësim i fuqishëm bëri që ai të mbajë nën mbikqyrje të vazhdueshme eficienten e sistemit të punës së tij. Ky qëndrim i prerë ndaj vetvetes, i dha mundësi që të dalë gjithnjë fitues.

14. Vlerat e padiskutueshme të veprës së Hafiz Ali Ulqinakut, dëshmojnë se ai ka qenë një krijues e punonjës shkencor me *vullnet të madh*.

Psikologët thonë se vullneti është i qëllimshëm e i vetëdijshëm dhe asgjë nuk bëhet pa vullnetin tonë, sepse ai është i lidhur me disiplinën vetjake. “Vullneti njerëzor, thotë Cowey, autori i veprës së famshme “7 zakonet e njerëzve të suksesshëm”, është një gjë e habitshme, herë pas heret ka triumfuar kundrejt ndryshimeve të pabesueshme.”

Edhe rasti i Hafiz Ali Ulqinakut është i veçantë, duke qenë ende i padiplomuar, përktheu me cilësi të lartë një kryevepër të kulturës islame, Mevludin e Sulejman Çelepiut, që i kushtohet profetit Muhamed. Kjo me të vërtetë është diçka e habitshme.

15. Në fund, mund të themi se Hafiz Aliu e njihte mirë dhe *relaksin aktiv*. Ai e kishte shtëpinë në një mjedis të bukur natyror, në breg të Drinit, ku bënte shetitje të këndshme e çlodhëse. Herë – herë thonë se bashkëqytetarët e tij e merrnin në barkat e tyre dhe e zbavisnin, duke lundruar nëpër rrjedhën e lumit, që i dhuronte kënaqësinë e freskinë e nevojshme. Shpesh ngjitej dhe në kala.

Njerëzit e mëdhenj kanë gjetur gjithnjë forma relaksi interesante për të mbushur pushimet e vogla. Çurçilli pikturonte, Ajnshtajni i binte violinës. Hafiz Ali Ulqinaku kishte zgjedhur soditjen e natyrës së bukur lezhjane.

III

Krijimtari në funksion të nevojave të kohës

Hafiz Ali Ulqinaku i kishte vënë vetes si qëllim që krijimtaria e tij të sillte në jetë gjëra që i plotësonin nevojat njerëzve. Ai zbatoi me korrektësi këtë kërkesë tepër të rëndësishme. Mustafa Canka, tek libri i mrekullueshëm “Ulqini në Perandorinë Osmane”, thotë: “Ali Ulqinaku është figura më e rëndësishme, që u lind në Ulqin, kishte njohuri enciklopedike. Në kohën kur shkolla kishte nevojë për alfabet, ai e shkroi, kur u paraqit nevoja për libra me tematikë fetare e arsimore, ai i përktheu, i përgatiti dhe i plotësoi me materiale origjinale, kur shkollave u duheshin mësues, ai e bëri këtë punë.” Ky përfundim vërteton plotësisht se sistemi i punës i Hafiz Ali Ulqinakut ka qenë funksional e produktiv i nivelit të lartë.

Më në fund, mund të themi se ai, me një talent të fuqishëm e me një punë të cilësisë së lartë si dhe me një vullnet të fortë, krijoi një sistem pune produktiv në fushën e krijimtarisë artistike dhe të kërkimeve shkencore, që duhet të studiohet më tej, me qëllim që të njihen të gjitha vlerat e tij.

* * *

Intelektualët e sotëm ulqinakë, duke ndjekur shembullin e paraardhësve të tyre, Don Gjon Buzuku, Afiz Ali Ulqinaku etj., secili në profilin e vet, po përpiqen të kontribuojnë për ta bërë Ulqinin, këtë perlë të Adriatikut, gjithnjë e më të fortë e më të bukur për të gjithë qytetarët e tij.

NARRACIONI AUTOBIOGRAFIK I NOLIT

Leximi i autobiografisë si fiksion referencial

Në autobiografinë e tij interesante “Roland Barthes-i për Roland Barthes-in⁶⁹”, pjesa e fillimit, (mbi dyzet faqe) e së cilës është e mbushur me fotografi të shoqëruara me tekste të shkurtra jo të tipit shpjegues, por me brendi filozofike e letrare, studiuesi dhe kritiku francez, Roland Barthes shprehet se ky libër, pra libri i tij për veten duhet të merret si e thënë nga një karakter në një roman.

Autobiografia, zhanër interesant i prozës, mund të lexohet edhe si fakt, edhe si fiksion⁷⁰; elementet e brendshme që e ndërtojnë, i takojnë prozës fikzionale, ndërkaq referencat janë të jetës së autobiografit. Por, tashmë është krejtësisht e qartë - e krijuar përmes gjuhës (edhe gjuhës së fotografive), me temë jetën personale, mbështetur në diçka krejtësisht subjektive, e pamundshme për t’u verifikuar, siç është kujtesa, e nënshtruar ndaj kohës verbale narrative që thyen e dërrmon pa mëshirë kohën reale, e mbajtur dobët në emra vendesh e datash, dokumentesh e pseudo-dokumentesh, autobiografia është zhanri më “mashtues” fikcional. Natyrisht që për ta lexuar një autobiografi si dëshmi duhet të jemi besnikë ndaj asaj që është quajtur pakt autobiografik, pakt i besueshmërisë⁷¹. Por, në çastin që lexuesi dyshon, sidomos lexuesi kritik⁷², atëherë autobiografia pushon së qeni dëshmi dhe statusi i tekstit lëviz në drejtim të fiksionit. Jo të fiksionit si trillim, por si formë mimetike e diegjetike që referencë ka jetën reale të objektit dhënë përmes gjuhës së mbështetur në kujtesën subjektive personale.

Ndonëse “Autobiografia”⁷³ e Nolit është shkruar në veten e tretë, prapëseprapë vlen thënia e mësipërme e Barthesit: ajo duhet të merret si e thënë, pra si e rrëfyer nga një karakter në një roman.

Pozita e narratorit

Edhe pse teksti autobiografik e kërkon pozitën e natyrshme, pra veten e parë të narratorit, sepse tekefundit *auto* do të thotë *vetja, unë*, megjithatë

⁶⁹ *Roland Barthes by Roland Barthes*, translated by Richard Howard, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1994.

⁷⁰ Agron Y. Gashi, *Autopoetika (Modelet narrative autobiografike)*, Faik Konica, Prishtinë, 2009 f. 119.

⁷¹ Shih lidhur me çështjen e *Paktit autobiografik*: Sabri Hamiti *Autobiografia e Fan S. Nolit në Letërsia Moderne*, (vepra letrare 8), Faik Konica, Prishtinë 2002 f. 371-378; Linda Anderson, *Autobiography*, Routledge, London and New York, 2001 f. 3; Agron Y. Gashi vep e cit. f. 74.

⁷² Umberto Eco, *Si shkruaj*, AIKD, Prishtinë 2003 f. 89.

⁷³ Fan S. Noli, *Autobiografia*, Rilindja, Prishtinë 1968.

pranohet se shkrimi për vetveten mund të jepet edhe përmes vetes së tretë, krejt kjo për ta krijuar një atmosferë besimi mes autorit (autobiografit) dhe lexuesit. Shtojmë se kjo bëhet për ta krijuar iluzionin e besueshmërisë, që është një ndër strategjitë thelbësore të prozës fikzionale.

Noli e shkruan biografinë e jetës së vet në veten e tretë, mirëpo diskursi i tij narcistik⁷⁴ e përshkon tejprtej tekstin, kështu që synimi autorial që përmes përdorimit të kësaj teknike narrative të formojë distancë besueshmërie mes vetes së tij autor dhe personazhit personal, nuk arrihet. Moskoordinimi mes synimit për distancë dhe diskursit vetëlavdërues⁷⁵ nuk e justifikon kështu përdorimin e vetes së tretë, prandaj, shikuar nga kjo perspektive, do të ishte më i arsyetueshëm përdorimi i vetës së parë. Noli autor heq dorë nga veta e parë, por Noli personazh, pra Ai, mbetet prapëseprapë i mbisunduar nga ndjenjat dashamirëse autoriale. Pozicionimi në veten e tretë nuk e krijon atmosferën e dëshiruar autoriale. Prania e diskursit pothuajse gjithmonë vetëlavdërues, edhe pse në përpjekje për t'u neutralizuar nga zhvendosja e pozitës narratoriale në veten e tretë, e bën narracionin autobiografik të Nolit paksa të çuditshëm. Ndonëse synimi i autorit është shkrimi i tekstit të besueshëm për jetën personale, diskursi i shkon drejt krijimit të biografisë së personazhit të *dashur* personal.

Personazhi personal

Janë dy grupe personazhesh, pa të cilën nuk mund të kuptohet e të analizohet personazhi personal i Nolit, pra Noli. Së pari janë anëtarët e familjes së Nolit, sidomos babai i tij Stiliani, pastaj gjyshe Sumba, nëna Marie, Gjerd Kapidani, gjyshi Mitrush, Xha Tasi, vëllai Dhimitri e disa të tjerë. Në mendjen e personazhit personal të Nolit, i ati i tij, këngëtar kishash, krijon së pari herë imazhin e heronjve. Vet hero i dështuar dhe me ambicie të ndrydhura pasi nuk i kishte ecur lufta personale për kryeparësi e as që kishte realizuar ëndrrat e tij të mëdha heroike⁷⁶, babai i tij ia kishte futur në kokë të birit idenë e heroit të madh, të atillë siç ishte Napoleoni. Për ta plotësuar “trekëndëshin e heronjve”, përtej të cilit Noli nuk mund të dalë kurrë, Xha Tasi, përveç adhurimit të Krishtit, ia ngjall djalit të vogël dashurinë edhe për heroin kombëtar shqiptar Gjergj Kastriotin Skënderbeun. Kështu, Noli, ndonëse i rrethuar me persona realë, ai tashmë e krijon botën e vet të brendshme ideologjike dhe nuk bën ndonjë veprim me rëndësi pa i konsultuar heronjtë e vet. Prandaj, për personazhin personal të Nolit, pra Nolin, më të rëndësishëm janë personazhet të cilët i ka në mendje e zemër, sesa personazhet që jetojnë përreth tij dhe ky jeton me ta (këta të fundit skicohen shpejt e bukur dhe kryesisht paraqiten interesante, shumë të dashur për Nolin autor). Gjendja e tillë psikologjike

⁷⁴ Mensur Raifi *Lasgushi, Noli, Migjeni*, Rilindja, Prishtinë 1986 f. 34.

⁷⁵ Agron Y. Gashi vep. e cit. f. 123.

⁷⁶ Mensur Raifi, *Fan S. Noli dhe Migjeni*, Rilindja, Prishtinë 1979 f. 21-26.

natyrisht që prodhon te djaloshi i ri dëshirën për ta parë botën me sy dhe për t'i realizuar synimet jetësore pothuajse heroike, të cilat kishin të bënin me çështjen kombëtare shqiptare. Natyrisht që pozicionimi i tillë është i autorit i cili kur e shkruan biografinë e një pjese të jetës së vet është në fund të jetës biologjike dhe gjykimet e tij i veshën edhe personazhit personal. Sidoqoftë, ndikimi i personazheve ideore është vendimtar në jetën e mëtutjeshme të Nolit personazh, por edhe Nolit autor e njeri real, madje edhe atëherë kur ai përpiket t'i demitizojë. Rrugëtimi i tij në jetë, ashtu sikur rrugëtimi i tij në autobiografi është gjithnjë i përcaktuar nga bindja e tij e krijuar qysh në fëmijëri se jetën duhet t'ia kushtojë kombit shqiptar. Prandaj edhe Noli nuk ngurron ta quajë personazhin personal, Nolin: "...kalorës i Skënderbeut si dhe misionar i Krishtit midis popullit shqiptar"⁷⁷. Kështu që personazhi personal i Nolit nuk ka jetë personale në kuptimin e jetës private (intime), por gjithnjë është i mbërthyer në peripecitë e jetës kombëtare. Në fakt, personalja kështu kuptohet nga Noli, si veprimtari kombëtare ndriçuese, iluminuese. Jetë e një idealisti të madh. I vetëdijshëm për idealet e mëdha, më herët apo më vonë, kjo ka pak rëndësi, Noli personazh nuk ka fat në jetën intime me femrat, madje sipas tekstit autobiografik as afërsi fizike, ndonëse nuk mungojnë përshkrimet, sado minimaliste, të gjinisë së bukur. Sipas Nolit autor e narrator, Nolit personazh i ishte caktuar fati jetësor: "Pa pikë dyshimi, ajo ishte një gocë shumë tërheqëse. Mirëpo, Fan Noli, thellë në zemrën e tij ndiente se tanimë ishte i lidhur për kauzën e Shqipërisë, dhe se tërë fuqinë e vet lipsej t'ia kushtonte këtij misioni para se t'i shkonte mendja gjatë"⁷⁸. A është ky mendimi i Nolit autor, i cili i shkruan këto radhë në fund të jetës së vet apo i personazhit personal? Ky i fundit na del krejtësisht i lidhur nga ideologjia autoriale. Se si mund të ketë qenë me të vërtetë, askush nuk e di. Sidoqoftë, Noli nuk u martua kurrë dhe tërë jetën, si në planin politik e patriotik, ashtu edhe në planin kulturor ia kushtoi Shqipërisë dhe kombit shqiptar. Edhe Noli real, edhe Noli autobiografik. Kështu që narracioni autobiografik i Nolit e krijon personazhin personal si një hero të ndriçimit kombëtar. Ndriçimi i tij mbulon disa fusha të veprimtarisë intelektuale e politike. Shkrimtar, përthyes, pavarësues i Kishës ortodokse shqiptare, muzikant, politikan, mendimtar, polemist, Noli real dhe Noli personazh personal ngajnë shumë me njëri-tjetrin. Noli i jetës dhe Noli i tekstit krijojnë jetën e bujshme të një shqiptari të diasporës, që ka qenë shumë e rëndësishme edhe për jetën kombëtare. Por, pse po e lexojmë atëherë si fiksion referencial këtë tekst? Sepse, kjo "Autobiografi", është në fakt e "paplotë"⁷⁹,

⁷⁷ Fan S. Noli vep. e cit. f. 29.

⁷⁸ Po aty f. 72.

⁷⁹ "Edhe pse ka jetuar aq gjatë, Noli nuk e ka shfrytëzuar plotësisht prirjen e vet të madhe dhe të gjithanshme. Edhe ai hyn ndër krijuesit tanë jo të paktë që, fatlumnisht, janë të aftë për shumëçka dhe, mjerisht, merren me çdo gjë, duke mos i shkuar asgjëje deri në fund"; Rexhep Qosja, *Fan Noli (1882-1965) në Prej letërsisë romantike deri te letërsia moderne*, Instituti Albanologjik, Prishtinë 2010 f. 243.

sepse ajo pothuajse në gjysmën e saj përqendrohet në fëmijëri e adoleshencë, kohë këto që ngjallen në tekst vetëm përmes kujtesës subjektive, kurse në gjysmën tjetër, të dhënë përmes diskursit informues, jepet një pjesë shumë aktive e jetës, por tepër shkurtimisht, madje edhe lihen shumë gjëra pa përmendur. Për këtë shkak, kjo vepër nuk është autobiografi tipike, por kemi të bëjmë me narracion autobiografik të shkruar në veten e tretë për një pjesë të jetës së autorit. Noli nuk ka dashur, nuk ka pasur vullnet ose më mirë të themi nuk e ka parë të nevojshme të shkruajë për shumë gjëra të jetës së vet gjatë Revolucionit të vitit 1924. Të shkruajë më shumë për shumë vitet e kaluara në Gjermani e nëpër Evropë. Të shkruajë më shumë për Amerikën e veprimtarinë shumëvjeçare, të shumanshme e të gjallë. Jeta e tij që i ngjan një sage të madhe jepet me pak fleta e radhë telegrafikë.

Dy pjesët e “Autobiografisë”

Nga ana formale e jashtme Noli nuk e ka ndarë “Autobiografinë” e tij në dy pjesë, siç po bëjmë ne këtu, në fakt siç po hetojmë elemente që e mbështesin këtë ndarje, natyrisht për analizë. Ky libër kompozohet nga pjesë të shkurtra të cilat ngjajnë në tregime, duke mbajtur brenda vetes një motiv të caktuar dhe kështu nga motivi në motiv, nga ndodhia në ndodhi, krijohet mozaiku prej 38 copëzash tekstore autobiografike. Mirëpo, tërësia e veprës nuk e ka ritmin e njëjtë prej fillimit në fund, mbeten shumë gjëra pa thënë, sidomos në pjesën e fundit, pra ndodh selektimi autorial, i natyrshëm për një tekst autobiografik ku mbizotëron diskursi vetëlavdërues, e, ç’është më e rëndësishmja, teknikat narrative ndryshojnë, sepse derisa në fillim të veprës e deri përtej mesit fizik të librit, autori përdor teknika narrative pothuajse romanore, madje duke futur edhe ëndrrën, pastaj prolepsën e analepsën, gjuhën e lehtë humoristike e ironike⁸⁰, skicimin e fuqishëm të karaktereve, përshkrimin, edhe pse minimal; në atë që mund ta quajmë pjesa e dytë kemi diskurs paraqitës, informues për një periudhë të gjatë të jetës së Nolit personazh dhe për veprimtarinë e tij të rëndësishme kombëtare, politike e kulturore. Diskursi i tillë ngjan me gjuhën gazetareske dhe në të vërtetë Noli autor këtu ndërton profil personaliteti, profilin e vet, ku narracioni është i paktë dhe përdoret vetëm si taktikë dytësore narrative. Kulmi i profilit të tillë arrihet në fund të veprës ku ndeshemi me tekste që paraqesin mendimet e të tjerëve për Nolin.

Ku janë kufijtë e kësaj ndarjeje? Nga këto 38 pjesë, që fillojnë me copëzën tekstore “Kolonia ushtarake” e përfundojnë me copëzën “Komente të ndryshme mbi Nolin”, atë që mund ta quajmë pjesa e parë, e lokalizojmë prej copëzës së parë e deri te copëza tekstore “Shtetet e Bashkuara”. Kjo pjesë përfshin më shumë se gjysmën e tekstit si tërësi, si paraqitje narrative, por jo si periudhë jetësore të Nolit. Pjesa e dytë e “Autobiografisë”, gjithnjë sipas

⁸⁰ Po aty f. 239.

ndarjes së mësipërme, fillon me shkuarjen e Nolit në Amerikë, pra viti 1906 dhe përfundon në vitin 1953, kur Noli tregon se si Noli ia kishte blerë Federata Shqiptare “Vatra” një shtëpi verore në Fort Landerdejl të Floridës; Noli nuk flet më tutje për jetën e vet. Në fakt, rrëfimi mbyllet me ikjen e Nolit nga Shqipëria, ose, siç shprehet ai: “Fan Noli e braktisi Shqipërinë Ditën e Kërshëndellave të vitit 1924”⁸¹.

Pjesa e parë është e tëra për fëmijërinë e Nolit në Ibrik-Tepe dhe për rininë e hershme duke bredhur nëpër Turqi, Greqi dhe Egjipt. Është faza e jetës kur Noli, ndonëse mund t’i ketë pasur të përcaktuara qëllimet, përshkohet nga pasiguria e madhe për të ardhmen, nga telashe ekzistenciale të një njeriu që ka marrë botën në sy dhe bën lloj-lloj punësh për ta mbajtur shpirtin. Rrëfimi e Nolit për jetën fëmijërore, kur krijohet karakteri i tij shqiptar mes bashkësisë që, edhe pse larg atdheut, kishte arritur t’i ruante traditat e identitetin dhe për rininë e vështirë, është në të vërtetë fillim i bukur i tekstit autobiografik, i cili, megjithatë nuk vazhdon i këtyllë kur futemi në fazën e dytë të jetës së Nolit, ku fillon edhe pjesa e dytë e tekstit, që shquhet për rënie narrative në të mirë të ngritjes së diskursit profilizues. Prej copëzës tekstore “Shtetet e Bashkuara” tashmë ngjitemi nëpër shkallët e zhvillimit të Nolit si personalitet publik kombëtar. Mësojmë për përparimet e tij në karrierën gazetareske, kishtarë, universitare, për përpjekjet e tij për bashkimin e shqiptarëve, takimet me personalitete të mëdha, si Konica e Naqo, për të cilët flet fare shkurt, për Revolucionin e Qershorit 1924, për pozitën e kryeministrit, përmbysjen e tij dhe ikjen nga Shqipëria, për amerikanizimin e kishës, për titujt e librave të shkruara dhe të përkthyer dhe për mendimet e të tjerëve për Nolin. Krejt këto copëza tekstesh nuk ndërtojnë tërësi narrative, por krijojnë tekst informues. Noli tashmë heq dorë prej personazhit personal dhe ndërton, i bindur për rëndësinë e tij, profil personaliteti. Kështu që koherenca narrative e “Autobiografisë” së tij dëmtohet, pasi pjesa e dytë më shumë ngjan me biografi sesa me autobiografi⁸². Derisa në pjesën e parë rrëfimi për familjen është dhënë përmes teknikave të prozës fikzionale, pjesa e dytë jepet përmes gjuhës koncize informuese. Derisa pjesa e parë është më detajizuese, me fjali herë-herë të gjata, pjesa e dytë është përmbledhje e shumë viteve jetësore në pak faqe tekstore. Derisa pjesa e parë është e populluar me personazhe, dyllujësh, pra personazhet familjare dhe personazhet heroike që luajnë rol të madh në jetën e Nolit, pjesa e dytë ka vetëm përmendje personash, jo skicim të tyre e nuk kemi as veprime të tyre. Dhe në fund, derisa pjesa e parë u lexua si fiksjon referencial, pjesa e dytë mund të lexohet vetëm si vazhdim i këtij fiksjoni, mirëpo i një niveli më të ulët narrativ, për pasojë i një intence autoriale për të ikur nga rrëfimi, nga paraqitjet detajizuese dhe të gjalla. E filluar si fiksjon dhe e përfunduar me citime të të tjerëve për Nolin, e nisur me teknika narrative dhe

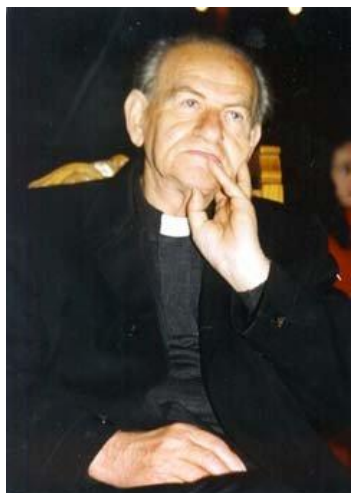
⁸¹ Fan S. Noli Autobiografia... f. 97.

⁸² Sabri Hamiti, vep. e cit. f. 385.

e sosur me diskurs profilizues, teksti autobiografik i Fan S. Nolit, (edhe pse asnjë autobiografi nuk mund të quhet e plotë), vuan nga mungesa e plotënisë, karakterizohet nga kompozicioni fragmentar dhe, në të vërtetë është skicë e biografisë personale. Mbase për këtë shkak, së pari herë, në vitin 1960⁸³, edhe është botuar së bashku me tekste të tjera kishtare e jo si libër i veçantë.

⁸³ Fiftieth Anniversary Book of the Albanian Orthodox church in America 1908-1958, Compiled by Metropolitan Fan S. Noli, Mus. B. Ph.D, Published by the Orthodox Church in America, Boston, Massachusetts, 1960.

DOM SIMON FILIPAJ - NJERIU I CILI REALIZOI ËNDRRËN 2000-VJEÇARE

Dom Simon Filipaj është padyshim një figurë e spikatur e kombit shqiptar dhe një personalitet i fuqishëm i kulturës sonë. Ai me vullnetin e tij të rrallë, por edhe me vullnetin e të lumit Zot, u dhuroi shqiptarëve një *Bibël* në gjuhën e tyre. Ky njeri i popullit dhe i Zotit, i cili duke përkthyer një vepër kaq të vështirë e fjalë shumë (73 libra) bëri të mundur që edhe në gjuhën tonë të citohet e të flitet për dashurinë e madhe që kanë Zoti dhe njeriu, ka vlera të shumëfishta. Ne tani dhe gjithmonë duhet të jemi krenarë për këtë kolos të letrave shqipe, i cili tërë jetën e tij si meshtar e shkriu në shërbim të Fjalës së Zotit, sepse pikërisht ai u mundësoi edhe engjujve të

flasin shqip.

I bindur se meriton të kujtohet çdo përvjetor i tij, po përpiqem edhe unë kësaj radhë t’ju rikujtoj disa nga tiparet e vërteta dhe vlerat e këtij intelektualit me përmasa ndërkombëtare, duke filluar nga rinia e hershme e tij, edhe pse jam plotësisht i vetëdijshëm dhe nuk pretendoj, me gjithë dëshirën e mirë, se mund të arrij të sjell tablo më të plota të vlerave të tij, se sa kanë shkruar vite të tëra pena të njohura të shqipes, madje edhe akademikë të fushave të ndryshme, në hapësirën mabreshqiptare. Dhe, duke patur të vetmin qëllim shënimin e 90-vjetorit të lindjes së dom Simon Filipajt, mendoj se ia vlen të përkujtohet kontributi i tij i madh si meshtar në kishën katolike ndër shqiptarë. Për këtë arsye, në këtë përvjetor të ditëlindjes, po përpiqem të sjell shkurt vetëm disa shënime modeste për jetën, për punën dhe veprën madhore të meshatrit tonë të nderuar, dom Simon Filipajt.

Dashuria e tij për t’u arsimuar

Ai lindi më 1 maj të vitit 1925, në fshatin Kllezën e Ulët (Poshtme), afër Shasit të lashtë të komunës së Ulqinit. I përket atij brezi të rinisë shqiptare që u rrit, u shkollua dhe jetoi në kushte të vështira jetese. Si bir i një familjeje fshatare, por arsimdashëse, ai ka ndjekur në mënyrë të rregullt dhe me këmbëngulje të admirueshme shkollimin. Kështu, duke rrëmuar në biografinë e

jetës së tij, mësojmë, ndër të tjera, se në mungesë të shkollës në gjuhën amtare, të gjitha vitet shkollore i kreu në gjuhën sllave. Shkollën fillore dyvjeçare e kreu në Selitë, kurse dy të tjerat në Katërkollë të Ulqinit. Pas përfundimit të shkollës fillore, sikur e ndieu thirrjen për t'u bërë meshtar, gjatë viteve 1939-41 vazhdon në Seminarin e ulët në Tivar, ku edhe ndoqi Gjimnazin e atëhershëm. Por, për shkak të Luftës së Dytë Botërore, gjatë viteve 1941-45, i vazhdoi mësimet në Shkodër. I etur për dije dhe për kulturë, kur trevat shqiptare në Malin e Zi kishin nevojë për njerëz të arsimuar, djaloshi 20-vjeçar plot energji dhe aspirata niset për në studime të larta (1945), në Fakultetin Teologjik të Zagrebit, të cilin e përfundon me sukses të shkëlqyer në vitin 1950. Menjëherë pasi u diplomua, më 29 qershor të po atij viti, u shugurua meshtar (prift) në Katedralën e Zagrebit, kurse meshën e parë në vendlindje e kremtoi, më 26 korrik të vitit 1950, ditën e Shëna Prendës, në moshën 25-vjeçare. I pajisur me mësim teologjike si famullitar, bari i grigjës së Zotit, në fillim shërbeu në Malësinë e Madhe. Gjatë viteve 1950-1960 shërbeu me një përkushtim të jashtëzakonshëm në Triepsh dhe në Kojë, për ta vazhduar me po aq përsipirtshmëri të lartë misionin e tij në Grudë, gjatë viteve 1960-1966.

Ai, pikërisht në këto treva të lashta të Malësisë së Madhe pranë kufirit me Shqipërinë, u frymëzua për shqipërimin e teksteve fetare. Njëherazi atje zuri fill edhe puna e tij intelektuale si mbledhës i pasionuar i letërsisë gojore.

Ai gjatë kësaj periudhe kohore në Malësinë e Madhe mbledhi shumë këngë lirike, epike, historike, balada, anekdota, përralla etj., shumica e të cilave janë botuar nga Instituti Albanologjik i Prishtinës në (*Gjurmime albanologjike - Folklor dhe Etnologji*), dhe në botime të tjera, kurse materiali folklorik i pabotuar i mbledhur prej tij ruhet në arkivin e këtij Instituti.

Dom Simoni, që nga 20 nëntori 1966 pa ndërpreje, deri më 2 shtator 1999, kur edhe ndërroi jetë, ka shërbyer si famullitar në Shëngjergj të Bregut të Bunës.

Përkthyes i “Biblës” së plotë në gjuhën standarde

Kush e ka njohur nga afër dom Simon Filipajn duhet të ketë parasysh natyrën e tij, një natyrë të një intelektualit të mirëfilltë. Ishte njeri i vuajtur, i vetmuar, i mençur, i matur, i dashur, i singertë, i afërt, modest, fisnik dhe orator i spikatur. Ishte shok i ngushtë, mik e dashamir për të vetmuarin, mbështetës për të afërmit. Gjatë punës dhe jetës së vet ishte shumë i thjeshtë, ishte mbrojtës i të pambrojturve, shpresë i të pashpresëve, zëri i të pazëve, ngushëllim i të pikëlluarëve, baba shpirtëror e moral i të vuajturve, i mbarë popullit shqiptar. Jetoi për Zotin, për Kishën dhe popullin, duke i ndarë me ta të gjitha të mirat. Te ai gjetëm njeriun, dashamirin, vëllain, babain, me një fjalë njeriun e Zotit dhe të popullit. Edhe kur hidhërohej, kur të këshillonte apo të qortonte, këtë e bënte me fjalë tepër të ëmbla, sa që s'të linte hapësirë për nervozizëm. Domethënë ishte njeri i popullit dhe për popullin. Ai të shfaqej në çdo moment i angazhuar vetëm në punë. Të shfaqej i tillë që kërkonte, madje

ngulmonte të humbasë sa më pak kohë jashtë punës, sa më pak kohë nëpër vende publike me muhabete boshe. I tillë, ka qenë, për mendimin tim, dom Simon. Por mbi të gjitha ishte punëtor i palodhur, njohës i mirë i gjuhëve biblike, përkthyes i aftë dhe folklorist i përkushtuar. Falë këtyre veçorive dhe dëshirës së tij të madhe për t’u dhënë shqiptarëve një Bibël të plotë në gjuhën e tyre, kësaj pune në përkthimin integral në shqipen standarde të Shkrimit Shenjt ia doli me sukses në vitin 1994, duke e kurorëzuar në këtë mënyrë veprimtarinë e tij 40-vjeçare.

Ju kujtoj me kënaqësi faktin se punën që ka bërë dom Simon Filipaj si një meshtar idealist për t’i dhënë lexuesit në shqipen letrare Shkrimin Shenjt mund të lexoni në vëllimin *“Bibla shqip dhe tradita”*, në të cilin janë përfshirë materialet e Seminarit Shkencor të mbajtur në Tiranë, më 24 maj 2004, organizuar nga Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë i Akademisë së Shkencave në bashkëpunim me Fakultetin e Historisë dhe të Filologjisë të Universitetit të Tiranës. Pra, dom Simon Filipaj është njeiru i cili ua “mundësoi” edhe engjijve të flasin shqip. Se sa e vështirë ka qenë kjo punë, për të cilën ka punuar afro 25 vite, pa dritë elektirke, nën dritë-hijen e kandilit e të qiriut, duke u “kacafytur” me fjalë, fjali, frazeologji, porosi tejet të vështira biblike”, më së miri e kuptojmë nga dëshmia e tij:

“Punoja shpeshherë natë e ditë, kuptohet, me të gjitha punët tjera meshtarake dhe mendoja kështu: Dy herë që përkthyer “Bibla” në gjuhën shqipe, por për fat të keq tonin nuk u botua. Kush e di kur dhe so do të botohet? Koha jonë ishte shumë e vështirë, aq sa s’ishim në sigurtë as për jetën tone, e jo më për shkrimet tona! Isha në zonë kufitare Shqipëri-Mali i Zi. Kisha mjaft kërcënime, rreziqe. Në tavolinën e punës, mes shumë librave, fjalorëve, biblave, gjithmonë e mbaja edhe testamentin tim. Aty ndër të tjera i shkrova edhe këto fjalë: “ Nëse më gjeni të vdekur /të vrarë/, dijeni se vratsraët janë afër /roja kufitare/. Zoti i faltë!...”

Gjithsa bëra, e bëra për dashuri ndaj Fjalës së Hyjit dhe për dashuri ndaj kombit. Punova pa pritur shpërblime. Netët dhe ditët të kaluara në karrige të fortë, në dhomë të ftohtë dimrit dhe të nxehtë verës - që nuk qenë të pakta - nuk kërkoj tjetër, përpos ta lexoni me atë dashuri me të cilën u përkthye..., “ shkruante Filipaj

Ky intelektual i përmasave buzukiane ka një veprimtari të pasur përkthyes. Ka përkthyer këto vepra: *Katekizmi i Vogël*, (përshtatur) Prizren, 1969; *Ungjilli sipas Mateut*, Lubjanë 1974; *Besëlidhja e re*, Zagreb-Ferizaj 1980; *Bibla e ilustruar për të rinj*, Zagreb- Ferizaj, 1988; *Meshari romak*, Ferizaj, 1991; *Rendi i pagëzimit*, Ferizaj 1992; *Rendi i martesës*, Ferizaj, 1992; *Rendi i salikimeve*, Ferizaj, 1992; *Leximet liturgjike: Kohët e shenjta, Shenjtërit dhe festat, Të dielat gjatë vitit A-B-C, Gjatë javës viti I-II*, Romë 1944; *Bibla (integrale)*, Ferizaj, 1994; *Lutjet e besimtarëve*, Ferizaj, 1995.

Është autor i veprave: *Historia e shëlbimit*, Prishtinë, 2000; *Drita e vërtetë*, Besoj, Prishtinë, 2001, (botuar pas vdekjes).

Përktheu nga italishtaja: Giacomo Gardini: *Dhjetë vjet burgim në Shqipëri* Ferizaj-Zagreb, 1991.

Folklorist i përkushtuar

Dom Simon Filipaj krahas punës së tij të palodhshme si përkthyes të teksteve biblike, u mor me shumë dashuri edhe me mbledhjen, sistemimin dhe përpunimin e folklorit shqiptar, që i ka botuar Instituti Albanologjik i Prishtinës, në numrin e parë të vjetarit “*Gjurmime albanologjike - Foklor dhe etnologji*” Prishtinë, 1971, 73, 74, 75, 78, 82 etj.

Ai ishte folklotisti i parë pas Luftës së Dytë Botërore në trevat shqiptare në Mal të Zi që arriti t’i shpëtoi nga zhdukja dhe harresa një grumbull të madh të këtij visari gojor.

Kështu, falë dashurisë së tij të madhe që kishte për kulturën tonë popullore, arriti të shpëtojë nga zhdukja dhe harresa një pasuri të madhe të kësaj gurre popullore, të mbledhur me kujdes të posaçëm dhe dashuri të madhe në Malësinë e Madhe.

Mirënjohje shqipëruetit të Biblës

Vlerësohet lart puna e mundimshme dyzetvjeçare e dom Simon Filipajt. Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë në Tiranë, mundësoi botimin e vëllimit me titull “*Bibla shqip dhe tradita*”, financuar nga Shoqëria Biblike Ndërkonfesionale e Shqipërisë. Ky botim i “Toena”-s është i pajisur me pamjen karakteristike të kopertinës, ku spikaten vlerësimet e dy figurave të shquara të letrave shqipe, Eqrem Çabejt dhe Ismail Kadaresë, për shqipëruetin e “Biblës”, dom Simon Filipaj, parathënien, pastaj me materialet e Seminarit Shkencor me rastin e botimit të plotë të “Biblës” në shqipen standarde, të cilin e organizoi Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë i Akademisë së Shkencave, në bashkëpunim me Fakultetin e Historisë dhe të Filologjisë të Universitetit të Tiranës, me temë “*Bibla shqip dhe tradita*” dhe me 11 fotografi nga ky seminar dhe aktivitete të tjera, kushtuar dom Simon Filipajt. Në dy faqe të parathënies redaksia ka dhënë shpjegime mbi dy veprimtaritë e rëndësishme përkujtimore, kushtuar jetës dhe veprës së dom Simonit, me rastin e përvjetorit të lindjes së tij dhe të 10-vjetorit të përkthimit të plotë të Biblës. Në vazhdim lexuesi mund të lexojë fjalën e hapjes së seminarit nga prof. Jorgo Bullo, drejtor i Institutit të Gjuhësisë dhe të Letërsisë, përshëndetjen e imzot Angelo Massafra, kryetar i Konferencës Ipeshkvnore të Shqipërisë, si edhe fjalën përshëndetëse të Altin Hysit, sekretar i Shoqërisë Biblike Ndërkonfesionale të Shqipërisë dhe të vëllait të dom Simonit, Dedë Ndoc Filipaj, nga Nju-Jorku. Vendin meritore në këtë libër e zënë 13 kumtesat e studiuesve nga Shqipëria, Kosova dhe Arbëreshët e Italisë, si: dr. dom Nikë Ukgjini, prof. Seit Mansaku, prof. Xhevat Lloshi, prof. Shaban Sinani, dr. Zef Chiaramonte, prof. Koleç Topalli, prof. Gjovalin Shkurtaj, prof. as. Zef Topalli, Gustavo A.L. Rivel, prof. Shezai Rrokaj, dr. dom Prekë Lazraj, dr. dom Lush Gjergji dhe dr. dom Shan Zefi. Në përrurimin e këtij libri

referuesit shkencor trajtuan çështje që kanë të bëjnë me traditën e përkthimeve biblike, duke vënë theksin nën punën titanike të Dom Simon Filipajt, për përkthimin e “*Biblës*” (integrale) në gjuhën standarte, e cila sikundër dihet, nuk është thjeshtë teologji, por edhe filozofi, histori, legjendë, letërsi dhe poezi, prandaj edhe një përkthim i saj ashtu si e bëri Dom Simoni kërkonte edhe një mjeshtër të madh të fjalës e të letrave shqipe. Ata u përpoqën të hedhin dritë në disa apekte të traditës së përkthimit të teksteve fetare, në veçanti për kontributin që i ka dhënë dom Simoni kulturës shqiptare me përkthimin e Shkrimit Shenjtë në shqipen letrare. Në këto kumtesa vlerësohet lart puna e mundimshme detyrëvjeçare e këtij meshtari në një famulli të harruar të Shëngjergjit, buzë lumit Buna, i frymëzuar nga dashuria për Fjalën e Hyjit dhe nga dashuria për kombin e tij, në përkthimin integral të Biblës, që ka vlera të shumëfishta jo vetëm gjuhësore, duke kurorëzuar kështu një përpjekje shekullore shqiptare. Krahas kësaj studiuesit kanë trajtuar edhe disa veçori të tekstit biblik të dom S. Filipajt, disa elemente themelore të etnografisë së të folurit në Bibël, problemin e leksikut hebraik të specializuar në Biblën moderne, historinë e shqipes së shkruar dhe përkthimin e Biblës në shqipen standarde, gjurmët e ligjërimit ungjillor të krishtërimit të hershëm në Biblën shqip etj. Po ashtu janë trajtuar edhe disa çështje që kanë të bëjnë me traditën e përkthimeve biblike, duke filluar nga Buzuku, Matrënga, Budi, Bardhi, Bogdani, Kristoforidhi e shumë të tjerë, e deri tek dom Simoni, i cili ishte i vetmi që në botën shqiptare arriti të realizojë një ëndërr 2000-vjeçare të kombit tonë, duke hyrë kështu në analet e kulturës shqiptare. Merita më e madhe e dom Simon Filipajt, sipas studiuesve, është se ai Fjalën e Zotit e përktheu në gjuhën shqipe të njësuar, njëkohësisht edhe duke hulumtuar mjaft fjalë të rralla në thesarin leksikor popullor, sidomos në botën bimore dhe shtazore, me të cilat lidhet ngusht lënda e kësaj vepre, si dhe duke përdorur mjaft shprehje të bukura frazeologjike, që, siç shprehen studiuesit gjuhësorë, i japin kolorit e freski të veçantë shqipes, duke shmangur shprehjet e rëndomta e stereotipe.

Referuesit po ashtu vlerësuan edhe kontributin e madh të dom Nikë Ukgjinit, i cili, siç thanë ata, dy vjet më parë bashkë me mikun e tij nga Shkodra prof. dr. Tefë Topallin, i hynë punës për të ndërmarrë aktivitetet përkujtimore e nderuese për veprën madhështore të dom Simon Filipajt dhe, njëheri, falënderuan edhe kolegët e tyre të vjetër të Institutit të Gjuhësisë e të Letërsisë dhe të Fakultetit të Historisë dhe Filologjisë të cilët mbështetën realizimin e këtyre dy veprimtrive të bukura, që mëtonin nderimin dhe vlerësimin e veprës së këtij vigani të përkthimit në shqip.

Si përfundim, ky libër ka një vlerë shkencore, sepse janë përmbledhur mendimet e specialistëve më në zë shqiptarë, të cilët nga aspekti gjuhësor, fetar e kombëtar, kanë pasqyruar e trajtuar pozitivisht punën madhështore që ka bërë dom Simon Filipaj, në përkthimin e *Biblës*, dhe jo vetëm asaj, e cila përbëhet nga 73 libra.

Alfred Moisiu dekoroi Dom Simon Filipajn me Urdhërin "Naim Frashëri" i Artë

Duke vlerësuar lart punën e mundimshme dyzetvjeçare të këtij meshtari, në një famulli të harruar të Shëngjergjit , buzë lumit Buna, afër Ulqinit , i cili ishte i vetmi që në botën shqiptare arriti të realizojë një ëndërr 2000-vjeçare të kombit tonë, Presidenti i Republikës së Shqipërisë, z. Alfred Moisiu, me propozim të Minsitrisë së Kulturës, Rinisë dhe Sporteve, në qershor të vitit 2004, si mirënjohje për punën e bërë, e dekoroi me Urdhërin "*Naim Frashëri*" i Artë, pas vdekjes. Ky vlerësim i është dhënë shqipëruetit të "Biblës" me motivacionin: "*për kontribut të vyer në pasurimin e kulturës shqiptare me lëvrimin e Gjuhës Shqipe dhe mbledhjen e folklorit shqiptar në Mal të Zi*". Dorëzimi ceremonial zyrtar i këtij çmimi prestigjioz akorduar shqipëruetit të parë të Biblës dom Simon Filipajt pas vdekjes nga Presidenti i Shqipërisë, z. Alfred, u bë ditën e premte më 3 shtator 2004, në Galerinë Kombëtare të Arteve në Tiranë, në praninë e shumë personaliteteve të shquara kishtarë, shkencore dhe politike nga Shqipëria dhe Mali i Zi. Fjalën e hapjes e mbajti dr. Stefan Çapaliku, drejtor i Drejtorisë së Librit, pranë Ministrisë së Kulturës, Rinisë dhe Sporteve, i cili pasi falënderoi të pranishmit, në mes të cilëve edhe kryetari i komunës së Ulqinit, Fuad Nimani, si edhe familjarët, miqët dhe dashamirët e dom Simonit, vlerësoi meritën e jashtëzakonshme që bëri ky prift nga Kllezna në përkthimin integral në gjuhën shqipe të Shkrimit Shenjtë. Zëvendësministri i Ministrisë së Kulturës, Rinisë dhe Sporteve të Republikës së Shqipërisë, z. Edmond Dragoti, duke ia dorëzuar këtë çmim prestigjioz, që u ndahet personaliteve të shquara të kombit tonë në fushën e kulturës, ipeshkvit Zef Simoni, tha se *vlerësimi i është dhënë shqipëruetit të Biblës me motivacionin "për kontribut të vyer në pasurimin e kulturës shqiptare me lëvrimin e Gjuhës Shqipe dhe mbledhjen e folklorit shqiptar në Mal të Zi"*.

Ndërkaq, imzot Zef Simoni, në emër të kryetarit të Konferencës Ipeshkvnore të Shqipërisë, z. Engjëll Massaфра dhe të familjes së imzot Filipajt, falënderoi Presidentin e Republikës së Shqipërisë, Alfred Moisiun, dhe Ministrinë e Kulturës, Rinisë dhe Sporteve për këtë nder që iu bë Kishës Katolike ndërshtqiptare dhe shqipëruetit të parë të "Biblës" dom Simon Filipajt. Ai po ashtu vlerësoi rolin e veçantë që dom Simoni ka dhënë në ringjalljen e traditës fetare të krishterë, duke e vlerësuar atë si njërin ndër përkthyesit më të mirë të Biblës në gjuhën shqipe, dokument ky i pavdekshëm të cilin Zhak Zhak Ruso e qujati "*Libri i tana kohëve*" dhe paralajmëroi se Libri i Shenjtë së shpejti do të ribotohet nga ana e Kishës Katolike.

Me këtë rast është promovuar edhe libri me titull "*Bibla shqip dhe tradita*" botuar nga Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë pranë Akademisë së Shkencave Tiranë.

Prof. dr. Gjovalin Shkurtaj shqipërimin e Biblës nga dom Simon Filipaj e vlerësoi "punë të rëndë dhe të lodhshme, por edhe që kërkonte njohje të gjera ndërdisiplinare letrare, shkencore dhe terminologjike, punë që ishte nisur e

shpënë deri në një farë caku nga pararendësit e tij të dalluar që nga Gjon Buzuku, Pjetër Bogdani, Teodor Haxhifilipi e Vangjel Meksi, Konstandin Kristoforidhi e Fan Stilian Noli etj., por që vetë ai ia doli ta soste e ta jepte integralisht".

Këtij çmimi prestigjioz të dom Simon Filipajt, i cili me përkthimin e *Biblës* hyri në analet e kulturës shqiptare, i kanë paraprirë edhe shpërblime dhe mirënjohje të tjera të larta, ndër të cilat veçojmë: Titullin e lartë "*Imzot*" (*monsijnor*) nga Selia e Shejtë, më 3 nëntor 1988 dhe shpallja "*Prelat nderi*" nga Papa Gjon Pali II, më 6 korrik 1992. Duhet thënë se me një titull të këtillë nuk dimë se është dekoruar asnjë meshtar jo vetëm në dioçezen e Tivarit, por as në atë të Prizrenit.

Dokumentari "Dorarti e gojëmbli"

Në muajin shtator 2003 përfundoi filmi dokumentar "*Dorarti e gojëmbli*", regjinë e të cilit e bëri drejtori dhe pronari i TV lokal "*Boin*" në Tuz, Tomë Bojaj. Ky film prej 30 minutash ka për protagonist Dom Simon Filipaj, përkthyesin e *Biblës* integrale në shqip nga origjinali latinisht, me të cilën ai vetes ia ngriti përmendoren e përjetshme. Në këtë film shpaloset portreti i plotë i kësaj figure të spikatur të Kishës Katolike Shqiptare dhe të kulturës shqiptare në përgjithësi, ku pasqyrohet mjaft mirë dhe me përpikëri e kujdes çdo detaj që nga fëmijëria e tij e hershme, mësimet e tij të para, rruga e tij përgatitore për misionin e meshtarit së pari në seminarin dioçeizan të Tivarit dhe më pas në seminarin papnor në Shkodër, si dhe në Fakultetin Filozofik-Teologjik në Zagreb, ku tregoi aftësi të rralla sidomos në gjuhët klasike, pastaj jeta e tij baritore si famullitar në Shëngjergj të Bregut të Bunës, në Triepsh, Kojë e Grudë si dhe veprimtaria e tij si përkthyes. Puna meritore për realizimin e këtij dokumentari i mbetet skenaristit; Gjergj Filipaj, veguesit, Anton Koçit, lexuesit të tekstit, Gjekë Gjonaj, recitueses së poezive, Rajmonda Marku dhe përzgjedhësit të muzikës, Zef Çobaj

Shkuarja e tij në amshim, humbje e madhe për popullin shqiptar

Vdekja e imzot Simon Filipaj është humbje e madhe dhe pikëllim i thellë jo vetëm për besimtarët katolikë, por edhe për mbar popullin shqiptar. Andaj, me rastin e varrimit të tij, më 3 shtator 1999, Kisha e Shëngjergjit afër lumit Bunë (komuna e Ulqinit) ishte e vogël për t'i pranuar besimtarët dhe qytetarët e shumtë që kishin ardhur të marrin pjesë në meshën e përmotshme udhëhequr nga argjipeshkvi i Argjipeshkvisë Durrës-Tiranë, Shkëlqesia e tij, monsijnor Rrok Mirëdita, dhe t'i bënin nderimin e fundit këtij hyji të librave fetare shqipe, këtij luftëtari për fe dhe atdhe, për komb e flamur dhe këtij rilindasi të gjuhës dhe kulturës sonë perëndimore, duke e përcjellë deri në varrezat familjare në Kllezën të Anës së Malit, ku edhe të njëjtën ditë u bë varrimi. Në këtë varrim, përveç të afërmeve të tij, morën pjesë një numër i konsiderueshëm besimtarësh të të tri konfesioneve nga Ulqini, Kotorri,

Podgorica, Tuzi e vende të tjera të Malit të Zi. Në mesin e tyre ishin të pranishëm edhe autoritete të larta të Kishës Katolike Shqiptare: Argjipeshkvi për Durrës-Tiranë, monsinjor Rrok Mirëdita, Argjipeshkvi i Tivarit, monsinjor Zef Gashi, Ipeshkvi i Prizrenit dhe i Kosovës, monsinjor Mark Sopi, Ipeshkvi i Tivarit në pension, Pjetër Përkoliqi, përfaqësuesi i Argjipeshkvisë së Kotorrit, dom Branko Zbutega, famullitari i Shkodërs, monsinjor Lucian Augustini, e shumë meshtarë të tjerë, motra të nderit, miq e dashamir të dom Simonit dhe personalitete të ndryshme nga jeta kulturore dhe politike shqiptare.

Të tjerët për dom Simonin dhe kryeveprën e tij - Biblën

"Duke shikuar me një vështrim objektiv këtë tekst, nga gjuha e rrjedhshme

që e përshkon fund e majë atë, dhe nga mënyra me gjithë lëkundjet e shpeshta, mjaft konsekuente e shkrimit, arrin të bindet njeriu se në Shqipëri ka qenë formuar që më parë, së paku që në mesjetën tonë, një tarditë letrare me shkrime liturgjike, me një ortografi gjer diku të caktuar". (Eqrem Çabej)

"Kam lexuar me një interes përkthimin e mrrekullueshëm të "Biblës" nga dom Simon Filipaj. Vërtet, kam shprehur kudo admirimin tim për këtë përkthim, që është një shembull i shkëlqyer se si mund të përkthehen veprat". (Ismail Kadare)

"Secili prej nesh sot ka të drejtë ta ngushëllojë njëri tjetrin për këtë humbje, për këtë largim të këtij kolosi shqiptar, këtij meshtari të madh, këtij Buzuku të kohëve tona në pragun e këtij mijëvjeçari të ri. Kishën Katolike Shqiptare në përgjithësi e la më të pasur, më krenare. Ai na la trashëgim gjërat më të rëndësishme, fjalën e Zotit të përkthyer në gjuhën e bukur shqipe, për të cilën gjë kombet dhe kombësitë e tjera angazhojnë ekipe dhe time të tëra". (Monsinjor Rrok Mirëdita)

"Me largimin e monsinjor Simnon Filipaj nga mesi ynë tash e tutje do të ndihet një mungesë e pazëvendësueshme në radhat e klerit katolik shqiptar në të gjitha trevat shqiptare. Me vdekjen e tij ne humbëm një punëtor të palodhshëm edhe në sferat e jetës kulturore dhe të asaj kombëtare sidomos një meshtar të zellshëm, gjithmonë besnik Zotit, thirrjes meshatrake dhe grigjës së besuar". (Monsinjor Zef Gashi)

"Kudo dhe kurdo të çohet mesha e shenjtë në gjuhën shqipe ka me qenë i pranishëm mundi i dom Simonit. Ai ka me qenë pjesëtar i lavdisë së Zotit. Kudo që të përmendet Buzuku, Budi, Bardhi, Bogdani e njerëz tjerë të mëdhenjë të kulturës shqiptare, kishtarë e fetare ka me u përmendë edhe dom Simon Filipaj". (Monsinjor Pjetër Përkoliqi)

"Faleminderit për gjithçka ke bërë si meshtar dhe me laps! Faleminderit edhe për Bibël dhe për të gjitha librat liturgjike që i shqipërove në gjuhën tonë të bukur!" (Monsinjor Mark Sopi)

“Populli shqiptar duhet të mburret me dom Simonin, sepse falë atij fjala e shenjt e Zotit, e kohës së re dhe e kohës së vjetër, mund të kuptohet në gjuhën shqipe. Krenar duhet të jetë edhe Mali i Zi, që i mundësoi këtij Jeronimi të popullit shqiptar të krijojë një vepër kaq madhështore”. (Branko Zbutega)

“E ke shkrirë vetveten porsi qiriri, që ne ta kuptojmë fjalën e Zotit në gjuhën tonë amtare. Gjithmonë kur do të lexojmë fjalën e Zotit do ta kujtojmë mundin tënd, djersën tënde.” (Monsinjon Lucian Augustini)

TRADITË DETARIE

Maksut HAXHIBRAHIMI

KUSARËT DHE DETARËT ULQINAKË KANË SJELLË ZEZAKË SI ROBËR

Edhe pse kusaria e Ulqinit përmendet që nga shekulli XIV, legjendat kryesisht flasin për një kusari më tipike, me vendosjen në këtë qytet, siç thuhet, të 400 pirateve arabe, kryesisht algjerianë, që nga gjysma e dytë e shekullit XVII, apo prej vitit 1669 (pas Luftës Kandike).

Nga koha e lulëzimit të kusarisë, Ulqini njihet edhe si treg i robërve dhe si vend i rrallë ku kusarët dhe detarët ulqinakë kanë sjellë zezakë si robër, për nevoja detare, si marinarë, peshkatarë, por edhe për punë të tjera në shtëpi. Familjet ulqinake detare, të cilat prestigjin e vetë e kanë pasur edhe për nga posedimi i zezakëve në shërbimin e tyre, kryesisht i kanë trajtuar zezakët si anëtarë të familjeve të veta, *si njerëz të lirë e jo si robër*. Atyre u kanë dhënë çifliqe, mbiemrat e familjes dhe u kanë mundësuar krijimin e familjeve. Në platonë e epërme të Kalasë së Ulqinit, menjëherë prapa Muzeut, gjendet Kulla e Balshajve. Përpara është një shesh i vogël, që dikur ishte Sheshi i Skllevërve apo Sheshi i Zezakëve skllevër (afrikanë), i rrethuar me kazamatet (burgjet) e revelinit. Në hyrje është *luara e revelinit*, kurse për ballë saj është muri i lartë *Johani Bolani*, nga koha e Venedikut.

Zezakë skllevër (afrikanë) ka pasur gjithmonë në Ulqin. Ata vihen në dukje dhe në fund të shekullit XIX, si edhe në fillim të shekullit XX. Ata shërbenin nder tregtarë, deri para Luftës së Parë Botërore. Zezakët, skllevër zakonisht janë sjellë nga tregtarët ulqinakë, të cilët me anijet e tyre përshkojnë, në shekullin e kaluar, skelet e Adriatikut dhe të Mesdheut, duke bërë edhe tregtinë e skllevërve.

Gojëdhënat thonë së skllevërit mblidheshin më tepër në Afrikën Veriore dhe në Arabinë Saudite. Preferoheshin më tepër fëmije të vegjël, të moshës 3–4-vjeç. Këta fëmijë rriteshin dhe trajtoheshin si njerëzit e shtëpisë në Ulqin. Ata janë rritur si bijtë e shtëpisë dhe janë martuar rregullisht, femrat duke i pajisur edhe me pajë, njëlloj si vajzat e pronarit. Ne mundëm të hetojmë disa raste skllevësh ndër tregtarë e pasanikë të qytetit, të cilët mbahen mend dhe kanë jetuar deri në kohët e fundit. E njohur ka qenë mamia arapeshë, Zejnepe, që ishte skllave e Hafiz Abaz Golemit etj.

Në kohën e kusarisë, piratët e Ulqinit merreshin edhe me tregti me skllevër të zezë. Tripolisi (Tarabulusi) ishte liman kryesor eksportues, në të

cilin bliheshin sklleverit nga viset e ndryshme të Afrikës Veriore. Kusarët dhe tregtarët i shitnin sklleverit ose i linin që të punonin në pasuritë ose në anijet e tyre. Deri në vitin 1878, në Ulqin jetonin 100 familje zezake. Kishte edhe zezakë që vinin si të lirë në Ulqin. Zezakja Zahra, me prejardhje nga Sudani, u martua me ulqinakun, kapidanin detar, haxhi Halil Ficin, major i ushtrisë turke. Më vonë, zezakët gëzonin më shumë liri në Ulqin. Dy prej tyre, për shembull, ishin edhe kapitenë të anijeve.

Në kodrën e Pinjeshit është edhe fusha që e mban emrin “*Fusha e Harapëve*”. Aty tuboheshin zezakët dhe luanin lojëra të tyre rituale. Lidhur me këto lojëra është krijuar edhe loja temperamentë “*Sharaveli*”, si kombinim i melosit dhe ritmit vendës të Ulqinit dhe melosit e ritmit afrikan, që luhet edhe sot në një formë të modifikuar.

Në atë kohë ekzistonte edhe kafeneja “*Trumo*” që quhej edhe “*Kafja e harapeve*” (e zezakëve), sepse pronarë dhe shërbyes ishin vetëm zezakët.

Çdo sulm të kryer me sukses në ndonjë anije, kusarët e kremtonin pas kthimit me festë të bujshme në gjirin në Ranë (Plazhi i Vogël). Në kazanë të mëdhenj zihej hallva, që përzihej me rrem. Me rrem kusarët e ndanin edhe thesarin e plaçkitur nga anijet e Venedikut, të Austro-Hungarisë, të Dubrovnikut, e ndonjëherë edhe të Turqisë, edhe pse lundronin nën flamurin e Turqisë.

Haxhi Halil Fici, si kapidan (detar dhe tregtar) solli në Ulqin disa zezakë nga Sudani (Afrikë). Ai në vende të Afrikës shkonte për tregti. Prej këtyre zezakëve shumica ishin femra. Haxhi Halil Fici ishte gjysh prej nene i Tofik Bilalit, nga Ulqini.

Si detarë të aftë, ulqinakët preknin me velanijet e tyre tërë Mesdheun, madje kalonin edhe përtej Gjibraltarit, kapnin brigjet perëndimore të Afrikës, prej nga sillnin edhe zezakë, që shërbenin si piratë në anijet e tyre, kurse më vonë më rënien e kësaj veprimtarie qenë shndërruar në shërbëtorë të tyre. Këtë e vërteton edhe tradita gojore e përcjellë brez pas brezi, si dhe dokumentacioni arkivor.

Ulqinaku Ali Basha, në vitin 1770, ka sjellë nga Egjipti dy robër, kurse një grup ulqinakësh, që ishte kthyer më 1775, solli më vite 13 robër zezakë.

Fransua Pukëvili ishte mjek dhe nëntë vjet rresht (1806 – 1815) qëndroi si konsull i Francës në Janinë, pranë Ali Pashë Tepelenës. Pasi u kthye në atdhe (Francë), ky botoi dy vepra të rëndësishme: “Udhëtimi nëpër Greqi” dhe “Historia e Rilindjes së Greqisë”, të cilat së bashku përbënin gjithsej 10 vëllime. Veprat e Pukëvilit s’ka dyshim se kanë vlere edhe për ne, për studimin e mjaft problemeve të albanologjisë, si ato të historisë së lashtë dhe të re, të gjeografisë, të çështjeve të historisë qytetare dhe agrare, të toponomastikës dhe të disiplinave të tjera shoqërore të përafërta.

Për veprat heroike, trimëri apo punët heroike që benë kusarët ulqinakë, u trashëguan shumë gojëdhëna a legjenda e anekdota. Një rast i tillë, por interesant, lidhet me shkrimtarin dhe mjekun francez – Pukëvilin. Pukëvili ishte

zënë rob në një rast të lundrimit të tij, nga ana e piratit të njohur ulqinake – Uruç (Ulluzh) Alisë. Pukëvili ngjitet, në fillim të vitit 1798, në velanijen të tipit “tartanë” nga Livornoja, e quajtur “*Madonna di Monte Negro*”. Ai niset me anije prej Aleksandrisë për në Itali. Ata arritën pranë brigjeve të Kalabrisë, natës së datës 25. XI. 1798, të cilët në gjirin *Squillace*, i sulmoi anija kusare, në të cilën ishte kapidani ulqinak - Uruç (Ulluzh) Alija. Pasi që anija ulqinake, në krye me kapidan Uruç Aliun, Pukëvilin dhe të tjerët i drejtuan në burg të Tripolit, prej të cilit, në vitin 1799, ishte transferuar në Stamboll, ku lypset të jetë i dëbuar dy vjet, në një kështjellë – *Sette Torri*. Me intervenimin e Qeverisë Franceze, Fransua Pukëvili u lirua nga burgu dhe dëbimi, dhe u kthye në Paris, në vitin 1801.

Kusaria e Ulqinit, me gjithë ngjyrimet legjendare që mund t'i këtë marrë në rrjedhën e kohës, është në thelb një realitet që këtë qytet e ka karakterizuar që nga koha ilire, më të gjitha baticat e zbaticat e jetës gjatë kohës kur në të janë ndërruar sundues të ndryshëm, gjatë kohës së aspiratave të pushtuesve të huaj. Ulqini, megjithatë, e ka ruajtur vazhdimësinë e jetës detare dhe lulëzimin e detarisë në shekullin XVII – XVIII disi shkon krahas me lulëzimin e kusarisë, me një dallim që këtë të fundit. Porta, duke qenë e rrezikuar edhe nga kusarët e famshëm ulqinakë, pas Luftës së Moresë filloi ta zhdukte piratërinë.

Figurë heroike

Maksut HAXHIBRAHIMI

MUJO ÇAKULI - ULQINAKU si nënoficer i marinës ushtarake shqiptare në Durrës

Mujo Çakuli – Ulqinaku, lindi në vitin 1896 dhe u rrit në një familje detare – tregtare të Ulqinit. Në moshë të re punoi si ndihmës detar në Shkodër e në Durrës dhe u bë një mjeshtër i shquar lundrimi.⁸⁴

Punoi si nënoficer (kapter) në një nënrepart të Marinës Ushtarake Shqiptare në Durrës. Këtu u gjend ai ditën e 7 prillit 1939, kur fashistët italianë sulmuan Shqipërinë. Ndjenjat e fuqishme të detyrës së ushtarakut patriot shqiptar e nxitën Mujo Ulqinakun t’u drejtonte armët pushtuesve, duke qenë plotësisht i bindur se po shkonte drejt vdekjes.⁸⁵

Me aktin e tij sublim, të 7 prillit 1939, Mujo Ulqinaku u shndërrua në simbol të atdhedashurisë e të heroizmit. Me këtë akt filloi Lufta Çlirimtare Antifashiste e popullit shqiptar dhe ai u bë dëshmor i parë i saj.⁸⁶

Më 8 janar 1939, kryetari i Qeverisë Fashiste, Benito Musolini, miratoi Planin e Çanos, për pushtimin ushtarak të Shqipërisë.

Ahmet Zogu mori disa masa kundër planeve italiane.

Ambasadori italian në Tiranë protestoi për këto masa.

Ndërkohë, në Italinë e Jugut u përqendruan forcat ushtarake që do të realizonin pushtimin. Më 25 mars 1939, Ahmet Zogut iu paraqit një projekttraktat nga Qeveria Italiane që synonte nënshtrimin e Shqipërisë. Por Ahmet Zogu e la në heshtje. Pasi iu përsërit më 2 prill, iu paraqit ultimatumit me afat deri në orën 12, të datës 6 prill.

Më 15 prill 1939, Qeveria Shqiptare i paraqiti ministrit italian në Tiranë kundërpropozimet, në të cilat kërkohej të përfundohej një konventë ushtarake dhe të përcaktoheshin rrethanat kur ushtria italiane mund të vendosej në Shqipëri.

Më 6 prill, pasdreke, parlamenti shqiptar e hodhi poshtë ultimatumin e B. Musolinit. Populli shqiptar e ndjeu rrezikun e pushtimit. Ai shpërtheu në demonstrata dhe i kërkoi Qeverisë të organizonte qëndresën. Demonstruesit shkuan përpara pallatit mbretëror në Tiranë për të kërkuar armë.

Gatishmërisë së kosovarëve, për t’u ardhur në ndihmë vëllezërve të tyre, Qeveria Jugosllave iu kundërvua me mbylljen e kufijve. Në mëngjesin e 7

⁸⁴ Historia e popullit shqiptar, për shkollat e mesme,, fq. 194.

⁸⁵ Po aty.

⁸⁶ Po aty.

prillit 1939, trupat fashistë italiane, prej 35 – 40 mijë vetash, sulmuan Shqipërinë dhe zbarkuan në Durrës, në Vlorë, në Shëngjin dhe në Sarandë.

Në Durrës, Ushtria Shqiptare e drejtuar nga major Abaz Kupi dhe kapteri i Marinës, Mujo Ulqinaku, i bëri qëndresë pushtuesit. Mujo Ulqinaku ra heroikisht dhe u bë dëshmori i parë i atdheut në luftë kundër pushtuesit fashist. Më armë në dorë u pritën pushtuesit edhe në Vlorë, në Shëngjin, në Lezhë, në Shkodër, në Urën e Baçallëkut etj.

Epërsia numerike dhe ushtarake i dha mundësi pushtuesit të përparonte me shpejtësi në brendësi të vendit.

Ahmet Zogu, më një pjesë të oborrit të tij, u largua nga vendi në drejtim të Greqisë. Që nga Stambolli, Zogu i kërkoi Lidhjes së Kombeve të mbante qëndrim ndaj pushtimit fashist të vendit të tij. Në mbrojtje të Shqipërisë u ngritën edhe patriotët shqiptarë të diasporës, si në SHBA, në Argjentinë, në Francë etj.

Fuqitë e Mëdha Perëndimore u shprehën se nuk kishin interesa ndaj Shqipërisë. Një qëndrim miratues ndaj këtij pushtimi mbajtën edhe qeveritë e shteteve fqinje.

Më 9 prill 1939, sapo u futën në Tiranë, pushtuesit krijuan Komitetin e Përkohshëm Administrativ, në kryesinë e Xhaferr Ypit. Pas dy ditësh, ata thirrën “Asamblenë Kushtetuese”, që përbëhej nga 159 anëtarë, e cila shpalli më 12 prill “Bashkimin personal të Shqipërisë me Italinë”.

“Asambleja Kushtetuese” krijoi një qeveri “shqiptare”, me kryeministër Shefqet Vërlacin. Gjithashtu ajo vendosi t’i jepej mbretit Italian, Viktor Emanueli III, kurora mbretërore e Shqipërisë. Me këto vendime, “Asambleja Kushtetuese” në të vërtetë nënshkroi, kundër vullnetit të popullit shqiptar, humbjen e pavarësisë së Shqipërisë. Në Shqipëri u dislokua një ushtri italiane prej më shumë se 100 mijë ushtarësh.

Për të ushtruar pushtetin e tij në Shqipëri, mbreti i Italisë emëroi mëkëmbës të tij Françesko Jakomonin. Në emër të mbretit, mëkëmbësi ushtronte gjithë pushtetin shtetëror. U likuiduan Ministria e Punëve të Jashtme dhe Forcat e Armatosura Shqiptare, si forca më vete.

Më 2 qershor 1939, pushtuesit formuan Partinë Fashiste Shqiptare, si shtojcë e Partisë Fashiste Italiane, që varej drejtpërdrejt nga Musolini.

Flamurit kombëtar shqiptar iu vunë shenjat e Lektorit, emblema e fashistëve italianë.

Në fushën ekonomike, pushtimi i Shqipërisë u sanksionua me Konventën ekonomike doganore – valutore të 20 prillit 1939.

Për qëllime ushtarake, pushtuesit filluan të ndërtonin në të gjithë Shqipërinë rrugë dhe objekte ushtarake.

Më 2 qershor 1939, Jakomoni nxori dekretin për çarmatosjen e popullit brenda 30 ditëve. Një ditë më vonë u shpall dekreti që i detyronte të gjithë nëpunësit të bënin betimin për besnikëri ndaj mbretit dhe trashëgimtarëve të tij. Në të kundërt, ata pushoheshin nga puna.

TË NXJERRIM NGA HARRESA DETARINË E LAVDISHME

(Bisedë mbi detarinë ulqinake me **Ruzhdi Alibegun***.

Një vështrim i shkurtër, për veprimtarinë detare të ulqinakëve me një shpjegim të terminologjisë së lundrimit dhe të ndërtimit të anijeve)

Navigare neceste est, vivere non neceste est - romake

(Për të jetuar nuk është e detyrueshme, ndërsa për të lundruar duhet patjetër).

Ruzhdi ALIBEGU

***Çka thotë historia antike, kur ka nisur lundrimi në brigjet e Iliridës?
Me çfarë anijesh kanë lundruar ilirët?***

Kjo veprimtari njerëzore fisnike, në brigjet tona ka filluar në agim të civilizimit mesdhetar. Të përmendur janë fiset ilire që u morën me detari, por njëkohësisht edhe me piraterinë detare. Në këtë drejtim mund të përmenden fiset ilire: *liburnët, dalmatët, ardiejtë, labeatët* etj. Ata jo vetëm që zhvilluan lundrimin dhe tregtinë detare, ndërmjet brigjeve lindore dhe perëndimore të detit Adriatik, por fisi ilir - liburnët i dhanë ndërtimtarisë së anijeve një avancim të madh. Njohësit e detit, vërejnë se në kantieret e ndërtimit të anijeve ilire u projektua dhe u ndërtua tipi më i shpejtë dhe me performansa më të mira të asaj kohe, anija e quajtur *liburna*.

Për vetitë e saja ky lloj ka qenë i përmendur në tërë Adriatikun dhe në Mesdhe. Disa nga karakteristikat e saja kanë qenë: statika e qëndrueshmërisë së tij në det, manovrimi i saktë dhe shpejtësia. Për këtë arsye, romakët e vunë në përdorim të flotës së tyre luftarake dhe tregtare. Në këtë bazament të traditës së lashtë të ndërtimit të anijeve, përcillet në kohët më të vonshme, në Mesjetë - njësitë lundruese *fustet* dhe *tartanat*.

Traditën e lashtë e vazhduan ulqinakët, si ustallarë të anijeve dhe si lundrues. Me çfarë tipa anijesh dalloheshin ata nga popujt e tjerë të basenit të Mesdheut?

Këtë traditë, përveç romakëve, e përvetësuan më vonë fiset sllave, respektivisht kroatët dalmatinë, të cilët më vonë u bënë detarë të përmendur. Tipat e anijeve kroate si *pasara* dhe *brociera* janë shembuj tipikë të ndërtimit të anijeve të cilat kanë prejardhje me liburnën e fisit liburn ilir.

Këtë traditë të lavdishme detare, e vazhduan detarët ulqinakë dhe ata himariotë. Është e njohur se në Ulqin ka vepruar kantieri i ndërtimit të anijeve, ku mjeshtrit ulqinakë me një mjeshtri të pamohueshme, ndërtuan anije të tipave

të ndryshme, që në historinë detare zënë një vend të rëndësishëm. Në këtë drejtim, mund të përmendim tipat pos liburnës: *fusta*, *tartana*, *kaiku*, *galiera*, *nava*, *brigantini* dhe *shkuna*. Të gjitha këto njësi lundruese kanë qenë të përmendura për shpejtësi, qëndrueshmëri në çdo situatë në det dhe për bukurinë e tyre të papërsëritshme. Për estetikën e ndërtimit kanë qenë të përmendur: *kaiku* dhe *shkuna*.

Detarët e vjetër ulqinakë për *kaikun* thonin se ai ka qenë krijesa më e përsosur e mjeshtërive në të cilin ata kanë derdhur dijen, mundin dhe përvojën e tyre të stërholluar nëpër shekuj. Po ashtu thuhet se në qoftë se dora e njeriut diçkahit i ka dhënë shpirt, ai është në të vërtetë *kaiku* i cili pulson si i gjallë me ekuipazhin e tij, e me këtë vërtetohet sensi artistik i mjeshtërive tanë në ndërtimin e anijeve, gjë që nuk mund të karakterizohet si zanat, por art i vërtetë. Mjerisht mungojnë të dhënat e shkruara për këta artistë të vërtetë, por në gojën e popullit, në Ulqin, ende mund të dëgjosh rrëfimet për të bëmat e mjeshtërive ulqinakë.

Barkat me vela janë një e kaluar romantike, por ju, personalisht, i dini shumë terma të anijeve. Na i thoni disa!

Edhe pse nuk pretendoj të hyj hollësisht në etimologjinë e fjalëve, pasi mendoj se kjo i takon gjuhëtarëve, po i përmendi termat e pjesëve të barkës, gjegjësisht të *kaikut* ulqinak, ashtu siç i kam dëgjuar nga detarët e vjetër.

Kalluma - bazamenti i barkës; *kontrakalluma*; në bash – *ballastamari* dhe në *kiç* - *ashta e barkës*. Pastaj janë vendosur *korbat* (*skeleti i barkës; majeret; dërrasat e anëve të barkës; kiverta; dyshemeja*); *bokaportet; mbulesa e hamarit*. Në bash të barkës kanë qenë të vendosur *kalujtë* dhe *bastoni*. Bastoni ka shërbyer për vendosjen e *fjokëve* në bash. Përveç bastonit, ka qenë i vendosur *vinçi*, i cili ka shërbyer për ngritjen e *spirancës së hekurt* në barkë. *Palmeta* ka qenë e vendosur pas *vinçit*; dhoma e fjetjes e marinarëve me shtrat vertikal që janë quajtur *ranxha*. *Palmeta* ka pasur *shkallat* dhe *kapakun* lëvizës. Menjëherë pas *palmetës* ka qenë i vendosur *direku i parë*. Ai ka qenë i projektuar në atë mënyrë që nuk e ka prishur ekuilibrin e barkës, d.m.th., mjeshtrit e kanë projektuar në atë mënyrë që gjatësia të jetë me proporcione me madhësinë e barkës. *Direku* është në bazament i forcuar në *kallumë* dhe në *kivertë*. Nën majën e *direkut* ka qenë i vendosur *kryqi*, e në barkat e mëdha - dhe *shporta vrojtuese*. *Direku* njëherit ka qenë i forcuar nga pallasartat nga njëra anë dhe nga ana tjetër. *Sartat*, ose *shkallët*, u kanë shërbyer marinarëve për lëshimin dhe mbledhjen e *velave*. Çdo *direk* ka pasur dy mbajtëse me të cilat janë mbledhur ose lëshuar velat. *Direku i dytë* është identik me të parin, me të gjitha pajisjet. Ndërkaq, në *kiç* ka qenë e vendosur *kamarina e kapidanit*, gjegjësisht *ura komanduese me timon*. Aty gjendeshin *raftet, hartat, sinjalet* dhe *dylbitë*. Në *kiç*, njëherit ka qenë e vendosur *shtiza e flamurit* dhe *timoni*. Në bashin e *kaikut*, nën *bastua* kanë qenë të vendosura dy *gadina*, *hekur* apo *spiranca* - edhe këto të projektuara në atë mënyrë që *kaikun* ta *ankorojë* me

siguri. Në bash janë: *cimat* apo *litarët* madhësish të ndryshme. Më i trashi quhet *pallamar* ose *kapjan*. Ndërkaq, cima e hollë u ka shërbyer *marinarëve* për *kastimin* e barkës. Në kiç zë vend edhe një gadinë që është quajtur *pendull*, me një cimë 40-50 cm, e cila ka shërbyer për të ndalur barkën gjatë kastimit në *mol*. Çdo kaik ka pasur edhe nga një sandall të vogël, apo siç e quajnë *lajf-bot*, e që ka shërbyer për shpëtimin e ekuipazhit në rast *havarie detare*. Kjo minibarkë ka qenë e pajisur me *cimë*, *gadinë* dhe me dy ose katër *rrema*.

Barkat me vela, a kanë pasur ekuipazh të madh; kur kanë dal në lundrim, në çfarë stine, kohe; si janë ushqyer në det?

Ekuipazhi i anijes është varur nga tonazhi i saj. Kaiku ulqinak ka pasur pesë deri në shtatë marinarë dhe kapidanin. Marinari më i vjetër, përveç punëve tjera, ka pasur edhe profesionin e kuzhinierit. Në barkat ulqinake ka ekzistuar edhe i ashtuquajtur *“i vogli i kivertës”* ose *“muço”*.

Marinarët tanë jo vetëm që kanë qenë mjeshtër të detarisë, por kanë qenë të obliguar edhe për ngarkimin dhe shkarkimin e barkës në porte dhe limane të ndryshme. Ndonjëherë ka pasë dhe mosmarrëveshje ndërmjet kapidanit dhe marinarëve, në çështje të pagesës apo, siç është quajtur, *paji*. E, në lidhje me këtë, sot e kësaj dite mund të dëgjohen thëniet: *“Hesapi i kivertës nuk është kurrë sa ai i palmetës”*.

Detarët ulqinakë zakonisht kanë lundruar në fillim të muajit mars dhe lundrimi ka zgjatur deri në fund të tetorit. Para nisjes së barkës në lundrim, kapidani ka përgatitur *previjat*in (ushqimin), i cili përbëhej nga: *mielli*, *buka*, *peksimeti* (*bukë e thekur*), *mishi i regjur në shëllirë*, *peshku i regjur*; *perime të thata*, *bamje*, *patlixhana* (*patëllxhanë*), *patate*, *kafërma*, *terhan*, *kripë*, *vaj ulliri* etj. Ky ushqim është përdorur gjatë lundrimit, ndërsa në porte, ku janë ankoruar - janë furnizuar me ushqime të freskëta.

Gjatë dimrit barka 5t ulqinake kanë qenë të lidhura në *Adën e Krruçit*, *Valdanos*, *Rrushkull*, *Bunë* dhe në *Shëngjin*. Çdo barkë e ankoruar në këto limane, ka pasur *gardianët* (*rojat*), të cilët ndërroheshin kohë pas kohe. Ata kanë pasur detyrë që të kujdesen për barkë dhe, në kohë të ligë t'ia shtrëngojnë *cimat*.

Ulqinakët, për të parët e vet, thonë se kanë qenë detarë të shkathtë, tregtarë të mëdhenj, pasanikë të mëdhenj, ndërsa në shkrime (të huaja) ata cilësohen si kusarë, piratë deti. Cila është e vërteta?

Aktivitet tjetër i detarëve ulqinakë ka qenë kusaria dhe pirateria.

Dihet se, në Mesjetë pirateria është trajtuar si fisnikëri kolosale dhe degë e rëndësishme ekonomike. Me këtë aktivitet janë marrë të gjitha qytetet bregdetare të Mesdheut. Barkat e asaj kohe kanë qenë të armatosura rëndë dhe, nga barka tregtare, në raste të volitshme është kthyer në një barkë pirate. Me këtë lloj aktiviteti janë marrë dhe republikat e fuqishme të asaj kohe: Gjenova, Venediku, Ragusa etj.

Fatkeqësisht për kusarët ulqinakë shumë pak është shkruar. Ata më shumë jetojnë në legjendat dhe gojëdhënat e popullit.

Sot e kësaj dite mungojnë veprat shkencore dhe monografite për kusarët ulqinakë, siç janë: *Lika Ceni*, *Ali Korza* dhe një numër trimash ulqinakë, të njohur për trimëri dhe burrërinë e tyre jo vetëm në Adriatik, por në tërë Mesdheun. Sipas rrethanave politike të asaj kohe, herë kanë qenë të favorizuar apo të anatemuar nga pushteti turk apo nga republikat fqinje. Po ashtu pas Kongresit të Vjenës (1815) edhe nga Austria, gjë e cila nuk ka ndodhur me piratët e mëdhenj: Anglisë, Francës, Spanjës, Portugalisë etj. Dihet që piratët anglezë si: *Frensis Drejk*, *Xhek Hopkins*, *Henri Morgan* dhe ai francez *La Fajet* - kanë qenë të dekoruar dhe të shpërblyer me prona të mëdha në Amerikën e Mesme, në Kostarikë dhe në Amerikën e Jugut. Ky i fundit, nga Qeveria amerikane, me motivacion për ndihmesën e tij në Luftën për Pavarësi të popullit amerikan. Sot Avenyja më e bukur dhe parku më i madh në Uashington – e mban emrin e tij.

Për historinë e detarisë së Ulqinit nuk është shkruar, pra, as saktë e as mjaftueshëm. Çka duhet bërë?

E gjitha kjo veprimtari, rrëshqitazi përmendet në veprën "*Historia e detarisë dhe e peshkimit të Ulqinit*" të autorit Dinko - Bure Franetoviq. E njëjta gjë mund të thuhet edhe për librin e prof. dr. Ruzhdi Ushakut, "*Ulqini në gjurmët e shekujve*", si dhe për librin e mr. Maksut Haxhibrahimit, "*Detaria e Ulqinit nëpër shekuj*".

Mendoj se është detyrë jona primare, respektivisht e studiuesve tanë, që në këtë drejtim të bëjmë studime të veçanta dhe të nxjerrim nga harresa këtë veprimtari të lavdishme dhe kaq të rëndësishme jo vetëm për qytetin e Ulqinit, por edhe për detarinë tonë në përgjithësi.

PESHKIMI ME FLLUGË

Ruzhdi Alibegu, ndjesë pastë, ishte një njohës i mirë i terminologjisë së detarisë dhe të peshkatarisë.

Madje, një kohë, ai ishte edhe peshkatar me fllugë me rrema e tratka. Ai me kënaqësi më ka diktuar një pjesë të vogël të diturive që i kishte.

E gjatë 9 - 11m. Vozitet me 4 rrema. Peshkatarë: 9 deri 11 vetë; në kohë të gushtakut – edhe 14 vetë.

Rremi i kiçit, ose rremi më i madh, ka vozitur, por edhe e ka drejtuar fllugën; rremi i dytë, rremi i tretë dhe rremi i bashit, ashtu janë thirrur të tjerët.

Në kiç të fllugës është *netue tratka*; është rregullue, pastruar, është bërë *neto*. Ndërmjet rremit të kiçit dhe tratkës ka qenë *shkami*; është hedhur *shuli i tratkës* përmbi të. Në kiç është *paluar thesi i tratkës*. Peshkaxhia ka ndejtur në këmbë - me e hedhë thesin.

Peshkatarët e moçëm kanë qenë: *Alush Dema*, i biri *Hamdiu, Sylë Bushati, Dulo Bushati, Dulo Muharremi, Qiro Zyberi (Asllan), Cafo Zyberi* (të dy vëllezër binjakë), *Jonuz Zyberi* (vëllai i *Cafit* dhe *Qiros*), të bijtë e *Dulit; Cafo Sela – Ishmaku, Shyqo Ustabeqiri, Fiko Ustabeqiri, Muharrem Ishmi, Adem Dema, Emro Abazi*; familja *Kahari: Musa, Mano; Muhamet Nimanbegu* (njëri ndër rremtarët më të fuqishëm); *Avdo Nimanbegu, Fahri (Jusho) Nimanbegu*; vëllai i tij – *Hilmija*.

Të rinjtë: *Hashim Dervishi, Bahri Dema, Zyto Dema, Ismet Vogliqi, Cufo Lanica, Himo Vogliqi* etj.

Nisja - nga *Molja e Peshkaxhive, Molja e Vogël*, tash ajo është e mbyllur nga trotuari.

Rremimi (shkuarja në peshkim) – *Grupi i parë* ka vozitur prej *Moles* deri te *Vendi i Verdhë* (gjysma e rrugës deri në *Puntë të Gjeranave*); grupi i dytë ka rremue prej *Vendit të Verdhë* deri në *Puntë të Gjeranës* dhe hymjen në *Partamilenë*, nëse është *gju' aty*.

Janë gjujtë, brenda në *Partamilenë*, në vendin e quajtur *Shishja*; vendi i dytë - *Pusi i Prenës*; vendi i tretë - *Punta e Zhugës*, vendi i katërt – *Gurtë e Krypores*.

Mënyra si është gjuajtur. Dy vetë prej grupit, ata më me përvojë, kanë dalë në tokë. Ata janë quajtur *shkujka*. Kanë shikuar detin, kanë shikuar kur kalon *masa e peshkut* dhe e kanë caktuar vendin se ku ka *me u hedhë tratka*. Njëri e ka hedhur *goglën* dhe *rrëmuqin (me drunin e shulin)*, dy peshkatarë në kiç e kanë *shtri tratkën*; njëri *goglën*, tjetri – *plumbin*. Kur ka ardhë që është qitur gjysma e tratkës është hedhur thesi (pjesa e rrjetës e bërë si thes, e gjatë 10 - 15 m; kur është hedhur thesi, *rremxhija i kiçit* ka nisë *me shijue*, e këta të tre – *me vozitë, me e ba lakun (me e rrethue peshkun)*; ky ka qenë *rrethim*

teveqel. Atëherë, *tue qitë tratka*, rremi i kiçit e ka marrë drejtimin e tokës, e është *ngulë* (flluga) me bash në tokë (ranë). Nën komandën “*hidhuni*”, menjëherë janë *palue* (stivue) rremat; në atë moment të tanë janë hedhur në breg (*kanë dalë në tokë*).

Çdo fllugë (grup peshkatarësh) e ka pasur *kapidanin* e vet dhe (vetëm) ai ka dhanë urdhër; ai është quajtur *kapidan*.

Kapidana kanë qenë: *Hamdi Dema, Alush Dema, Emro Abazi, Sylë (Sylejman) Bushati*, të gjithë peshkatarët më me përvojë.

Ata nuk kanë pasur dallim në *paj* (*paji*).

Kur është hedhur *shuli i dytë*, kur ka *dalë në tokë*, dy vetë kanë qenë në tokë; njëri *e ka kapë shulin*, tjetri – *goglën*, i treti *e ka shkelë armatinë e plumbin*, të tjerët kanë *levue* (*rremue*). Mbasi janë renduar (peshkatarët) në të dy anët (e *tratkës*), si njëra, si tjetra anë e *tratkës*, kanë marrë një *temp të levimit* (*gërgimit*), të tërheqjes së *tratkës*.

Kur është *gjuejt’ natën*, në të dy anët e *traktës*, kanë qenë *sinjale të caktuara* që është *thirrë boli* (*goglat më të mëdha*); dy (peshkatarë) nga të dy anët (e *traktës*), që të organizohen me të (të tërheqin *tratkë të njëjtën gjatësi*) është bërë titur se e ka në dorë.

Kur mbledhet *tratka*, ka mbërritur *shamadori i thesit*; mbasi është marrë në dorë - ka bërë titur se e ka kapur. Atëherë dy vetë e kanë *levue thesin*, atë e kanë zgjidhur se e ka pasë *tonjën* dhe është qitur në tokë.

Më i riu – *muçoja* (kështu thirrej edhe në barka), e ka marrë *cakonjcen* (rrjetë e posaçme e cila ka mbajtur edhe 50 kg peshk), (s’është *spoli*, as *karruba – karrupa*) dhe e ka hedhur peshkun në *sulltina*, në mes të *korbave*, nën *pajolla* (brenda në fllugë).

Kur është mbushur flluga me peshk – *tratka* është netue në kiç (ku rri gjithmonë) dhe janë kthyer mbrapa, (e kanë kryer peshkimin). Kanë dalë te *Gurtë e Partamilenës*, aty është *qitur tratka*, për të mbrëmën herë, pa u shkelur plumbi – për m’u la *tratka* nga *balta e Partamilenës*.

Kur kanë dalë në Mole (të Peshkatarëve) e kanë nda *pajin*. Kanë vepruar në këtë mënyrë. Një e treta ka shkuar për fllugë e *tratkë* (pronarit), të tjerat janë ndarë në *paj*, pjesë të barabarta, duke u kthyer me kokë mbrapa, me shpinë kah peshkaxhitë dhe duke e pyetur se i kujt është ky *paj*. Peshkun në hise (pjesë) më parë e ka ndarë peshkaxhiu më i mocëm.

Nëse është *gjuejtur te Zalli* dhe *Buna*, grupi i parë ka vozitur nga *Shkallat* deri te *Balona*; i dyti prej aty deri te *Guri i Gjeranës*; prej Gurit të *Gjeranës* – grupi i tretë deri te *Vapori* (i cili ka qenë i fundosur më 1886) dhe, deri në Luftën e Dytë Botërore, e ka pasë drekën jashtë. Prej Vaporit - deri te *Punta e Ulqinit* (*Gryka e Bunës*, ana e djathtë e Bunës, kah Ulqini).

Në qoftë se është dashur të peshkohet te *Punta e Pulajve* e ka marrë grupi i katërt.

Kur kanë mbërritur në Bunë është *gjuejtë Legati* (ana e djathtë e Bunës), në *Grykë aposte* me zanë *peshk me hangër*.

Mbasi është *ba darka*, o *peshk të pjekun*, o *peshk të zimun* – *Dul Bushati* ka qenë kuzhinier – *kogo*, atëherë kanë pushuar.

Secili lloj i peshkimit e ka pasë kohën e vet, vendin e vet, mënyrat e veta, tratkat e posaçme.

Tratkat: e gushtakut – 120 pashë të gjatë, tre pashë e lartë; është përdorur edhe për *qufull vjeshte*.

Tratkat e hames (ame e cila gjendet vetëm në Grykën e Bunës) ka qenë 90 pashë, 2.5 pashë e lartë, me 200 e më metra në rrëmuq.

Si e kanë përgatitur peshkun në Bunë. Secili e ka pasë hellin e vet dhe e ka pjekur peshkun. Ka qenë edhe kusia 20 litërshe. Edhe është fërgue.

“Një herë një qile makalure (makarona) me peshk i ziu Dulo Bushati, atë ditë s’e harroj, atë çorbë leshada peshku.”

Peshkaxhitë shkojnë në gjonjë

SHËNIM

***Ruzhdi Alibegu**, i përket gjeneratës së parë të shqiptarëve të Ulqinit (dhe të Malit të Zi) që mbaroi shkollim të rregullt. U lind në Ulqin më 1934 dhe vdiq, po në vendlindje, më 2001. Filloren e filloi në Tiranë dhe mbaroi në Ulqin. Normalen e nisi në Gjakovë dhe u diplomua - gjenerata e parë e Prishtinës. Mbaroi edhe SHLP – dega Gjeografi-Histori në Sarajevë. Shërbeu në arsim: në Ostros, Pistull, Vushtri (Kosovë) dhe në Tetëvjeçaren e Ulqinit.

Dallohej për inteligjencë dhe dije erudite.

Njihte, sidomos, historinë dhe mikrotoponimin e Ulqinit, e njihte terminologjinë e detarisë, të peshkatarisë, e ullihtarisë. Ishte i dshuruar në gjuetinë në shpeshë të egra.

MJEKËSI

Dr. Astrit BECI

(Drejtor i Përgjithshëm i Fondit të Sigurimit të Detyrueshëm të Kujdesit Shëndetësor)

BARNAT GJENERIKE NË ‘LUFTË CIVILE’ ME ETIKËN DHE INTERESAT

Ishte viti 1924 kur mjekët më të mirë të Shteteve të Bashkuara të Amerikës ishin mbledhur në konsultë për djalin e Presidentit *Calvin Coolidge*. Një fshikëz e vogël në këmbë, e shkakuar nga këpucët e tenisit të mbathura pa corape, pak ethe, më pas temperaturë dhe rëndim i gjendjes, *septicemia*. Calvin junior do të vdiste pas pak ditësh, në moshën 16 vjeçare, i shoqëruar nga një trishtimi dhe ankthi që prej ditësh kishin mbuluar të gjithë Amerikën dhe nga një depresion i thellë i presidentit që do ta shoqëronte deri në fund të jetës. Penicilina dhe antibiotiket e tjere akoma nuk ishin zbuluar!

Në qershor të ‘44 penicilina jo vetëm që do të mbushte depot e ushtrisë dhe të popullatës, por, ajo do të sfidonte rregullat e shkencës mjekësore duke ndryshur Botën me të cilën kishte punuar deri në atë kohë industria. Kurrë më parë profesorët e universitetit dhe kërkuesit shkencorë të industrisë nuk kishin provuar të punonin së bashku. Kishte filluar kështu periudha më pjellore për shkencën e jetës, që ndërmjet viteve ‘40 dhe ‘80, do të sillte rezultate që deri në atë kohë as që mund të imagjinoheshin. Në këtë periudhë, barnat do të profiloheshin si një “instrument i fuqishëm i shëndetit” dhe dëshira për të zbuluar barna të reja, do të arrinte të superonte gjithçka tjetër deri dhe ato për të cilat njeriu ishte krenuar në shekuj!

Fatkeqësisht, zhvillimi i industrisë farmaceutike, në rrugën e saj galopante, nuk i rezistoi dot ‘ndotjes’ së marketingut të paskrupullt nga ana e të interesuarit për shitjen e barnave, i cili jo rrallë kushtëzoi zhvillimin e barnave të reja në drejtime që nuk përkonin me nevojat reale të shëndetit të popullatës, duke i kthyer ato nga “instrumenta të shëndetit” në “të mira të konsumit”.

Pikerisht ky deviacion, do të çonte në rritjen në mënyrë të frikshme të konsumit dhe kostos së barnave, duke u kthyer në sfidë, jo vetëm për vendet në zhvillim, por edhe për vendet e zhvilluara.

Në kohë krize, diferencat ekonomike të mjekimit, nuk janë thërrmija!

Pikërisht kjo kosto dhe ky konsum, shoqëruar me acarim e dimrit ekonomik, ka bërë që dhe në vendet e zhvilluara, ekuivalentet e barnave patentë të ftohen në katedër si alternativë e parë e mjekimit. Adaptimi i barnave ekuivalente në vend të atyre origjinare, atëherë kur atyre i ka skaduar mbrojtja

e patentës, rezulton një magji ekonomike per Shërbimin Sanitar Nazional Amerikan. Sipas këtij shërbimi, mbi 80% e barnave të përshkruar në SHBA gjatë vitit 2012, ishin ekuivalente dhe vetëm 20% barna patentë/originare, nëpërmjet të cilëve ekonomia amerikane kurseu 193 miliard dollarë.

Akoma më imperative bëhet adaptimi i kësaj strategjie në vendet në zhvillim. Në këto vende, t'i hapësh rrugë barnave gjenerike/ekuivalente, do të thotë jo vetëm të ulësh koston e mjekimit në mënyrë të ndjeshme, por, sidomos të kesh mundësi të mjekosh më shumë të sëmurë me të njëjtat cilësi mjekuese.

Konkretisht, për të mjekuar një të sëmurë me leuçemi (*New England Journal*, 2013), një muaj mjekim me një bar patente/origjinar, kushton rreth 2.600 dollarë, përkundër 175 dollarëve që ky bar kushton i prodhur nga një kompani e fuqishme për barna gjenerike/ekuivalente. Ndërsa, për të mjekuar një të sëmurë me AIDS, nga 10.000 dollarë që kushtonte një vit trajtimi me barna patentë, me futjen e ekuivalenteve të tyre, çmimi i mjekimit zbriti në 150 dollarë në vit. Pikërisht në diferencat e mëdha ekonomike të mjekimit me barna ekuivalente nga njëra ana dhe industrisë gjigande të barnave patentë nga ana tjetër, qëndron sfida e politikave të mjekimit, jo vetëm në vendet në zhvillim, por edhe në ato të zhvilluara.

Me çfarë çmimi duhet ta blejmë shendetin? - pyet *Daniel Callahan*, në librin e tij me të njëjtin titull.

Sa më lirë, do ti përgjigjeshin amerikanët pa as më të voglën medyshje, pasi 80% e barnave që ata përdorin, janë gjenerike. Po ashtu Anglia, Gjermania dhe Franca kanë adaptuar në praktiken e përditëshme të njëjtin qëndrim ndaj barnave ekuivalente. Sipas Sherbimeve Nacionale të këtyre vendeve, rreth 60–70% e barnave të konsumuara, janë ekuivalente. Barnat patentë në keto vende, kanë ardhur drejt një rrudhjeje graduale. Italia lëkundet nën presionin e madh të politikbërësve të mjekësisë dhe të shpurës së mjekëve që i shkojnë pas nën logon e cilësisë së barnave gjenerike, të ngushtimit të hapësirave krijuese dhe të demotivimit të industrisë së barnave për të prodhuar barna të reja. Dhe kjo pasi, sot në Itali, çdo ditë rreth 30.000 informatorë farmaceutikë, të cilët vizitojnë mesatarisht nga 8 deri 10 mjekë, emetojnë mesazhe të një kulture në të cilën barnat shihen vetëm si bartës të të mirave dhe aspak si, jo rrallë, gjeneratorë të toksicitetit. Gjithsesi, pak ditë më parë, qendra italiane e studimit dhe analizës së tregut (TEVA), publikoi rezultatet e një studimi mbi perceptimin e italianëve rreth barnave gjenerike/ekuivalente. Rezultatet konfirmuan jo vetëm një dakordësi të shprehur të italianëve ndaj barnave gjenerike, por evidentuan një fakt shumë të rëndësishëm; se, vetëm në vitin e kaluar, italianët do të kishin kursyer të pakten 1 miliard euro, nëse ata do të përdornin barna ekuivalente në vend të atyre origjinare. Siç duket, kriza ekonomike, i ka bërë italianët të reflektojnë!

Sa kushton ndryshimi?

Shumë, sepse preken interesa. Pak ditë më parë, më 20 qershor të vitit

2013, Komisioni Europian dënoi ashpër nëntë firma medikamentesh, përfshirë edhe atë daneze *Lundbeck*, për vonimin e hyrjes në treg të medikamenteve gjenerike, më të lira, të firmave konkurente, duke nxitur kështu jo vetëm një betejë ligjore, por edhe një betejë qytetarie për barnat gjenerike. *Lundbeck* akuzohet se ka paguar kompanitë e tjera që të vonojnë hedhjen në treg të barit gjenerik, *citalopram*, i njohur ky në mjekimin e depresionit.

Aspak, sepse përdorimi i këtyre barnave, i shndërruar në realitet në SHBA dhe në shumicën e vendeve europiane, i ka superuar paragjykimet e lidhura me cilësinë e tyre, si dhe ka argumentuar se ato nuk ndikojnë në frenimin e investimeve për barna të reja apo dhe në kërkimin shkencor.

Së pari, shumë nga kompanitë gjenerike, tashme janë blerë nga kompanitë e mëdha multinazionale që prodhojnë barna origjinare, duke konfirmuar faktin se, barnat gjenerike i plotësojnë kërkesat e legjislacionit europian, «*kualitet, efikasitet dhe siguri*». Ky kombinim përkethehet në cilësi në favor të një çmimi shumë më të ulur. Është kjo arsyeja, që këto produkte njihen si ekuivalente të patentuar (*branded generics*). Në vitin 2012, ‘*atorvastatines*, barit të përdorur për të ulur nivelin e kolesterolit, që prej vitesh ka qenë ilaçi më i shitur në Botë, i skadoi patentat. Efekti i mjekimit me alternativat ekuivalente është i shkëlqyeshëm, edhe pse çmimi është shumë më i ulur.

Gabimisht, në filozofinë popullore, por edhe e lidhur me interesa, vazhdon të dominojë qëndrimi se, çmimi më i ulët dë të thotë cilësi më e ulët. Është detyrë e mjekëve t’ua shpjegojnë të sëmureve. Çmimi i tyre është shumë më i lirë se origjinari, jo për cilësinë, por për faktin se ato nuk kanë harxhuar gjë për zhvillimin dhe marketingun e tyre!

Së dyti, sipas kompanive multinacionale që prodhojnë barna origjinare, «të mbrohesh nga patentat është fundamentale për të mundur të vazhdosh të investosh në barna gjithmonë e më të reja». A është vërtet kështu? Jo tamam. Industria farmaceutike ka dekada që nuk prodhon fare barna të reja. Përse? Pjesërisht pasi gjërat më të lehta për tu zbuluar, janë zbuluar tashmë, dhe pjesërisht pasi edhe ato që kanë dalë në treg si të reja, kanë vetëm modifikime të vogla që nuk përbëjnë një zbulim të vërtetë, (thonë specialistë të FDA). Sipas tyre, rrezikon më pak dhe fiton më shumë me modifikime, sesa me barna vërtet të reja. Më thoni një emër antibiotiku të ri këto 30 vitet e fundit?

Së treti, pretendohet se kosto e barnave origjinare është shumë më e lartë se e barnave ekuivalente, pasi paguhet kërkimi shkencor. Vërtet? ”Për kërkimin shkencor industria shpenzon më pak se gjysmën e asaj që ajo shpenzon për promocion. Informatorët promocionalë janë më të shumtë se kërkuesit shkencorë dhe që për më tepër, jo rrallë, informacioni i tyre është i deformuar me qëllimin e vetëm rritjen e tregut,” insiston *Marcia Angell*, professore e Harvard, mbi 25 vjet në revisten *New England Journal of Medicine*, 15 vjet si drejtore e revistës, e klasifikuar nga *Time Magazine* si ndër 25 amerikanët më me influencë. Disa nga editorialet e saj kanë hapur shtigje të reja në shkencë.

A mundemi ne të përqafojmë ndryshimin?

Një ditë pashë një zog me ngjyrë të bukur dhe pyeta një fshatar: “Çfarë zogu është ky?” Ngriti supet, më pa me habi dhe m’u përgjigj: “Përse të duhet, or mik? Ai nuk hahet”.

Pikërisht sot, në zgrip të ekonomisë, ka ardhur koha e rigjykimit të këtij paradoksi ballkanik, përshkruar kaq bukur nga nobelisti grek, Kazanzaqis, pasi konsumi dhe kostoja e barnave ka arritur në qiell, duke u kthyer në sfidë sidomos në vendin tonë. Jemi të detyruar të rishohim shumë nga qëndrimet tona, pasi nuk kemi luksin të bëjme asgjë nga ato që kemi bërë në të kaluarën.

Realiteti i sotëm, si një erë shiroku që paralajmeron shiun, na shtyn drejt një kulture të re të eficiencës, pjesë e së cilës janë edhe barnat ekuivalente. Gjithsesi nuk duhet të jetë e lehtë, pasi me gjithë sigurinë, efikasitetin dhe përparësitë ekonomike që barnat ekuivalente ofrojnë, ekziston akoma në vendin tonë një mosbesim ndaj tyre, e ushqyer natyrisht nga ata që ju preket fitimi, në raport me barnat origjinare. Dhe në fakt reagimi është i kuptueshëm, pasi me futjen e tyre si zgjedhje e parë, industritë farmaceutike duhet të pakësojnë çmimet dhe kuotat në merkato, farmacistët fitimet e tyre, ndërsa mjekët bonuset. A mjafton ky cenim interesi për t’u bërë bllok kundër “erës” së barnave ekuivalente? Natyrisht liria e barnave ekuivalente është shoqëruar me një kontroll të rreptë për shmangjen e abuzimive.

Barnat gjenerike në ‘luftë civile’ me etikën dhe interesat

“Beteja” për barnat gjenerike është me siguri edhe një betejë qytetarie. “*Është e papranueshme, që, një kompani paguan konkurrentin e saj, që të vonojë futjen e barnave më të lira*” - thotë *Joaquin Almunia*, komisioneri i Konkurrueshmërisë në Komisionin Europian - duke rritur shpenzimet e barnave në dëm të pacienteve dhe sistemit nacional të shëndetit, duke nxitur kështu jo vetëm një betejë ligjore, por edhe një betejë qytetarie për barnat gjenerike. Betejë kjo e pranishme jo vetëm në vendet në zhvillim, por edhe në vendet e standartizuara, betejë, që për herë të parë u shfaq publikisht edhe në Shqipëri, në një kohë kur ekuivalentet e barnave patentë, tashmë në të gjithë Botën, janë ngjitur në katedër si alternativë e parë e mjekimit.

Adaptimi i barnave bioekuivalente, alias generike, në vend të atyre origjinare, atëherë kur atyre i ka skaduar mbrojtja e patentës, rezulton një magji ekonomike për Shërbimin Sanitar Nacional Amerikan. Sipas këtij Shërbimi, mbi 80% e barnave të përshkruar në U.S.A gjatë vitit 2012, ishin ekuivalente dhe vetëm 20% barna patentë/origjinare, nëpërmjet të cilave, ekonomia amerikane kurseu 193 miliard dollarë. Ti hapësh rrugë barnave gjenerike, do të thotë jo vetëm të ulësh koston e mjekimit në mënyrë të ndjeshme, por, sidomos, të kesh mundësi të mjekosh më shumë të sëmurë me të njëjtat cilësi mjekuese. Konkretisht: Për të mjekuar një të sëmurë me leucemi (*New England Journal*, 201n3), një muaj mjekim me një bar patentë/origjinat, kushton rreth 2.600

dollarë, kundër 175 dollarëve që ky bar kushton i prodhur nga një kompani e fuqishme për barna gjenerike/ekuivalente.

Pikërisht në diferencat e mëdha ekonomike të mjekimit me barna gjenerike/ekuivalente nga njëra ana dhe industrisë gjigande të barnave patentë nga ana tjetër, qëndron sfida e politikave të mjekimit jo vetëm në vendet në zhvillim, por edhe në ato të zhvilluara.

Vendet europiane gjithashtu kanë adaptuar në praktikën e përditshme të njëjtin qëndrim ndaj barnave ekuivalente. Sipas Shërbimeve Kombëtare të këtyre vendeve, rreth 60 – 70 % e barnave të konsumuara, janë ekuivalente. Barnat patentë në këto vende, kanë ardhur drejt një rrudhjeje graduale. Natyrisht, e gjithë rruga drejt kësaj filozofie, ka qenë vetëm “malore”, nën presionin e madh të politikbërësve të mjekësisë dhe të shpurës së mjekëve që i shkojnë pas, nën logon e cilësisë së barnave gjenerike, të ngushtimit të hapësirave krijuese dhe të demotivimit të industrisë së barnave për të prodhuar barna të reja. Vetëm në Itali, çdo ditë rreth 30.000 informatorë farmaceutikë, të cilët vizitojnë mesatarisht nga 8 deri 10 mjekë, emetojnë mesazhe të një kulture, në të cilën barnat shihen vetëm si bartës të të mirave dhe aspak si, jo rrallë, gjeneratore të toksicitetit.

Pikërisht nën këtë filozofi dhe nën këto vështirësi, me shtrirje të gjerë dhe realitet edhe në vendet në zhvillim, në klimen e ftohtë ekonomike, *shtjellohet e gjithë politika jonë e barnave*, politikë që nuk ka si të ndryshojë edhe nga vende të tilla si, Kroacia, Sllovenia apo deri dhe Maqedonia, ku përdorimi i barnave ekuivalente, i ka superuar paragjykimet e lidhura me cilësinë e tyre. Politikë kjo, e mbështetur në realitetin e sotëm, i cili imponon një kulturë të re të eficiencës, pjesë e së cilës janë edhe barnat gjenerike/ekuivalente. Eksperiencat botërore na kishin paralajmëruar se nuk do të ishte e lehtë, pasi me gjithë sigurinë, efikasitetin dhe përparësitë ekonomike që barnat ekuivalente ofrojnë, *ekziston akoma një lloj mosbesimi ndaj tyre, i ushqyer natyrisht nga ata që ju preket fitimi me futjen e barnave origjinare.* Dhe në fakt, reagimi është i kuptueshëm, pasi me futjen e tyre si zgjedhje e parë, industritë farmaceutike duhet të pakësojnë çmimet dhe kuotat në merkato, farmacistët fitimet e tyre, ndërsa mjekët bonuset.

A mjafton ky çënim interesi për t’u bërë bllok kundër “erës” së barnave ekuivalente?

Pikërisht kjo filozofi, e cila në rastin më të mirë çënon etikën dhe në rastin më të keq interesat, u sulmua nga një grup profesionistësh të barnave dhe te shitblerjes së tyre, nën petkun e cilësisë së barnave, duke kontribuar dhe në një farë mase në një “panik” në popullatë mbi cilësinë e barnave që përdoren në Shqipëri. Reagim që mbështetet edhe në mungesën e informacioneve mbi cilësinë dhe eficiencën e barnave bioekuivalente, të paktën në një pjesë të medias që mbështet “rrezikun” e shqiptarëve nga barnat gjenerike, a thua se amerikanët apo europianët që i konsumojnë, janë qytetarë të kategorisë së dytë.

Ku mbështetet filozofia jonë e barnave?

Nga të dhënat e fundit, që vijnë jo vetëm nga laboratorët, por edhe nga eksperiencat e vendeve të tjera - që tashmë jetojnë në realitetin e barnave generike, në të cilin na takon edhe ne të jemi pjesë - emetohen argumente të pakundërshtueshme mbi efektivitetin dhe sigurinë e kësaj klase barnash.

Së pari, shumë nga kompanite gjenerike tashmë janë blerë nga kompanitë e mëdha multinacionale që prodhojnë barna origjinare, duke konfirmuar faktin që barnat gjenerike i plotësojnë kërkesat e legjislacionit European, «kualitet, efikasitet dhe siguri». Ky kombinim përkthehet në cilësi, në favor të një çmimi shumë më të ulur. Është kjo arsyeja që këto produkte njihen si ekuivalente të patentuar (*branded generics*). Në vitin 2012, ‘atorvastatines’, barit të përdorur për të ulur nivelin e kolesterolit, që prej vitesh ka qenë bari më i shitur në Botë, i skadoi patentën. Efekti i mjekimit me alternativat ekuivalente është i shkëlqyeshëm, edhe pse çmimi është shumë më i ulur. Gabimisht, në fizozofinë popullore -dhe e lidhur me interesa- vazhdon të dominojë qëndrimi se, çmimi më i ulët do të thotë cilësi më e ulët. Është detyrë e mjekeve t’jua shpjegojnë të sëmurëve: *Çmimi i tyre është shumë më i lirë se origjinari, jo për cilësinë, por për faktin se ato nuk kanë harxhuar gjë për zhvillimin dhe marketingun e tyre.*

Së dyti, sipas kompanive multinacionale që prodhojnë barna origjinare, «të mbrohesh nga patentën është fundamentale për të mundur të vazhdosh të investosh në barna gjithmonë e më të reja». A është vërtet kështu? Jo taman. Industria farmaceutike ka dekada që nuk prodhon fare barna të reja. Përse? Pjesërisht, pasi gjërat më të lehta për t’u zbuluar janë zbuluar tashmë dhe pjesërisht së, edhe ata që kanë dalë në treg si të reja, kanë vetëm modifikime të vogla që nuk përbejnë një zbulim të vërtetë, (thonë specialistë të FDA). Sipas tyre, rrezikon më pak dhe fiton më shumë me modifikime, sesa me barna vërtet të reja. Më thoni një emer antibiotiku të ri këto 30 vitet e fundit?

Së treti, pretendohet se kosto e barnave origjinare është shumë më e lartë se e barnave ekuivalente, pasi paguhet kërkimi shkencor. Vërtet? ”Për kërkimin shkencor industria shpenzon më pak se gjysmën e asaj që ajo shpenzon për promocion. Informatorët promociionalë janë më të shumtë se kërkuesit shkencorë dhe që për më tepër, jo rrallë informacioni i tyre është i deformuar me qëllimin e vetëm- rritjen e tregut,” insiston *Marcia Angell*, Professore e Harvard, mbi 25 vjet në revistën *New England Journal of Medicine*, 15 vjet si drejtore e revistës, e klasifikuar nga *Time Magazine* ndër 25 amerikanët më me influence. Disa nga editorialet e saj kanë hapur shtigje te reja në shkencë.

Natyrisht liria e barnave ekuivalente duhet dhe është shoqëruar me një kontroll të rreptë për shmangien e abuzimeve, të cilat janë një rrezik konstant jo thjesht për barnat gjenerike, por për të gjitha fushat e zbulimit dhe shitjes së barnave në të gjithë Botën. Pikërisht pak ditë më parë, 28 maj 2014, *Corriere*

della Sera hapet me një titull bombastik: *Novartis-Roche, il ministero chiede risarcimento record: 1,2 miliardi. La richiesta arriva dopo i pronunciamenti dell'Antitrust su comportamenti ritenuti anticoncorrenziali relativi alla commercializzazione di medicinali...*

Dy gjigantët e e industrise farmakologjike *Novartis* dhe *Roche* paskan marrë një penalizim të jashtëzakonshem prej 1.2 miliardë eur gjobë, për sjelljen antikonkurrenciale dhe për dëmin ekonomik që kanë shkaktuar në Itali! Të dy medikamentet, nuk paraqesin diferenca nga pikpamja e efikasitetit dhe sigurisë, ndërsa diferenca është 10 fish. *Bari 10-fish më i lirë, i privuar nga rimbursimi, duhet të futet në rimbursim sa me shpejt*- është konkluzioni i perifrazuar i ekspertëve të Këshillit të Lartë të Shëndetësisë, kordinuar nga *Andrea Lenzi*.

Cilido qoftë opinioni i grupeve apo individëve të interesit në Shqipëri për barnat gjenerike në përgjithësi, opinioni i FDA karshi barnave gjenerike, mbetet i palëkundur: *Barnat gjenerike jane të sigurtë dhe efektivë*.

MATERNITETI NË ULQIN

Libri i Dr. Gani Karamanagës për Maternitetin e Ulqinit është një kronologji e ngjarjeve të disa viteve të mëparshme dhe të përkujton pikënisjen e hapjes së Maternitetit.

Dr. Gani i përshkruan ngjarjet me shumë precizitet, është një njeri shumë pedant në punë, i palodhur, plot energji pozitive, këmbëngulës në qëllimin e vet. Ai është shembull i mirë për gjeneratat e reja. Në çdo takim të rëndësishëm, në çdo kolegjum, ai para vetes ka pasur një fletore pune dhe çdo gjë interesante e ka evidentuar me datë dhe ditë. Unë jam në dijeni të shumicës së gjërave që kanë ndodhë, por as që më ka shkuar ndër mend t'i shkruaj e t'i ruaj, por duhet ta pranoj se ai është një virtyt i mirë që dr. Gani e posedon. Gjërat që ai shkruan janë të njohura tani për një pjesë të opinionit publik, por mbas disa viteve ato harrohen dhe vetëm gjërat e shkruara mbesin dokument i rëndësishëm. Prandaj, mendoj se libri i tij duhet vlerësuar. Dr. Gani bën një përshkrim sistematik të shëndetësisë së Ulqinit dhe ai që ka interes mund të njoftohet me gjëra të vlefshme.

Shëndetësia e Ulqinit nga koha që e njoh unë e deri më tani ka pasur periudha të vështira, por gjithnjë ka ardhur duke u përmirësuar. Një periudhë pa perspektivë ka qenë koha kur ishte drejtor i Shtëpisë së Shëndetit dr. Pave Ban. Ai ka udhëhequr një politikë diskriminuuese ndaj nesh dhe ka lanë pa punë e pa specializime një numër të madh të mjekëve. Them me plot përgjegjësi se dy dekada janë të humbura për shëndetësinë e Ulqinit. Sikur në krye të Shtëpisë së Shëndetit të ishte njeriu i duhur që e kishte dashtë Ulqinin, shumë më përpara do të ishin realizuar disa projekte të rëndësishme për shëndetësi. E dimë që në vitin 1979 Shtëpia e Shëndetit ndahet nga Qendra Medicinale e Tivarit, me ç'rast në atë Statut është paraparë Stacionari me 30 shtretër dhe nënkuptohet edhe Materniteti. Kjo as që është bërë ndonjëherë temë e diskutimit.

Ardhja e dr. Shuajb Resulbegut si gjinekolog në Ulqin në vitin 1984 gëzoi pa masë të gjitha gratë e Ulqinit. Ai ishte njeri i sjellshëm, i respektueshëm e i afërt me pacientet e mbi të gjitha një njeri profesionist i njohur jo vetëm në Ulqin, por dhe më gjerë. Dëshira dhe ëndrra e tij ka qenë hapja e Maternitetit të Ulqinit, ku në katin ku sot kemi Dispanserinë kanë qenë dhomat me shtretër dhe plot instrumente për punë. Për fat të keq, dr. Shuajbi vdiq papritmas në moshë të re në vitin 1993.

Pastaj ka mbizotëruar heshtja për disa vite rresht.

Vdekja e dr. Shuajbit ka qenë një shkak që të marr një vendim shumë të vështirë në jetën time – të lëshoj punën mbas 13 viteve si mjeke dhe të shkoj me vetëfinancim të kryej gjinekologjinë dhe t'i shërbej grave të Ulqinit. Këtë

sakrificë të madhe e kanë bërë edhe koleget e mia dr. Sadija dhe dr. Teuta dhe ne jemi bërë faktorë të rëndësishëm për hapjen e Maternitetit së bashku me dr. Rolloviqin i cili e ka përkrahur këtë projekt.

Unë personalisht kam pasur një respekt të madh për dr. Shuajbin dhe mbasi fillova punën si gjinekologe në Dispanserinë e Grave ku ka punuar ai, ndjeva një obligim moral ndaj kolegut të respektuar dhe mbajta një tubim komemorativ me një pjesëmarrje të gjerë rreth 200 vetë, për 7-vjetorin e vdekjes së tij... Në atë tubim qenë të ftuar mjekët nga Tivari, Podgorica e Cetina dhe strukturat udhëheqëse të Ulqinit, si dhe mjekët tanë. Aty për herë të parë e bëra publike dëshirën e hapjes së Maternitetit dhe kërkoja përkrahjen e Komunës për këtë projekt.

Nga ajo ditë, me këtë iniciativë u mor Shoqata e Mjekëve të Ulqinit që e udhëhiqte dr. Gani. Më vonë ai u zgjodh edhe drejtor i Shtëpisë së Shëndetit, ku vazhdoi punën me përkushtim për realizimin e këtij projekti. Hapjes së Maternitetit i kanë kontribuar dhe udhëheqësit komunalë dhe partitë shqiptare, sidomos një kontribut të madh ka dhanë Gëzim Hajdinaga. Këtë projekt të rëndësishëm për Ulqinin e ka përkrahur edhe Ministria e Shëndetësisë, ku pa lejen dhe ndihmën e tyre nuk do të realizohej.

Puna e përbashkët e të gjithëve bëri që më 05.02.2005 të hapet Materniteti në Ulqin. Dr. Gani në imtësi e ka përshkruar fillimin e punimeve të Maternitetit deri në ditën e hapjes dhe kontributin që kanë dhënë qytetarët tanë me donacionet dhe punët e tyre.

Hapja e Maternitetit dhe lindja e bebes së parë ka qenë festë për Shtëpinë e Shëndetit, komunën e Ulqinit, ku të gjithë kemi festuar. Ulqini më 06.02.2005 është bërë me banorin e parë. Puna në fillim nuk ka qenë aspak e lehtë, sepse ne ishim pa përvojë, por të katër gjinekologët kishim një vullnet të paparë dhe një bashkëpunim aq të mirë që rrallë mund të shihet ndër mjekë. Kjo ka qenë dhe rezultat i suksesit tonë. Një bashkëpunim i mirë ka qenë dhe me mjekët pediatër që janë kujdesur për bebet e porsalindura. Mamitë dhe motrat pediatrike kanë qenë pjesë e gjithë suksesit tonë. Ky bashkëpunim e përkushtim vazhdon dhe sot dhe mund të jemi krenarë të gjithë së bashku për punën e Maternitetit të Ulqinit. Deri tani kanë lindur 1400 fëmijë shëndosh e mirë.

Më duhet patjetër të cek mbështetjen e madhe që kemi pasur në punën tonë nga dr. Gani si drejtor, i cili ka pasur një dashuri të posaçme për Maternitet dhe i është gëzuar çdo lindjeje njëjtë si ne. Dr. Gani çdo mëngjes që vinte në punë, së pari telefononte në Maternitet dhe pyeste çka ka të re, a keni pasur ndonjë lindje, si keni kaluar. Kjo na ka dhënë vullnet edhe më të madh për të punuar. Ai e ka vlerësuar shumë punën tonë dhe është krenuar me ne. Nuk ka kursyer asgjë për Maternitet dhe punët e Maternitetit i ka kryer me përkushtim. Gjithashtu ka qenë i kujdesshëm sa i përket dygjuhësisë. Çdo dokument, çdo shpallje ka qenë në dy gjuhë. Ka luftuar për sallë të operacionit dhe transfuzion, por megjithatë nuk ia ka arritur qëllimit. Për realizimin e këtij

qëllimi duhet një bashkëpunim më i gjerë me të gjitha strukturat udhëheqëse komunale, ku së bashku të veprohet ashtu siç u bë për hapjen e Maternitetit. Rëndësia e sallës është sa vetë rëndësia e Maternitetit. Mungesa e sallës së operacionit e transfuzioni, si dhe e motrave pediatrike që me sistematizimin e ri janë hequr nga Materniteti, ka zvogëluar punën tonë pasi tani kemi një gjeneratë të nënave të reja që janë të informuara dhe të vetëdijshme për rrezikun që kanë maternitetet jospitalore në procesin e lindjes.

Së shpejti do të vijë koha kur maternitetet pa sallë të operacionit nuk do të lejohen nga BE dhe nëse ne nuk do të reagojmë me kohe, mund të vijë dita që të mbyllet. Ju lutemi të gjithëve që kanë ingerenca të veprojnë që sa më parë ta kompletojmë Maternitetin dhe ta parandalojmë rrezikun e mbylljes. Ja kemi borxh popullit që të punojmë në zhvillimin e mëtutjeshëm të shëndetësisë në Ulqin. Të punësojmë të rinjtë dhe të mos bëhemi shkaktarë të ikjes së rinisë nga ky vend i bukur e i shtrenjtë për ne.

Duke kontribuar për të ardhmen e Ulqinit ndihmojmë fëmijët tanë.

Vetëm një shoqëri e shëndoshë ka të ardhmen.

FOLKLOR

FJALË TË URTA

DETI – FJALË E URTË

Deti – mreti.
Deti - nimeti.
Deti - qameti.
Deti - bukë e gjak.
Deti ishtë send bind. (Ulqinake).
Deti - padishah në vedi.
Deti - përpinq në vedi.
Deti - kapidan mbi kapidana.
Deti ka shumë rrugë.
Deti kurriz nuk ka.
Deti asnjherë nuk flen.
Deti ka tjera furtona e erna.
Deti njifet simas ernave.
Detit (ujit) kurrë mas i xen besë.
Detit n' kamë s' i bihet.
Deti n' kamë s' kalohet.
Deti me shkap s' turbullohet.
Deti kas m'u ba, une lugë s' kam t' ha.
Deti pelte m'u ba, lugë për ne s' ka.
Deti nep bukë me nandë koje (kore, korca).
Deti ishtë arë qi s'livrohet.
Deti ujë ka boll, po m'u pi s'pihet.
Deti, zjarmi, grueja – tri të këqija të mëdha.
Deti për burra, shtëpia për gra.
Buka e detit ishtë e ithtë.
S'ka lojna me det.
Me det nuk luhet, detit nuk i dihet.
Nuk e di gjithkush çka ishtë deti.
Kur deti prishet, s'i afrohet bregut.
Kur ishtë deti bunazë, prite shirokun.
Gjithkush e njef një huj të detit, par ky ka shumë huje.
N'det duhet me pasë njëqind urtsi e një trimni.
Sa ma i madh qi ishtë deti, aq ma t' madh e ka tallazin.

Nuk cakohet deti me spol.
Edhe në mjedis të detit në kjosh, shiko mbrapa.
Ma mirë stuhi në det se shi me stuhi.
Pa u çu' tallaz, deti nuk qarohet.
I mytuni kapet edhe për shkumën e detit.
Feja është deti. (Italiane)

DETI - FJALA

Deti njihet në valë, burri në fjalë.
Detin e fryn vala, burrin e çon fjala.
Detit i ka hije vala, burrit i ka hije fjala.
Era fryn detin, fjala njeriun.

DETARI - BARKA

Barka mytet edhe për një likurë t' leprit.
Barka e deti kurr nuk shahen.
Barka në tallas, si shega tuj plasë.
Barkën e sjell rotlla (timoni).
Barka e mytun nuk lidhet n' lima.
Barka e shqiptarit – e shokut, e shtegtarit.
Barka e huj t' le me kamë n' ujë.
Barka prej druni – burri prej hekuri.
Edhe barka e njef të zotin e vet.
Gjemxhija i mirë nuk e shikan bregun, par detin.
Gjemxhija i mirë flen me një sy çilë.
Kush s'i frigohet detit s'është detar.
Kush i frigohet detit s'është për det.
Edhe kur është deti bunazë barkën lidhe me dy cima.
U myt anija, u pre miqësija e shoqnija.
Ma mirë një anije të vjetër se njëqind t'i kesh në letër.
Timoni sillet kejt ta çejsh.
Kur t'thehet dyreku është lerg shumë bregu.
Veli prehet sa ta kesh mushamanë.
Pi limanit qi ka shumë barka ik se s' ka hajr.
Hesapi i kuvertës nuk është kurrë si ai i palmetës.

KAPIDANI

Kapidani n' shpi – si kupa me flari.
Kapidani pa vjen n' shpi – si nusja me inxhi.
Kapidani mirë e bjen barkën shnash në lima.
Kapidani mirë n' furtonë njifet.
Fjala e kapidanit z'bahet dysh.
Barka është e madhe kur ka kapidan të mirë.

E zeza barkë qi ka shumë kapidana.
Lundra me shumë kapidana ishtë gjithmonë n' rrezik.
Me kapidanin e keq t' metën fesi mi ujë.
I ziu aj kapidan qi nep shumë urdhna.
Ik, biro, pi kapidanit qi flet e s' njet.
S' ishtë kapidan aj qi flet shumë.
Dy kapidana e mysin barkën.

ULLINI – ULQINI

Ullini – flarini.
Ullini vin si flarini.
Ulqini – florini.
Ulqini – zenjini.
Dru ullinit – vajzë Ulqinit.
Dru ullinit – vajzë zenjinit.
S' e ha (unë) atë kokërr ulli!
Hyni prilli – brof Ulqini.
Ulqini – liman i bekuem, e ka marrë uratën prej vetë Zotit.
Zoti ia dhuroi Ulqinit të gjitha, e njerëzit asgjë.
Kalaja - e kapidanave, Rana – e peshkaxhive.
Prej detit na ka ardhë e mira dhe e liga.
Detin e kemi pasë mik dhe anmik.

SHTËPIA

Shpija ishtë det.
Shpija gaditet ose ke deti ose ke mreti.
Shpinë gadite n' breg t' detit ose n' rrugë t' madhe.
Ose pranë detit ose pranë mretit.
Shpija (deti) ka kangë tjetër.
S' ka peshk pa halë, s' ka shpi pa fjalë.

PESHKU

Peshku i mirë s' do turbullinë.
Kur ishtë deti bunazë nuk ka peshk.
Peshku dan furfullec.
Kur ka kubla s' ka peshk.
Ku ka dëlfi – ka peshk.
Ku janë pulbardhat - aty ishtë edhe peshku.
Peshku - peshkun, peshkaxhija të dy.
Peshkun e ze tratka e jo peshkaxhia.
Peshku ishtë nafakë që rrshqet prej dore.
Peshkaxhitë e kanë nafakën në bisht të peshkut.
Peshku qelbet pi krytit.

Peshku nuk pastrohet nga koka, por nga bishti.
 Peshku n' det e fëlterja n' zjerm.
 Peshku i madh e han t'voglin.
 Peshku, grosha e kosi duen bukë kallomqe.
 Duhet me ja ditë mananë peshkut.
 Ma mirë një peshk n' fëltere se njëqin n' det.
 Shit mish e blej peshk!
 Gjanca kurrë nuk bahet ame.
 Mikut dhe peshkut i vjen era për tri ditë.
 Macja për peshkun ka shitur vreshtin.
 Uria edhe peshkun e mençur e hedh në grep.
 Thojnë se zani i njeriut e turit peshkun.
 Synit të Harapit (shkujka) s'ka mujtë m'i ikë peshku.
 I hyni e zeza prej lagështisë të detit.

FIKU

Mik për fiq.
 Ka ra pi fikut.
 Ulu pi fikut.
 Mos u ban për fiq të egjër
 Ma mirë n'hije t'ferrës teme, se nën hije t'fikut t'huj.
 Me gjeth t' fikut nuk mulohet dilli.
 Mas hyp n' fik pa u pjekë.
 Fiku i zi e ka zemrën e kuqe.
 Fiku – fikun e shef e piqet.
 Fiq e musht ka gjithkush.
 Pa dalë korriku s' piqet fiku.
 Secili bubrecc e ha fikin kukulec.
 As kopshti me një fik, as burri me një mik.
 Kur ka kaçilja fiq, tanë i ke miq.
 Me një fik e xen një mik.
 Kur ka trasta fiq, gjithë botën e ban miq.

THËNIE

Deti, deti – komandant në veti, andrrat e kqija i marrsh me veti.
 Deti e ka falë (gjemxhinë) – deti e ka marrë.
 Lavdoje detin e mbaju tokës. (Kroate).
Deti nuk shahet.
Detin duhet m'i marrë me t' mirë. (Kur çon tallaz, në det qitet ufull e vaj, që të qetësohet dhe detarët të mos jenë në rrezik).
 Ma mirë është me qenë kapidan në barkë të vogël, se gjemxhi në barkë të madhe.
 Kur nis e bulon gemi fikut, dije se vera është afër. (Bibla).

Kur fiqtë nxieren fjetat, na thomi se asht vera.

M' ban, nan-e, me kismet e m' hidh n' det.

“Dame el mazal e etcha me a la mar”. (Spanjisht: *Më jep fat dhe më hidh në det*).

Thënie e hebrenjve sefardë të Ulqinit).

Peshku ka thanë: *”Ha peshk e pi venë, ose më ço ku kam kenë!”*

Peshku thotë: *“Ai që më zëntë, prokopi mos u bëftë; ai që më ngrëntë, kurrë mos u ngoptë”*.

Peshku e ka namën e madhe: *“Kushdo qi m' xe ma shmë se më ha, kurrë berhada s'ka me ba”*.

Ma kallxa një peshkaxhi qi ishtë ba zenjin! (Ulqinake).

I bukur ashtë deti kur e shikon prej toke, por edhe ma e bukur ashtë toka kur e shikon nga deti.

E prekte ujin me dorë dhe i thonte detit: *“Unë e di se ti je bukë e gjak, por je bukë e ambël”*, - Hilmi Nimanbegu (1923-1975), detar nga Kalaja.

Rrushtë më të zënë e fiqtë më të lënë, asnjëherë s'duhet ngrënë.

As mas çart, as mas gadit – një sefer ke m'i ba, (Ulqinake).

Ka thanë hankja: *“Nusen ma xiftë dilli i pranverës e vajzën dilli i verës”*.

Po s'e hangre një kovë me ranë, po s'e pive një fuçi me ujë deti, gjemxhi nuk baheh, (Ulqinake).

Kur e pyetnin peshkatarin a ka zënë gjë, ai përgjigjej: *”Pak Zoti, pak moti, pak edhe Brahim Hoti!”*

Në det lëshohen plot ujëra të turbullta, por ai përsëri ngelet i pastër, (Grekët e lashtë).

“Rumija” (anije) n'Ranë (limani) – deti n' kamë (ngrihet tallaz). (Ulqinake).

Bane të mirën e hidhe n'det, po s'ta di peshku, ta di Zoti vet.

Kur t' hyn uji n' hamar, mas e lyp psehun, par kërko pshtimin.

Dikuj i shken edhe plumi nëpër ujë, e dikuj i humen edhe gogla.

Ishalla deti livrohet me qe e Zoti krytin s'ma çen atje.

Njeriu duhet të durojë, m'u ba hamar barke. (Ulqinake)

Donte m'u mytë, par s'e dinte ku ishtë deti ma i humtë.

Nuk ka fund të detit pa varr të ulqinakut.

E shtjen dorën në det dhe përshëndetesh me tanë botën.

E ka shpirtin e ngushtë sa morri i detit.

SHPREHJE

Deti prun, deti merr me vedi.

Deti qet gjithçka në breg.

I shalla t'mirën ta qet deti në breg.

Ja kallxafsh detit.

Ishalla ta merr deti atë mërzi.

Ishalla t'mirën ta qet deti n' breg.
Kte bela - të keqe nuk e duran as deti.
Kët pisllyk as deti nuk e lan.
Kët marre as deti se përpin.
Hapu det e përpije.
Kam ça det të trashë.
E marrtë deti e Buna.
Bafsh detn e Bubën.
Mullini e ullishta, me t'ra karrabishtja. (Ulqinake).
Paskët kapë muhabet kapidanash. (Ulqinake).
Ka hyp morri maje t'dyrekut.
Syni i lig e ka kput dyrekun.
Nuk nalet vaporit për një pasagjer (udhëtar).
Kush lypën sa s'i përket, bie e mbytet në det.
Pyet deti sa lumenj derdhen në te!

TË NDRYSHME

Parja e çan detin.
 Parja e shparen detin.
 Ai di m'i sjellë rrotllën (timonin).
 Aj qi bje n' det kapet edhe për gjarpën.
 I mytuni n' det kapet për shkume.
 Pa ra n' det, noti nuk fsohet.
 Moti n' det nuk shifet natje.
 Moti n' det shifet simas erës.
 Partagali rritet ke zalli.
 Nuk ban ftoni si limoni.
 Partagali i kalptë e kalp barkën.
 Kur bahet deti kas, i thehet luga fukarasë.
 Amanetin as deti s'e man, e qet n' breg.
 T' ligun as deti s' e man.
 Fyti përpin detin.
 Kush ka gojë, ndan dhe detin me thikë.
 Fëmija i madh – tallazet e mëdha.
 Më e nevojshme kripa se mjaltët.
 Nuk soset deti me lugë.
 U nxi rrushi – u nxi deti.
 Ujët e detit e punët e mretit nuk sosën.
 Veriu fryn e deti shtyn.
 Edhe kur ka dill mas u larga fart pi bregut.
 Dyreku nuk drejtohet n' barkë, par n' pyll.
 Ma mirë një mik se një kaçak.
 Gusari e ka frigën me vedi.

Barka lidhet për mole, njeriu për goje.
Shpija është ama e detit.
As pulëbardhat nuk shkojnë mas secilës barkë.
Tallazi i madh e mulen tallazin e vogël.
Kur është deti bunazë prite shirogun.
Nse nuk din not mas hyn n'det.
Pasanik me barkë në derë.
Pasanik me harapë (zezakë) në derë.
Me ra (si peshku) n' karrubë.
Me ra në gojë të krapit (ujkut).
Shirku e bjen detin me thes.
Shirak me topa (bubullima).
Je ba si rrjetë e ngatrrume.
Ka shku timoni n'bash.
M'i nxjerrë bukën pi detit.
Përplasje gjoks me gjoks me detin.
M'i shlu spirancat
M'i çu spirancat.
M'i çu velat.

(Përmbledhi: Hajro ULQINAKU)

SHTOJCË

PREZANTIMI I VEPRAVE TË AUTORËVE SHQIPTAR NGA MZ

Gani Karamanaga, Safet Kurtagiq, Gjovalin Çuni

Në Bibliotekën kombëtare “Marin Barleti” në Shkodër të shtunën është mbajtur prezantimi i botimeve të autorëve shqiptar nga Mali i Zi të cilët vitet e kaluara janë botuar me përkrahjen e Fondit për mbrojtjen dhe realizimin e të drejtave të pakicave.

Veçanërisht janë prezantuar veprat e shtatë autorëve (Hajro Ulqinaku, Ruzhdi Ushaku, Gani Karamanaga, Mustafa Canka, Jaho Kollari, Ali Gjeçbritaj dhe Arlinda Sukaliqi), si dhe revista “Dija” dhe përzgjedhja e poezive “Deti”, botim i librarisë “Arti”, për të cilat folën krijuesit nga Shkodra.

Në emër të organizatorëve të këtij manifestimi: Bibliotekës “Marin Barleti”, Fondit për pakica dhe Shoqatës së krijuesve shqiptar në Mal të Zi të pranishmëve iu drejtuan Gjovalin Çuni, Safet Kurtagiq dhe dr . Gani Karamanaga.

Kurtagiq tha se shpreson që prezantimet e ngjashme të mbahen në Tiranë dhe Durrës, me autorët e veprave tjera të cilat i financoi Fondi.

Dr. Gëzim PUKA
(Dega e Kulturës dhe e Botimeve Universiteti i Shkodrës “Luigj Gurakuqi”)

NË ÇAST REFLEKTIMI PËR “POETIN E MIJËVJEÇARIT TË TRETË”

(Jaho Kollari, Poeti i mijëvjeçarit të tretë, Diti&Oli, Ulqin, 2014)

Vëllimi me poezi të përzgjedhura të autorit Jaho Kollari me intrigoi që në titullin e tij: “Poeti i mijëvjeçarit të tretë”. Më shumë më nxiti kureshtjen t’i shkoja deri në fund leximit të poezive të këtij autori, prezantimi që i bën këtij vëllim poetik vetë ai, përmes fjalëve të kursyera drejtuar lexuesit. “Para jush është një përzgjedhje e poezive, të cilat u shkruan gjatë një periudhe 30-vjeçare (1984-2014). Poezitë u krijuan gjatë një kohe turbolente si për mua ashtu edhe për kombin që i takoj”.

Më tej poeti Kollari kërkon të na orientojë drejt një krize ekzistenciale të këtij “uni poetik”. E ndërsa shfleton dhe shijon vargjet e të gjitha cikleve të poezive, të cilat befasojnë që në titull: (“T’i shes mend botës”; “Fati në udhëkryq”; “Përtej vetes”; “Midis fjalës dhe halës”; “Dashuria duhet të hapë plagë”; “Pëgërë e premtuar”; “Arti i sharjes”; “Vdekja nuk është për çdokënd”; “Poeti i mijëvjeçarit të tretë”; “Një gur ullinj”), nuk mund të mos vëresh një tekst poetik të ngjizur mirë, një poezi të mendimit, të ironisë, mllëfit, sarkazmës, groteskut, ndjenjës, mallit, dashurisë, frikës, urrejtjes. Në rrafshin e përmbajtjes të gjitha këto tematizohen në këto tridhjetë vjet krijimtari letrare. Duke qenë i prirur t’i besoj historisë, më duket se me 30 vjeçarë maten brezat në shoqërinë njerëzore, poeti Jaho Kollari “luan” me pritshmëritë e lexuesit dhe i “shkel syrin”, si për t’i thënë se vërtet këto vargje janë krijimtari e një intervali të gjatë kohor, por janë shkruar nga “Poeti i mijëvjeçarit të tretë”.

Në sfidën e hapur me lexuesin apo me horizontin e pritjes së artit të fjalës të Jaho Kollarit, strategjia e tij autoriale ironizon dukshëm. Përmes këtyre vargjeve kuptojmë se teksti poetik i këtij autori është ekspresiv dhe i receptueshëm edhe për lexuesin e mijëvjeçarit të dytë. Ky tekst tenton vlerën universale dhe gjithëkohore të një teksti të shkruar mirë. Nuk është synim i kësaj ligjërate të analizoj hollësisht poezitë e këtij vëllimi, qoftë edhe sepse koha nuk na e lejon, megjithatë do të ndalem veçmas tek disa nga poezitë. Poeti duke krijuar vargje më ngjan se po kërkon një strehë brenda tyre, duke na ndërmendur dhe duke na zbuluar përmes metaforave ca imazhe rrezatuese të jetës ose duke na zhytur në trazira të brendshme shpirtërore.

“...çfarë t’i them tani botës
t’ia them të vërtetën do ta gënjej
t’i them se e papritura ka ardhë me hapa të lehtë
e më ka rënduar me fjalë...”

ç'ti them pra botës
t'i shes mend për atë që di të rrëmbejë
e s'di të kthejë
fjala s'pi më ujë. (Ulqin 1992)
(T'i shes mend botës)

Pak sfera njohjeje në jetë shkojnë në thellësi, një ndër to është poezia. Ndoshta ky libër ka qëllimshmëri të tijën të evitojë superficialitetin. Jaho Kollari është një komunikues i ndjeshëm i universit poetik dhe kjo dallohet lehtë duke lexuar mes vargjeve të tij.

Tek poezia e titulluar “Deti” poeti nga Ulqini përqendron vështrimin tek universi i madhërisëm ujqor, duke krijuar një imazh që të imponohet dhe të emocionon përmes një fjale me shumëllojshmëri aspektesh, që të çojnë drejt meditimit dhe mendimit.

*Deti është si të kapej
del që dallga-dallgën e pret
të përqafohej bregu
e bregu-bregun s'e sheh nga dallgët
se Deti nerr e jep
me vetveten
me lumenjtë
me shkëmbinjtë
me fosilet...
dhe del thua vret
më tepër se ringjall
por
ç'është e vërteta
Deti del
del në bregun e vet
dhe miting i mban tokës
I thotë:
mos e laj bythën tënde të qelbur
në ujin tim (të) paq...*

Cili motiv na shtyn të shkruajmë dhe të paraqesim ndjenjat tona, emocionet tona, ankthet tona të tjerëve, që janë të ngjashëm me ne? Patjetër dëshira për të komunikuar dhe ndarë pjesë të jetës tonë me të tjerët duke kërkuar, duke përcjellë ndjeshmërinë, kënaqësinë, dhimbjen me dikë që e ka provuar, që ka humanizmin e duhur, përkushtimin dhe dëshirën për të dëgjuar. Në këtë plan shprehjeje vjen teksti i Jaho Kollarit, duke zbuluar me sinqeritetin e hapur dhe të ndritshëm të një artisti të përvuajtur, të zhgënjyer, plot dhimbje që shpërthen nga penda e shpirtit dhe të çon drejt një çlirimi fatal, përfundimtar

të ndjeshëm për të gjithë qeniet e ngjashmë njerëzore.

*Nga të katër anët vijnë lajme تازه
për mjegullën e dendur për dashurinë e djegur...
je i madh o njeri
natyra desh u çmend gjersa të sajoi
tani pjelle djalin
-vrite në brendinë tënde
Dashurinë e Madhe
(Fati në udhëkryq)*

E ndërsa rrugëton brenda këtij teksti, kupton se asnjë fjalë nuk është shpenzuar kot. Çdo fjalë ka intensitet, gjallëri dhe një bukuri të matur. Natyrshëm ky ligjërim poetik dhe mbresëlënës flet qartë për një kompetencë të përparuar të stilit letrar edhe pse me tipare lineariteti të gjuhës familjare apo të zakonshme për lexuesin. Të gjithë mund të pijnë në burimin e këtyre vargjeve kaq njerëzore, që hyjnë lehtësisht në shpirtin e tjetrit, si uji i freskët në një tokë të zhuritur, që kërkon të mbarset me një poezi të dashur dhe dinjitoze, e cila ka në koloritin e saj; dashuri dhe dhimbje, si ndjenja njerëzore që i japin kuptim vetë jetës sonë.

Mbase më lejohet të shkrij mendimin tim me atë të Harold Bloom kur shkruan: “*Ndër librat që të interesojnë, qëmto ato syresh që ia vlejnë të shqyrtohen e të konsiderohen dhe që ju rrëmbejnë në botën e tyre, në të vetmen botë të pacënueshme nga tirania e kohës.*”⁸⁷

Në mbyllje mund t’ju them se vargjet e cituara në fillim të vëllimit poetik dhe që qëllimisht janë vënë në të folmen e butë ulqinake, më emocionuan, sepse vijnë si jehonë edhe për ata fatkeqë që jetuan një ndarje gjysmëshekullore nga të afërmit e tyre.

Në kujtim edhe të gjyshërve të mi ulqinakë desha t’i citoj:

*Prindërve të mi të ndjerë
Nga goja e tyre shpesh dëgjoja:
Ulqini isht si një flori i math
qi t’ pshtillet rreth qafe si një gadin’
e t’mërthen n’ven’
sa as deti i shqet sumun s’të zhgul
atypanit...
(Prindërve të mi të ndjerë)*

⁸⁷ Bloom, Harold: *Si dhe përse të lexojmë*, Tiranë, 2008, f. 14.

REFLEKSION MBI REVISTËN “DIJA”

Nisja dhe zhvillimi i mediave të shkruara në gjuhën shqipe në Mal të Zi është i vonshëm dhe mjaft i kufizuar i përcaktuar nga shumë faktorë, si ekonomikë, politikë dhe profesionalë.

Numri i parë i revistës “Dija” doli më 2003-shin, menjëherë pas themelimit të Bashkimit të Krijuesve Shqiptarë në Mal të Zi, duke i dhënë një kontribut të çmueshëm kulturës kombëtare në hapësirat e Maltit të Zi.

Vetëm dritë e diturisë përpara do të na shpjerë. (Naim Frashëri)

Çdo hap drejt kulturës është hap drejt lirisë. (Fjalë e urtë shqiptare)

Sa më shumë dije e kulturë, aq më shumë liri. (Sentencë)

Këto tri sentenca të vlefshme shoqërojnë numrat më të fundit, pra revista “Dija” është: për art, shkencë, kulturë dhe letërsi, duke pasur një profil të qartë kërkimor-shkencor, kulturor dhe objektiv.

”Dija” dallohet për kualitetin e vlerave që përfshin, për një numër të konsiderueshëm të rubrikave dhe të autorëve e me një volum prej qindra faqesh. Deri tani janë botuar 13 numra të kësaj reviste, duke përbërë një arritje të vërtetë.

Kjo revistë kryesisht përmban këto rubrika: Letërsi, Studime, Histori, Gjuhësi, Mjekësi, Etnografi, Arkitekturë dhe Vështrime, si dhe artikuj të veçantë. Artikujt e studimet merren me një larmi problematikash me të dhëna të krijuara nëpër vite gjurmimesh e çështje të mëdha e të vogla nga e kaluara, e tashmja dhe e ardhmja e shqiptarëve, kryesisht atyre në Mal të Zi me vlerat e një dokumenti të mirëfilltë shkencor dhe historiografik për shqiptarët në Mal të Zi, si dhe me tema të kulturës popullore materiale e shpirtërore, të letërsisë dhe të zhvillimeve letrare në përgjithësi, të gjuhës shqipe në vështrim të gjerë që nga sjellja e visareve gjuhësore origjinale të atyre trevave deri te shqyrtimet shkencore për çështje të rëndësishme të zhvillimit historik dhe të gjendjes së sotme të gjuhës shqipe e veçanërisht të gjuhës letrare.

“Dija” solli risi duke botuar në çdo numër tekste interesante nga fusha e mjekësisë, farmakologjisë, historisë dhe publicistikës, këto të fundit janë të panumërta dhe u takojnë fushave të ndryshme. *Kjo revistë u bë përçuese e një kulture thjesht europiane.*

Mund të veçojmë, se në numrin e tretë tematik u botuan kumtesat nga Sesionit shkencor lidhur me 450 vjetorin e botimit të *Mesharit*, përvjetori i *Masakrës së Tivarit* dhe 100 vjetori i *Pavarësisë së Shqipërisë*.

Në revistën “Dija” mund të gjejmë shkrimin e çdo intelektualit që krijon vlera të qëndrueshme në fushën e vet, autorë nga tërë pjesët e Malit të Zi: Ulqinit, Malësisë, Plavës, si dhe nga të gjitha vendet shqipfolëse: Shqipëri, Kosovë, Maqedoni, pra është *mbarëkombëtare* duke afirmuar e promovuar

dialogun mes shqiptërvë të dy krahëve të kufirit, promovohen krijimtarë e studiues të rinj në prozë, poezi, eseistikë e shkencë.

Duhet të dallojmë punën e bashkëpunimin e emrave e pendave të vlefshme si kryetar: prim Gani Karamanaga e kryeredaktorit Hajro Ulqinaku dhe redaktorit teknik Gazmend Çitaku, duke vijuar me anëtarët e redaksisë: Simë Dobreci, Shefkije Islamaj, Maksut Haxhibrahimi, Mentor Llunji, Zhilbert Tafa, Bahri Brisku, Riza Rexha, Jusuf Bajraktari etj. Veçojmë vlerën e bashkëpunimit të vlefshëm në fushën e albanologjisë i studiuesit të huaj, Profesorit hungarez Istvam Schutz.

Kjo revistë me prurjet positive luan një rol të madh në emancipimin e lexuesit, por edhe në zbulimin e penave të reja në këto hapësira, si dhe *sjell vlera të mirëfillta e frymë të re për hapësira komunikimi*, që na ndihmojnë për një njohje gjithëpërfshirëse ku shqiptarët e Malit të Zi janë pjesë e natyrshme.

Shpresojmë që edhe në të ardhmen *revista të vijojë të ngelet një zë i kulturës shqiptare*.

“HISTORIKU I SHËRBIMIT SHËNDETËSOR NË ULQIN”

Ndjehem shumë i privilegjuar dhe i respektuar që miku im i ngushtë, humanist i madh i Ulqinit, primarius dr. Gani Karamanaga, më kërkoi të them dy fjalë për librin e tij të botuar para disa vitesh “Historiku i Shërbimit shëndetsor në Ulqin”.

Sot dr. Karamanaga ka botuar librin e tij të 4 dhe sigurisht s’ka për të qenë i fundit duke treguar përkushtimin e pandërprerë të tij për të dokumentuar dhe përjetuar në rreshta arritjet e sistemit shëndetësor në një komunë të vogël shqiptarësh me traditë të madhe në historinë e popullit shqiptar por me një traditë të madhe arsimdashëse!

Ky fakt dokumentohet fare qartë dhe në faqet e këtij libri duke rritur lartë vlerat arsimdashëse dhe humaniste të popullit të Ulqinit. Pikërisht për këtë arsye është konceptuar dhe libri është i ndarë në tre kapituj, duke përshkruar në mënyrë kronologjike rrugën e zhvillimit të shërbimit shëndetësor në Ulqin.

Në kapitullin e parë përshkruhet zhvillimi i sistemit shëndetësor që nga vitet 20 të shek. të kaluar deri më sot. Në mënyrë dokumentare si një njohës i shkelqyer jo vetëm i specialitetit të tij të pneumoftiziatrisë për të cilin është mjeku i parë shqiptar që merr titullin “primarius” në Mal të Zi, por dhe të shëndetit të popullatës ai na jep momentet më kulmore të arritjeve të mjeksisë në Ulqin dhe nuk është e rastësishme që në këto arritje ai ka protagonizmin e tij personal. Mund të përmend faktin që ndërtimi i qendrës shëndetë-sore të re të Ulqinit kombinon me tërmetin e ’79, por dhe kohen kur Dr. Gani udhëhiqte qendrën shëndetësore të Ulqinit deri në momentin e ndërtimit të maternitetit të Ulqinit kur përsëri ai drejtonte dhe pa kontributin e tij guxoj të përmend që nuk do të realizohej aq shpejt.

Në kapitullin e dytë të librit janë përmendur të gjithë kontributet e kuadrove të Ulqinit pa lënë pa përmendur jo vetëm mjekët dhe dentistët, por dhe personelin e mesëm duke shprehur humanizmin e tyre në favor të komunitetit. Duke parë kontributet e njerë-zve si Prof. Simë Dobreci, dermatolog i shquar, tek Dr. Ahmet Mara, kardiolog i përku-shtuar, dr. Sadije Hollaj, obstetre, ndër të parat në Ulqin, prim. Karamanaga pneumolog me rradhë në kontributet e mjekëve të tjerë, por dhe të infermiereve si Vehbi Zejnelaga apo Musa Duli etj. Më kanë bërë përshtypje të pamasë dy momente që përmenden në libër, jo pa qellim për të theksuar humanizmin e kuadrove shiptarë të mjekësisë së Ulqinit. Së pari kur bie tërmeti në Ulqin dhe për disa minuta Dr Gani vëren që të gjithë punonjësit pa u lajmëruar janë në qendrën shëndetsore të gatshëm për të iu gjendur komunitetit në fatkeqësi që i ka pllakosur. Së dyti kur ndodh kriza e Kosovës dhe qendra shëndetsore përballon fluksin e refugjatëve nga Kosova me shumë profesionalizëm dhe përkushtim.

Në pjesën e tretë të librit, dr. Karamanaga përmend bashkëpunimin

ndërkufitar dhe më gjërë. Një nga autorët e këtij bashkëpunimi u realizuan 8 konferenca Shkoder-Ulqin ku ai vetë qe një nga protagonistët e këtyre aktiviteteve me përkushtimin e tij individual jo vetëm kaq, por dhe bashkëpunimet me qendra të medha shëndetsore si në SHBA falë të cilave u arrit përgatitje e rëndësishme e stafit drejt profesionalizmit, por dhe donacione pranë Qendres së Ulqinit, si mamografia e tjerë.

U rekomandoj ta lexoni këtë liber për të kuptuar atë që latini thotë që shpeshherë rruga drejt Olimpikut vjen dhe nga monopatat e ngushta: ***Ad augusta per angusta.***

Dr Ardijan DAJTI
(Kirurg në Shkodër)

DY FJALË PËR LIBRIN E DR. KARAMANAGËS

“Udhëtimi një mjeku”

Në fakt, ndonse mësuar me auditorin duke trajtuar probleme të shëndetësisë, është herë e parë që jap mendim rreth një libri. Duke mos qenë specialist i fushës kërkoj ndjesë në se niveli i diskutimit nuk është ne lartësinë e duhur.

Megjithatë e ndjej për detyrë ti them 2-3 mendime për librin e kolegut, mikut të mirë dhe punëtorit të palodhur doktor Ganit aq më tepër që rastësia më bëri që të jem bashkëudhetar i tij në një pjese të aktivitetit të tij të përshkruar në libër. “Rastësia është formë e domosdoshmërisë” thuhet në tekstet e filosofisë. Pra koha kishte ardhur që në shtetin fqinje, në një qytet ku pjesa dërmuese e popullsisë ishin shqiptarë, pas shumë perpjekjesh e mundimesh për të drejta të barabarta, për emra shkollash e tabela institucionesh me ne fund edhe gjuha shqipe të zinte vendin e vet. Dhe rastësia bëri që unë të jem ndërlidhesi për një aktivitet modest shkencor mjekësor, ku për herë të parë gjuha shqipe ishte primare.

Së pari: do të flisja për kujtimet që na lidhin me keto aktivitete që paraqiten në libër. Personalisht vij nga një familje (nga nëna) me prejardhje ulqinake (Beqiraga). Nga femijeria kujtoj vetëm tregimet e dajallarëve se si njëri prej tyre ka përjetuar ditën e fundit të kufirit të hapur (1947-8). Një pyetje në kufi e një fëmijë rreth 10-vjeçar të pashoqëruar me prind ka bërë që një “po do kthehem” të linte kendej kufirit pergjithmonë. Vizitat të familjet ulqinake tek nënja e Fadil Krymit, Nexhi e Daut Becit, Muradija etj më kishin krijuar për Ulqinin një imazh sa të afert (prejardhja) aq edhe të largët për ta parë ndonjëherë.

Një natë bie telefoni dhe është i ndjeri Eqërem Krymi që më paraqet kërkesën për të bashkëpunuar me dr. Ganin, me lidhje fisnore, për një aktivitet të përbashkët shkencor me mjekët e Ulqinit. Natyrisht që pergjigja ishte positive dhe kontaktua direkt me doktorin. Ramë dakord që të përfaqësoheshim me 5 vetë dhe të mbanim nga një referat. Aktiviteti u mbajt në Dhjetor 1999 dhe përshkruhet në liber. E rëndësishme ishte se ketu u njohem dhe vendosem bazën e një miqësi e bashkëpunimi me kolegët si Dobreci, Kahramanaga, Llolla R. Llolla S, Mara, Zygjeli etj. *Nuk do të harrohet ky aktivitet edhe për faktin se ishte hera e parë që flitej primarisht shqip.* Sigurisht që kjo nuk kaloi pa reagimin e kolegëve malazeze (te cilët e braktisën séance e pasdrekes) por sidoqofte që nuk ja zbehu vlerën aktivitetit. Kjo u pa edhe në darken festive me pjesmarrje të gjërë. Gjatë bisedave ramë dakord që aktivitete të tillë të bëhen rregullisht. Në aktivitetin e realizuar pas një viti në Shkodër

pjesmarrja me mjekë shqiptarë dhe malazias ishte më e madhe. Kujtoj shprehjen e dr. Ganit: *"Kemi bërë një gabim herën e parë që e kufizuar numrin. Tash e mbrapa do vini e do vijme sa te kemi dëshirë pa kufizim"*. Dhe me të vërtetë ne vitet më pas pjesmarrja u zgjerua me mjek nga Podgorica, Novi-Sadi, Ulqini, Tivari, Tirana, Shkodra. Fakt ky që në shkencë, art kulturë nuk njihen kufi.

Së dyti: Nga libri vleresoj përpjekjet e autorit për të bërë shkencë në planin individual apo organizuar veprimtari shkencore. Ju kujtoj se flitet për Ulqinin, një qytet të vogël që nuk ka spital por shtëpi shëndeti. Por përpjekjet individuale dhe te kolektivit të mjekve për rritje të cilësisë së shërbimeve nuk reshten kurre. Në fund të fundit shkenca nuk është monopol vetë i qendrave të mëdha ose profesoreve në fakultete. Si pjesë e shkencës së aplikuar mjeksia gjen vend në çdo cep ku ka njerëz dhe i shërbehet atyre. Shërbimi shëndetësor në një cep sado të largët është pjesë e atij mozaiku që quhet sistem shëndetësor.

Që në fillim të librit të bie në sy përpjekja e autorit për të studiuar mirë, për të organizuar shërbimin në Katërkollë, përpjekjet për vaksinimin e popullatës etj. Në kohën që filluam këte bashkëpunim mbaj në mend përpjekjet e mëdha për të organizuar shërbimin e obstetrikës në shtëpinë e shëndetit. Në atë kohë për çdo lindje gratë e Ulqinit duhet të shkonin në Tivar. Pas shumë përpjekjesh të dr. Ganit kjo u bë realitet. Por pati edhe ndihme reciproke si ne rastin e futjes së *Litotripsisë extracorporale* në Shkodër. Mjek dhe infermierë nga Ulqini drejtojnë për ndihmë me të kualifikuar drejt spitalit tonë pacientë në nevojë.

Se treti: libri i dr. Ganit është një libër autobiografik. Ai përshkruan me hollësi emra vendesh gjeografike, personazhesh politike, familjare, shoqërore etj. Nga këtu kuptoj që veç dëshirës dhe trillit për të shkruar, ai duhet të ketë mbajtur ditar. Një kulturë që për mendimin tim tek ne mungon. Në se lexon librin "Udhëtimi i një mjeku" të krijohet përshtypja se secili prej nesh mund të jetë dr. Gani. Ai i rreshton në mënyrë kronologjike ngjarjet duke mbajtur edhe qëndrim ose flet me mirënjohje për personazhet që kanë shoqëruar në aktivitetin e tij duke treguar respekt dhe mirënjohje për to. Po të isha në rolin e autorit të librit, në pjesën e "farmacistit", unë do të perfytyroja Kolë Lisnen atë burrë fisnik, të qetë dhe të urtë që besoj askush apo pak kush ka dëgjuar në këtë sallë për të.

Po kështu duke folur për infermierët e vjetër që e kanë shoqëruar në rrugën e tij, unë do të perfytyroja Lucije Ndojen, Jakup Dajbabin, Xhemal Ulqinakun etj., kujtimi për të cilët sa vjen e po zbehet. Kështu që dr Gani na jep një shembull të mirë se si të shkruhet dhe të mbahet gjallë kujtimi dhe respekti për ato të cilët vunë themelet e kujdesit shëndetësor në Shkodër.

Falenderoj dr Gani Karamanagën për librin që na prezanton, për punën e bërë dhe i uroj shëndet të plote, atij personalisht dhe familjes.

SIMBIOZA ME DETIN

(Shënime për librin “*Magjepsje nga deti*” të autorit Hajro Ulqinaku)

Libri “*Magjepsje nga deti*” krijon tek çdo lexues dy ndjesi të ndryshme që lindin për shkaqe të ndryshme: së pari, titulli tepër poetik të krijon iluzionin se po futesh në faqet e një bote romantike me idilet e papërballueshme të arketipit det, me misteret, sfidat, çuditë, aventurat, dëshirat drejt së pamundurës etj. Dhe gjithë këto shoqërime idesh lindin vetëm në çastin kur sapo e ke marrë në dorë këtë libër dhe, i magjepsur nga pamja e kopertinës, pret të udhëtosh nëpër faqet e një deti perçeshkumë me tallazet e një përvoje të trazuar njerëzore nën pamjen mistike të një perëndimi magjik, ku vraga e diellit që po ikën, mbetet e stampuar në kujtesën e lexuesit. Ndjesia e dytë, ajo më realja dhe mjaft e ndryshme të krijohet sapo ke hapur librin dhe ke filluar udhëtimin nëpër faqet e tij. Atëherë fillon të mendosh për vlerën e veprave dhe të autorëve; për mendimin e lexuesit të kualifikuar, për kontributin e njerëzve të zgjuar që dinë jo vetëm të lexojnë, por edhe të drejtojnë vëmendjet tona nga autorët dhe veprat. Janë ata që zbulojnë autorët dhe konsolidojnë vlerat e veprave. Kjo ka ndodhur rregullisht në historinë e letërsisë botërore dhe ky është edhe një ndër funksionet më të rëndësishme të kritikës letrare. Në rastin konkret kemi një mori këndvështrimesh që shprehen në forma të ndryshme tekstuale, si recensione, kritika, vështrime, refleksione etj., që kanë në fokus autorin Hajro Ulqinaku dhe veprën e tij letrare. Gjithë kjo shumësi këndvështrimesh të specializuara prej krijuesish dhe njohësish të vërtetë të artit të shkruarit konvergon në bindjen e padiskutueshme se kemi përballë një krijues me një profil tepër të spikatur dhe krejt origjinal të letërsisë shqiptare për fëmijë. Në universin e krijimtarisë letrare, letërsia për fëmijë, jo vetëm që përbën një domen shumë të rëndësishëm, por është një bashkudhëtare e vjetër sa njerëzimi e opusit të kulturës njerëzore. Me letërsinë për fëmijë janë marrë edhe artistë që gjithë jetën ia kanë kushtuar këtij lloji, si Kolodi, Anderseni, Vëllezërit Grim, Arkadi Gajdar, Zhyl Vern, Stivenson etj., por edhe shkrimtarë të tjerë të dimensioneve të përbotshme, vepra e të cilëve është shkruar apo përshtatur për fëmijë, si Aleksandër Dyma, Viktor Hygo, Leon Tolstoi, Azis Nesini, Mark Tueini etj. Ky fakt projektohet edhe në përvojën krijuese të letërsisë shqiptare, duke përvijuar dy llojet e sipërpërmendura të krijuesve dhe kontribuesve në fushën e letërsisë fëmijore. Autori Hajro Ulqinaku i përket llojit të shkrimtarit të mirëfilltë të kësaj letërsie. Energjitë dhe talenti i tij krijues janë drejtuar pothuajse totalisht ndaj këtij lloji të letërsisë, duke pasuruar me mjaft cilësi fondin më të artë të kësaj fushe të letërsisë shqipe. Krijimtaria e gjerë e këtij

autori shtrihet në zhanre të ndryshme në prozë dhe poezi dhe motivet e subjektet shpalosen në një larmi të pazakontë formash. Pra libri “Magjepsje nga deti” përmbledh në vetvete mbi shtatëdhjetë e ca mendime, refleksione, meditime nga autorë me zë në fushën e krijimtarisë letrare, të studimeve dhe të mendimit kritik të kulturës sonë. Me këtë rast dua të theksoj se kritika letrare në letërsinë shqipe, sidomos në dy dekadat e fundit, ka qenë e merituar për ta mbajtur këtë emër vetëm në letërsinë shqiptare përtej kufijve. Kjo është lehtësisht e shpjegueshme kur kemi parasysh se shkolla e vërtetë e kritikës letrare moderne u themelua nga studiues të tillë si Ibrahim Rugova e Sabri Hamiti, që patën fatin të ishin nxënës të themeluesve të strukturalizmit, semiotikës dhe të rrymave më të avancuara të mendimit kritik letrar evropian, si Roland Bart, Umberto Eko, Zhenet etj. Në vazhden e tyre letërsia jonë përtej kufijve ka ruajtur nivelin e lartë të mendimit kritik, origjinalitetin, depërtimin e thellë në strukturën e veprës letrare dhe stilin gati ekstravagant, që kufizon me trillet artistike të krijuesit të mirëfilltë. Duke lexuar diçka për autorin Ulqinaku dhe duke iu referuar mendimeve të studiuesve, të përmbledhura në këtë libër, kuptohet menjëherë fuqia dhe misteri i simbolikës së detit në procesin krijues të shkrimtarit. Që këtu kuptohet se për autorin Hajro Ulqinaku, deti është jo vetëm i pashmangshëm dhe një frymëzim i përjetshëm, por edhe universi dhe biblioteka e tij. Një stacion biblik i njohur dhe i panjohur, i cili është brenda shpirtit të artistit dhe me pafundësinë e elementeve dhe mistereve të veta përbën librin e madh të jetës artistike të autorit, eliksirin e frymëzimit dhe të krijimtarisë. Në analogji me këtë gjykim, Umberto Eko shkruan: *“Don Kishoti deshi të gjente në botë fakte, aventura, drama, që ia kishte premtuar biblioteka e vet; dhe pati dashur dhe pati kujtuar se gjithësia ishte si biblioteka e tij. Borghesi, më pak idealist, vendosi që biblioteka e tij të ishte gjithësia- dhe kuptohet pra se përse nuk ka ndier më nevojën të dalë prej saj.”*

Libri “Magjepsje e detit”, si përmbledhje shkrimesh e kritikëve dhe e mendimtarëve tanë elitarë, përbën një ftesë në leximin e veprës së plotë dhe në njohjen e autorit. Në pamundësi për të përmendur, evidentuar apo cituar të gjithë autorët dhe larminë e gjykimeve apo variacionet stilistike, si dhe këndvështrimet apo metodologjitë e përdorura, mund të veçojmë shkrimin hyrës të autorit Iliaz Prokshi, ku flitet për vëllimin me 22 tregime “Barka me visare” dhe ku nënvizohet metafora e detit. Më tej vijnë trajtime për vepra të ndryshme nga autorë të tjerë, si Zejnullah Halili, për miniromanin “Thesari i piratëve”, Ibrahim Berjashi, Agim Deva, Odhise Grillo, Ramadan Musliu, Ymer Elshani, Riza Greiçevci, Sabit Jaha, Islam Pali, Astrit Bishqemi, Faik Shkodra, Salajdin Mehmeti, Veli Veliu, Asllan Bisha, Muhamet Nika, Shyqri Galica, Skënder Hasko, Xhevat Sylja, Mehmet Kraja, Sahibe Hoxha, Sinan Gashi, Nexhip Bashllari, Mihal Disho, Milianov Kallupi, Gani Xhafolli etj. Në gjykimet dhe trajtesat e këtyre studiuesve dhe personaliteteve vihet re një larmi këndvështrimesh dhe fryme origjinale në zbulimin e vlerave të opusit të pasur letrar të shkrimtarit Kraja, si në prozën e shkurtër e të gjatë, ashtu edhe në

poezi, që varion nga poezia tradicionale e deri te procedimet poetike moderniste që pasqyrohen edhe në poezitë vizuale. Disa nga studiuesit kanë kapur me mjeshtëri arketipin det dhe elementet frymëzues të tij apo motivin e vendlindjes, ose konceptin e njeriut- det, si dhe impostimin e personazhit fëmijë dhe raportet e tij me vendlindjen dhe me detin. Në disa shkrime të tjera hasim trajtime të thelluara semiotike dhe strukturaliste, që dëshmojnë formimin e lartë të autorëve apo edhe spontanitetin artistik në trajtimin e diskursit. Në pjesën përmbyllëse të librit lexuesi njihet më mirë me biografinë e autorit Hajro Ulqinaku, që është paraqitur në mënyrë të sintetizuar, ku tregohen kontributet e tij, jo vetëm në fushën e letërsisë për fëmijë, por edhe në fushën e publicistikës, të mësimdhënies, të studimeve, të përpilimit të antologjive dhe teksteve shkollore, të skenarëve televizivë, përkthimeve, redaktimeve etj. Libri “Magjepsje e detit”, ndër të tjera, i ngjan një guide që të ndihmon të futesh në universin magjik të një shkrimtari të vërtetë dhe të zbulosh e të shijosh nektarin jetëdhënës të shpirtit të tij artistik dhe emocionet e thella që transmeton vepra e tij. Vlerësimi im për këtë libër është i dyfishtë: vlerësim për autorin Kraja dhe vlerësim për autorët e shkrimeve. I uroj autorit suksese të tjera.

Shkodër, më 09.05.2015

Diana LULI
(Mësuese, Gjimnazi “Atë Pjetër Meshkalla”)

PROMOVIMI I LIBRIT “METODOLOGJITË BASHKËKOHORE TË MËSIMDHËNIES” E AUTORES ARLINDA SUKALIQI

Unë jam me profesion mësuese prej shumë vitesh. Kështu kam lexuar e më pëlqen të lexoj shkrime mbi metodologjitë bashkëkohore të mësimit, për t'i praktikuar në klasë. Kryesisht kam lexuar përktime dhe kam bërë trajneren për këto metodologji. Kur prof. Gjoni më ofroi librin, më shtyu kureshtja për të lexuar një autore të re, në lidhje me këtë temë.

Arlinda, mësuese e re, ka kuptuar mirë që marrja e një diplome mësuesie kurrë nuk garanton se një mësues mund të jetë i suksesshëm dhe i aftë.

Në librin e saj ajo shpjegon strukturën e orës mësimore, duke treguar të gjitha fazat e saj, pastaj ajo thekson sesa të rëndësishme janë metodat e mësimit. Për to ajo thotë *“na bëjnë të ndihemi më të përtërirë në profesion dhe të zhvillojmë më me kënaqësi mësimin.”*

Për strategjinë e pyetjes Arlinda shkruan *“Kureshtja e fëmijëve mund të marrë zjarr edhe nga gjërat më të zakonshme, e të rëndon. Njihni fëmijët me pyetje prodhuese, provokuese dhe të hapura. Pyetjet duhet të parapërgatiten nga mësuesi. Nëse nuk janë të përgatitura mundësia e keqkuptimeve dhe e përgjigjeve të gabuara është e madhe.”*

Pyetjet e bëjnë nxënësin të reflektojë, të mendojë dhe i mëson se të menduarit e tyre është i vlefshëm. Autorja këshillon mësuesin për kohën e pritjes së përgjigjes nga nxënësi dhe citon Djurin, *“të dish të bësh pyetje do të thotë të dish të japësh mësim.”*

Arlinda njeh mirë vështirësitë e mësimit. Ajo thotë: *“Është mjeshtëri e mësimit nëse gjejmë rrugën më të mirë për t'i sfiduar këto vështirësi. Nuk ka rëndësi sa i zgjuar je, por për çfarë je i zgjuar.”*

Në libër trajtohet të mësuarit aktiv që është zgjedhja më e mirë nga mësuesi, sepse tradicionalisht nxënësi vetëm ka dëgjuar mësuesin gjatë mësimit. Tani nxënësi vihet në qendër dhe ndihet i inkurajuar të bëjë zgjedhje, të jetë kreativ, imagjinues dhe kritik. Autorja paraqet mirë planifikimin e mësimit, qëllimet dhe funksionet e tij, planin mësimor, planin didaktik, vlerësimin, qëllimet, tipet, vetëvlerësimin. Për vetëvlerësimin autorja thotë: *“Mësuesi duhet të u ngjallë nxënësve interes për orën e mësimit, duke i përfshirë ato në veprimtari të larmishme dhe të vazhdueshme, duke organizuar këtë në mënyrë individuale, në çift dhe në grupe.”*

Pastaj autorja bën një përmbledhje si reflektim. *“Të planifikosh do të thotë të paramendosh, të projektosh, të skicosh, të modelosh, të vizatosh, të*

shkruash.”

Vlerësimi ka për qëllim që procesin e të mësuarit ta lehtësojë dhe ta ndihmojë, e mbi të gjitha, të japë informata mbi gjendjen e zhvillimit të nxënësve. Për mësuesin dhe nxënësin autorja përcakton saktë standardet e mësuesit dhe thotë: *“Për mësuesin vizionar mësimi nuk është vetëm veprimtari intelektuale por edhe shumë morale.”*

Libri më pëlqeu për mënyrën tregimtare që e ka shkruar Arlinda. Libri është shumë i këndshëm për të gjithë mësuesit e rinj. Libri nuk e mërzit as studentin e mësuesisë. Në një mënyrë shumë të këndshme njohuritë e metodologjisë bëhen të tuat. Ajo që dua të theksoj është se autorja është artiste në profesionin e saj. Të gjithë e dimë se mësuesia është art, e jo çdokush mund ta bëjë. Mësuesia është mision. Arlinda po e bën këtë. Janë me fat nxënësit e saj bashkë edhe me kolegët e saj. Arlinda, profesionin e saj e bën me dashuri dhe në mënyrën më të mirë.

Pjesa tjetër e librit, *“Edukimi i fëmijës – art e dituri”*.

Arlinda citon një filozof të vjetër grek: *“Ma jepni mua fëmijën tuaj për pesë vitet e para të jetës së tij e më vonë bëni çfarë të doni me të.”*

Ajo këshillon prindërit: *“Mos harroni se ju jeni udhërrëfyesit e fëmijës tuaj në këtë botë”*.

Në gjithë këtë pjesë të librit tek talenti, guximi, kënaqësia, mosha shkollore, përgatitja për shkollë që ajo të jetë kënaqësi dhe jo torturë, unë dallova qartë pasionin e autores për mësimdhënie, por edhe humanitetin e saj. Arlinda kujdeset për nxënësit duke i dhënë këshilla prindërve të tyre, për gjumin e fëmijëve, sigurinë në vetvete, lojën që shkolla t’i bëhet sa më e bukur. Autorja jep shembuj dhe analizon ditën e parë të shkollës për nxënësit e klasës së parë, sjelljen e tyre dhe të prindërve të tyre.

Dhe në shkrimin e fundit të librit, Arlinda, i ka merak nxënësit e saj, sepse fillojnë pushimet e verës. Ajo i këshillon prindërit, flet për stinën e verës dhe rreziqet e saja ndaj fëmijës.

Ishte kënaqësi për mua të lexoja librin. Autores i uroj suksese. Ajo ka për të mbetur gjithmonë e re, sepse punën me fëmijët ajo e bën me dashuri.

Shkodër , 9 maj 2015

Merita SMAJA

NJË PËRSIATJE RRETH VËLLIMIT POETIK “DETI”

(Deti, Përmbledhje me poezi nga Konkursi i poezisë organizuar nga Libraria ARTI në Ulqin, Ulqin, 2014)

Ky vëllim poetik ka veçantitë e veta, sepse fryma poetike nuk është e një poeti, i cili sjell në vargjet e tij ndjeshmërinë ndaj gjithçkaje që e rrethon, mendimet për fenomenet e ngjarjet e jetës, perceptimet ndaj asaj që ndodh rreth e brenda tij. Në këtë vëllim poetik, kemi 23 poetë të ndryshëm, në moshë, gjini e vendndodhje, që me vargjet e tyre sjellin një lidhje të veçantë, atë me Detin. E ashtu si deti që është një mrekulli me magjinë që shfaq e atë që fsheh, edhe vargjet e këtyre poetëve tregojnë lidhjet që kanë me këtë madhështi të natyrës.

Duke lexuar poezitë e këtij vëllimi më bëjnë përshtypje vargjet e një poeteje, që detin e ka pranë dhe e sjell atë duke i dhënë përmasa shpirtërore, duke e kthyer në një strehëz të ngrohtë, ku çdonjëri prej nesh do gjente veten:

*“Vend ku zemrat e vetmuara gjejnë një shokë
Vend ku vuajtja –vajtimi gjen kuptim
Vend ku sekreti nuk derdhet e vërshon
Vend ku vdes çdo zemërim“.*

Duke lexuar më poshtë më bëjnë përshtypje vargjet e një tjetër poeteje e lindur dhe e rritur pranë tij, detit. Ajo përcjell me emocion dhimbjen e detit e kërkon ta ndihmojë:

*“ Det , lot malli, pikon...
Dua me të dy krahët ta përqafoj
Dhimbjen, sadopak t’ja lehtesoj”.*

Deti është vërtet një magji e madhe, sepse të bën të kesh me të lidhje vërtet të çuditshme, lidhje që vetëm ata që kanë shpirt të ndjeshëm munden ta sjellin e këta janë poetët. Duke vazhduar leximin në këtë vëllim poetik, unë arrij tek një kapërthim ndjenjash, mes njeriut e detit, kapërthim që vjen kaq natyrshëm e të emocionon:

*“I vetmi dashnor
Që kurrë s’më tradhëton
Je ti Adriatik”.*

Sa shumë thotë ... e në shikim të parë duket se ja drejton një mashkulli me këtë emër ... por kur ndjenjat ndërthuren fort e shoh që është një lojë lazdruese joshjeje mes saj e detit që lehtëtojnë njeri tjetrin pafundësisht.

Në këtë vëllim duke lexuar me vëmendje të bëjnë përshtypje edhe vargje të tilla:

*“Të menduarit, ngjan me detin
cektësi, thellësi, pafundësi”.*

Një koncept filozofik që përball dy gjana krejt të ndryshme, por në lakushmërinë e tyre janë të përafërta e kjo të kënaq, sepse autori më pas kalon nga mendja te shpirti:

*“Aty shpirti kërkon
Me vdekë, me rrnu’, me bujtë”.*

Ndërthurje perfekte mes reales dhe ireales, e poezia është përshtypje, është gjendje, është ndodhje aty ku vetëm poeti mundet me qenë. Poeti shkruan se kërkon të plotësojë pjesët e munguara, shkruan, sepse dëgjon tingullin brënda vetes, shkruan se ndihet vetëm, shkruan që të mos vdesë dashuria, sepse kërkon të kallëzojë një ëndërr, sepse do të rrugëtojë në mosmendje, se dëgjon hapat e heshtjes, ose vetëm se kërkon t’i shkruajë letër vetvetes.. E këta që kanë shkruar për detin kanë sjellë atë që i ka tronditë e kanë dëgjuar brenda vetes zërin e tij, Detit ... e këtë zë e kanë sjellë për ne.

(Rubrikën e përgatiti: prim. dr. Gani Karamanaga).

DIJA

Revistë vjetore për shkencë, art, kulturë
Nr. 14/2015, viti XIII, Ulqin

E boton

Bashkimi i Krijuesve Shqiptarë në Mal të Zi
Kryetar: prim. dr. Gani Karamanaga

Redaktor teknik:
Gazmend Çitaku

Kontakti

E-mail: ***bkshmz@yahoo.com***

Bashkëpunëtorëve u jemi mirënjohës për ndihmesa.
Artikujt duhet të jenë të regjistruar në WORD dokument.
Duhet të jenë të lekturuar dhe të korrektuar.
Nuk duhet të jenë të faqosur e as të dizajnuar.

Shtypi
PRESS STUDIO
ULQIN, 2015

Tirazhi
300 copë